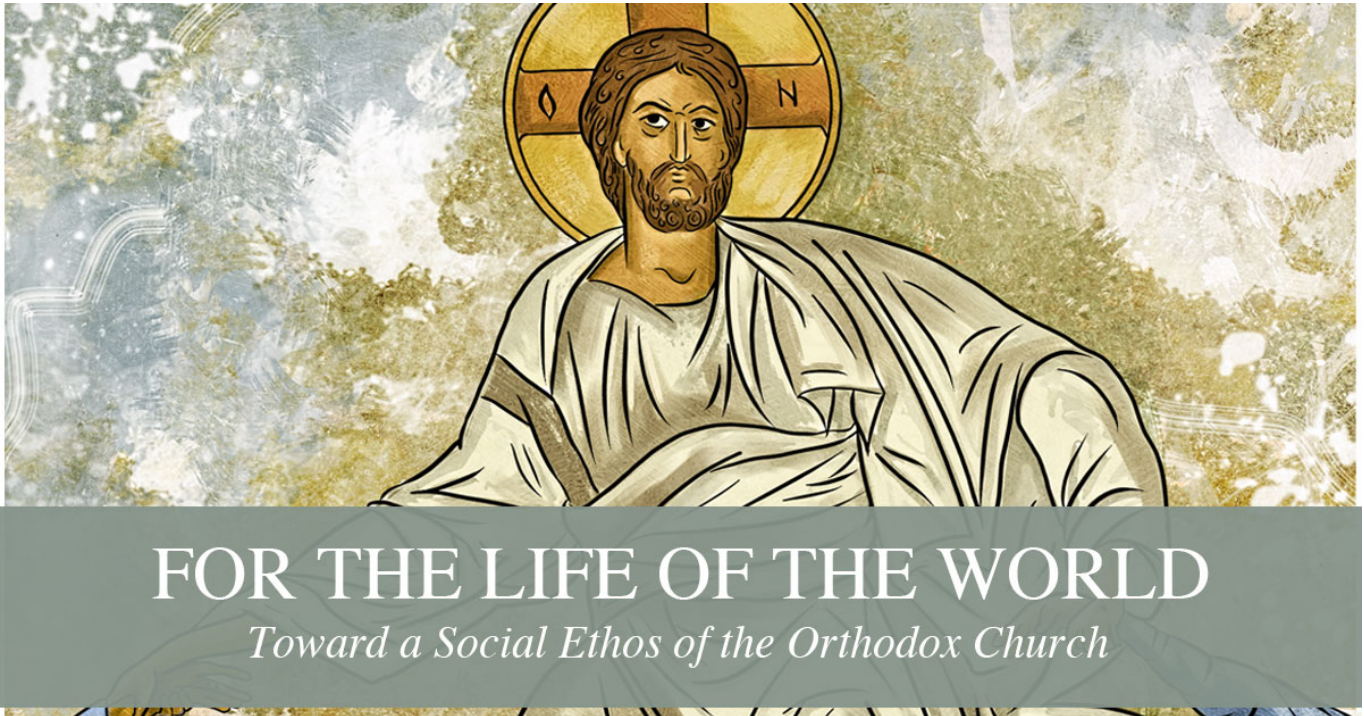

PENTRU VIAȚA LUMII - Către o etică socială a Bisericii Ortodoxe

I. Introducere

Vremea este a sluji Domnului

§1 Biserica Ortodoxă înțelege persoana umană ca fiind creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (Facere 1:26). A fi creat după chipul lui Dumnezeu înseamnă a fi creat pentru comuniunea liberă și conștientă și pentru unirea cu Dumnezeu în Iisus Hristos, în măsura în care suntem făcuți în, prin și pentru El (Coloseni 1:16). Sfântul Vasile cel Mare ne spune că, dintre toate animalele, omul a fost creat în poziție verticală, ca să privească în sus și să-L vadă pe Dumnezeu, slăvindu-L și recunoscându-L ca sursa și originea sa. În loc de a privi către pământ, omul „are capul înălțat spre cele de sus, pentru a privi către înălțimea cu care este înrudit.”^[1] Și cum suntem făcuți să fim în comuniune cu Dumnezeu în Iisus Hristos, Sfântul Irineu de Lyon scrie că omul a fost făcut „după chipul lui Hristos”^[2] (2 Corinteni 4:4). Această slujire prin rugăciune și faptă decurge din lauda iubitoare și recunoștința respectuoasă pentru viață și pentru toate darurile pe care Dumnezeu ni le-a dăruit prin Fiul Său și în Duhul Sfânt. Slujirea noastră către Dumnezeu este fundamental doxologică, în natură, și esențial euharistică, în caracter.

§2 A afirma că suntem creați să-L slujim pe Dumnezeu înseamnă a afirma că

suntem creați pentru comuniunea iubitoare: comuniunea cu Împărăția Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh; și prin comuniunea cu Dumnezeu ca Treime, ființele umane sunt, de asemenea, chemate către comuniunea iubitoare cu aproapele lor și întregul cosmos. Faptele noastre trebuie să izvorască din iubirea de Dumnezeu și unirea iubitoare cu El, în și prin Hristos, în care ne întâlnim frații și surorile și pe care trebuie să-i tratăm ca pe propria noastră viață. [3] Această comuniune cu Hristos prin chipul aproapelui nostru stă la baza primei și celei mai mari porunci a Legii: să-L iubești pe Dumnezeu cu toată inima și pe aproapele tău ca pe tine însuși (Matei 22:37-39). [4]

§3 Fiind creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, fiecare persoană este unică și infinit de prețioasă; și fiecare este un obiect special al iubirii lui Dumnezeu. După cum ne-a învățat Iisus Hristos, „și perii capului vostru sunt numărați” (Luca 12:7). Imensitatea și specificitatea iubirii lui Dumnezeu pentru fiecare dintre noi și pentru toată creația depășește înțelegerea umană. Dragostea aceasta ne este împărtășită cu o generozitate absolută de către un Dumnezeu care nu Se îngrijește de păcatele noastre, ci de voia Lui proprie, anume ca nimeni să nu piară (2 Petru 3:9), ci, mai degrabă, ca toți să fie mântuiți și să vină la cunoștința adevărului (1 Timotei 2:4). Prin urmare, este o dragoste care încearcă să ne conducă pe fiecare dintre noi la o cât mai mare asemănare cu bunătatea lui Dumnezeu și care, de aceea, ne învață neîncetat să căutam să cultivăm în noi înșine – în gând, în cuvânt și în faptă – o iubire la fel de darnică pentru aproapele nostru și pentru toate celelalte creaturi ca cea a lui Dumnezeu Însuși (Matei 5:43-48). Această dragoste ne cheamă la o tot mai mare comuniune a unuia cu altul, cu toți aceia cu ale căror vieți ne intersectăm, cu întreaga creație și, în acest fel, cu El, Care este Creatorul a toate. În plus, destinul nostru ultim, la care toți suntem chemați, nu este nici mai mult nici mai puțin decât îndumnezeirea (*theosis*), adică transformarea noastră de către Sfântul Duh în membrii ai Trupului lui Hristos, uniți prin Fiul cu Tatăl și, în acest fel, devenind cu adevărat părtași ai naturii dumnezeiești. În cuvintele Sfântului Atanasie cel Mare: „Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om pentru ca noi să devenim dumnezei.” [5] Dar, atunci, îndumnezeirea trebuie să fie un destin comunitar, pentru că, numai prin participarea în comunitatea Trupului lui Hristos, fiecare dintre noi, ca obiect unic al iubirii dumnezeiești, poate intra într-o unire deplină cu Dumnezeu. De aceea, viețile noastre spirituale sunt negreșit și vieți sociale. Evlavia noastră trebuie să fie negreșit și un mod de viață.

§4 Lumea în care trăim aparține unei ordini căzute, fiind sfâșiată și întunecată, înrobite de moarte și păcat, chinuită de violență și nedreptate. Aceasta nu este starea pe care Dumnezeu o dorește pentru creația Sa; aceasta este consecința unei vechi înstrăinări a lumii de Făcătorul ei. Ca atare, este o realitate care nu poate, în niciun fel, să dicteze sau să determine limitele responsabilităților noastre

morale față de celelalte împreună-creaturi. Suntem chemați să slujim o Împărăție care nu este din această lume (Ioan 18:36), în slujba unei păci pe care lumea aceasta nu ne-o poate oferi (Ioan 14:27). De aceea, noi nu suntem chemați să ne conformăm cerințelor lumii așa cum o găsim, ci să luptăm iarăși și iarăși împotriva răului, oricât de invincibil ne-ar părea câteodată, și să lucrăm pentru iubirea și dreptatea pe care Dumnezeu le cere de la creaturile Sale, oricât de nepractică ni s-ar dovedi uneori această luptă. În calea ei spre comuniunea cu Dumnezeu, omenirea este chemată nu doar să accepte această lume, ci, mai degrabă, să-o binecuvânteze, să o ridice și să o *transfigureze*, în așa fel încât bunătatea ei intrinsecă să se descopere în chiar însăși natura ei căzută. Acesta este scopul special al vieții omenești, înalta chemare preoțească a creaturilor înzestrate cu libertate rațională și conștiință. Știm, desigur, că această muncă de transfigurare nu va fi niciodată finalizată în această viață și că-și poate atinge împlinirea numai în Împărăția lui Dumnezeu. Totuși, faptele noastre de iubire dau roade în această viață și sunt necesare pentru toți cei care vor intra în viața veacului ce va să vină (Matei 25:31-46). Biserica știe că aceste eforturi nu sunt niciodată zadarnice, cu atât mai mult cu cât Sfântul Duh este, de asemenea, activ în toate faptele credincioșilor, aducând toate lucrurile la rodire la timpul potrivit (Romani 8:28).

§5 Cum cerințele iubirii creștine sunt constante, cei care sunt uniți cu Hristos pot să fie chemați, în numeroase situații, să urmeze bunătății lui Dumnezeu, chiar până la sacrificiul de sine, după exemplul Domnului Ior. Lucrarea de transfigurare a cosmosului este, de asemenea, o luptă împotriva a tot ce este distorsionat și malign, atât în noi înșine cât și în structura și țesătura unei creații vătămate; iar asta înseamnă, inevitabil, că această lucrare trebuie să fie una ascetică. Într-o foarte mare măsură, noi suntem chemați să luptăm împotriva egoismului încăpățânat al propriilor noastre înclinații păcătoase și să ne angajăm într-un efort constant de a cultiva în noi înșine o privire milostivă, care este singura capabilă să vadă chipul lui Hristos în chipul fiecăruia dintre frații și surorile noastre; și „pe cei mai mici” dintre aceștia să-i primim ca și cum fiecare dintre ei ar fi Hristos Însuși (Matei 25:40, 45). De aceea, Sfântul Apostol Pavel folosește ca ilustrație pentru viața creștină imaginea atletului care se antrenează (1 Corinteni 9:24-27). Dar această lucrare ar trebui, de asemenea, să fie întreprinsă în comun, ca efortul comunitar al unui singur trup ale cărui multe membre se susțin și se ajută una pe cealaltă într-o viață de iubire și slujire comună. Aceasta este, cu adevărat, o lucrare a iubirii și nu a fricii. Este expresia naturală a unei vieți transformate de Sfântul Duh, o viață de bucurie, al cărei centru comunitar este Sfânta Euharistie, sărbătoarea mereu reînnoită a nesfârșitei dăruiri de Sine a lui Dumnezeu, a împărtășirii cu Însuși Trupul și Sângele Său pentru viața lumii. Prin dăruirea Sa în mod reînnoit în Taina Euharistiei, Hristos ne atrage mereu către Sine și, astfel, unul

către altul. El ne acordă, de asemenea, o pregustare a ospățului nupțial al Împărăției Cerurilor, la care toate persoanele sunt chemate, chiar și cele care acum se află în afara unei comuniuni vizibile cu Biserica. Oricât de dificile ar fi eforturile creștine în această lume, din ascultare față de legea iubirii dumnezeiești, ele trebuie dublate de o bucurie profundă și de nestăvilit.

§6 Cea mai sigură justificare și cel mai sigur fundament pentru o etică socială ortodoxă se găsește, înainte de toate, în învățătura lui Hristos. Nicio trăsătură a Evangheliei Domnului nu este mai pronunțată și mai constantă ca grija absolută și compasiunea pentru săraci și cei lipsiți de drepturi, pentru cei abuzați și neglijați, pentru cei din închisori, cei înfomețați, cei osteniți și împovărați, cei deznădăjduiți. Condamnarea de către Hristos a opulenței celor bogați, a indiferenței față de dificultățile celor oprimați și a exploatării celor nevoiași sunt exprimate intransigent și fără echivoc. În același timp, blândețea iubirii Lui pentru „cei mai mici dintre aceștia” este nelimitată. Nimeni dintre cei care aspiră să fie un ucenic al lui Hristos nu poate să greșească în a imita fie indignarea Lui în fața nedreptății, fie iubirea Lui pentru cei oprimați. În această privință, învățătura lui Hristos confirmă, în același timp, făcând chiar mai urgente, cele mai importante și cele mai universale cerințe etice ale Legii și Profețiilor lui Israel: ajutor pentru cel marginalizat, grijă pentru străin, dreptate pentru cel nedreptățit, milă pentru toți. Cele mai strălucitoare exemple de etică socială creștină le găsim, de fapt, în viața Bisericii Apostolice, care pe vremea imperiului a creat pentru ea însăși un nou sistem de organizare politică, diferit de cel al ierarhiilor umane și de toate violențele sociale și politice, care subzistă în mod acut și de neînlăturat în acestea. Primii creștini au fost o comunitate dedicată unei vieți radicale de iubire extremă, în care toate celelalte jurăminte de loialitate față de națiune, rasă, clasă socială au fost înlocuite cu devotamentul unic față de legea iubirii dată de Hristos. Biserica era o comunitate fondată pe înțelegerea că, în Hristos, nu există nici evreu, nici elin, nici sclav sau om liber, nici vreo diferență în demnitate între bărbat și femeie, pentru că toți sunt una (Galateni 3:28). Biserica primară era o comunitate care avea toate bunurile în comun, îi ajuta pe cei în nevoie, le permitea celor cu mijloace materiale să înapoieze, pentru bine tuturor, surplusul de care au beneficiat de pe urma creației (Faptele Apostolilor 2:42-46; 4:32-35) și nu avea nevoie de legi sau de alte forme de constrângere decât cea a iubirii. Deși Biserica Ortodoxă știe că societatea, în întregul ei, funcționează pe principii diferite și creștinii au o putere limitată în a remedia tarele societății în care se găsesc la un moment dat, ea consideră idealul Bisericii Apostolice ca cea mai pură expresie a milei creștine, a logicii sociale și a practicii comunitare și evaluează toate aranjamentele politice și sociale în lumina acestui model de orânduire dumnezeiască.

§7 Toți oamenii posedă o anumită cunoștință a binelui și toți sunt capabili, până la un punct, să înțeleagă cerințele dreptății și milei. Deși copiii lui Israel au fost în mod special binecuvântați în a primi legea lui Moise și deși Biserica se bucură de o cunoaștere specială a iubirii lui Dumnezeu, așa cum a fost ea revelată în persoana lui Iisus Hristos, totuși, cele mai profunde porunci morale sunt înscrise în fiecare inimă omenească (Romani 2:15) și vorbesc minții și voinței umane ca îndemnuri ale conștiinței. Așadar, după cum spune Sf. Irineu, percepțiile dumnezeiești necesare mântuirii sunt sădite în omenire de la începutul timpului, iar aceste legi, „care sunt naturale, nobile și comune tuturor,”^[6] au fost dezvoltate, îmbogățite și adâncite în Noul Legământ al libertății, dăruit de Hristos Bisericii Sale.^[7] Aceste învățături ale „legii minții”^[8] sunt printre cele mai profunde principii raționale, *logoi(i)* cei veșnici, înscrise la temelie creației și care se află din eternitate în *Logos*, Fiul lui Dumnezeu.^[9] De aceea, în multe cazuri, „în locul Legii e de ajuns conștiința și cugetul.”^[10] Dar, în Hristos, noi am primit o nouă revărsare a Duhului, devenind un popor sfânt și preoțesc, aflat sub un nou legământ al libertății – un legământ care nu abrogă legea naturală din om, ci, mai degrabă, îi lărgeste limitele și-i face cerințele pentru noi absolute. Aceasta înseamnă că creștinilor le este permis, de fapt sunt obligați, să se comporte ca prezențe profetice în lume, vorbind nu numai celor din cercul restrâns al celor botezați, ci întregii creații, reamintindu-le oamenilor de pretutindeni de legile înscrise în însăși natura lor și chemându-i la lucrarea sfințitoare a dreptății și milei. În această privință, o considerăm pe Maica Domnului ca cel mai înalt exemplu, pentru că ea, prin consimțământul ei liber de a deveni locaș de pogorâre al iubirii dumnezeieștii în persoana ei – prin cooperarea (*synergeia*) cu Dumnezeu – ne-a lăsat moștenire cel mai pur exemplu de ascultare autentică a Legii lui Dumnezeu și, totodată, ne-a arătat care este cea mai înaltă chemare și cea mai mare împlinire a naturii noastre: râvna de a ne dăruie pe noi înșine, pe de-a întregul, prezenței Fiului lui Dumnezeu, de a deveni adăpostul și templul sălășluirii Sale în această lume, de a primi *Logosul* lui Dumnezeu.

II. Biserica în spațiul public

Toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm

§8 Nădejdea creștinului stă în Împărăția lui Dumnezeu și nu în împărățiile lumii acesteia. Biserica nu-și pune nădejdea „în prinții, în fiii ai oamenilor, în care nu este mântuire” (Psalmul 146 [145]:3), ci, mai degrabă, în Fiul lui Dumnezeu, Care a intrat în istorie să elibereze creaturile de toate obiceiurile și structurile păcatului, oprimării și violenței, care corup lumea căzută. În decursul istoriei, creștinii au trăit sub diverse forme de guvernământ: imperii, regimuri totalitare, democrații liberale, națiuni cu ordine socială creștină, națiuni cu alte principii, state seculare, dintre care unele s-au arătat binevoitoare față de Biserica instituțională, altele au fost

ostile, iar altele indiferente. Oricum, oricare a fost regimul politic de care au depins, creștinii și-au aflat adăpostul principal în aceasta lume în săvârșirea (fie în public, fie în ascuns) Euharistiei, unde li se cere sa-și lase deoparte „toată grija cea lumească” (Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur) și să intre, în același timp, în unitatea Trupului lui Hristos, în istorie, și în bucuria Împărăției lui Dumnezeu, dincolo de istorie. Euharistia, fiind săvârșită și împărtășită credincioșilor, constituie, iară și iară, adevăratul set de principii de organizare politică creștină și strălucește ca o icoană a Împărăției lui Dumnezeu, așa cum va fi ea realizată în creația mântuită, transfigurată și plină de slavă. Ca atare, Euharistia este, de asemenea, un semn profetic, care se constituie într-o critică a tuturor regimurilor politice, în măsura în care aceste regimuri corespund iubirii dumnezeiești și chemării adresate tuturor oamenilor de a căuta mai întâi Împărăția lui Dumnezeu și dreptatea ei (Matei 6:33). Aici nu avem un sălaș permanent și trebuie să căutăm, în schimb, sălașul care va să vină (Evrei 13:14). Aici suntem străini și pelerini (Evrei 11:13), dar aici ne bucurăm și de o pregustare a transfigurării finale a ordinii sociale din Împărăția lui Dumnezeu și am fost încredințați cu un semn pe care să-l arătam tuturor popoarelor și prin care să le chemăm și pe ele la o viață în pace și milă, sub acoperământul făgăduințelor lui Dumnezeu.

§9 Deși nicio formă de guvernare umană nu corespunde întru totul Împărăției lui Dumnezeu, Biserica Ortodoxă nu poate să le considere pe toate ca fiind egale unele cu altele. Spre exemplu, Biserica Ortodoxă condamnă, fără echivoc, orice fel de corupție instituțională și totalitarism, știind că acestea nu pot aduce nimic altceva decât suferință și oprimare în masă. De asemenea, Biserica nu insistă ca cetățenii creștini ai statelor deja existente să se supună, în orice situație imaginabilă, autorităților și nici să consimtă la ordinea socială și politică în care se găsesc. Desigur, Hristos însuși recunoaște dreptul autorităților publice să colecteze taxe, când spune „dați Cezarului ce este al Cezarului” (Matei 22:21). Și este adevărat că, în circumstanțe foarte specifice, Sf. Apostol Pavel le-a cerut creștinilor din Roma să se supună autorităților civile legal constituite ale statului și imperiului și chiar să recunoască autoritatea legitimă a „celor care poartă sabie” – *machairophoroi*, adică a soldaților, polițiștilor militari, gărzilor civile și a vameșilor – împuterniciți să păstreze pacea civică. Dar acest sfat izolat nu constituie o regulă absolută pentru comportamentul creștin în toate circumstanțele posibile. Știm acest lucru din cuvintele Sf. Apostol Pavel către Sinodul din Ierusalim, care era autoritatea legal instituită pentru Iudeea. Când poruncile unei autorități politice, chiar și ale celei legal constituite, contrazic responsabilitățile noastre de creștini, „trebuie să-L ascultăm pe Dumnezeu mai mult decât pe oameni” (Faptele Apostolilor 5:29). Mai exact, mustrările adresate de Pavel creștinilor din Roma se referă doar la situația Bisericii sub autoritatea păgâna imperială și nu ne spun nimic

despre cum ar trebui creștinii de astăzi să încerce să organizeze societatea și să promoveze pacea civică, atunci când ei înșiși dețin puterea, sau ce anume ar trebui creștinii să ceară de la națiuni și guverne, când își exercită vocația profetică de a proclama și a mărturisi dreptatea și mila lui Dumnezeu. Hristos Însuși, când i-a alungat din Templul din Ierusalim pe negustorii și schimbătorii de bani, nu a ezitat să sfideze în același timp autoritățile care asigurau paza Templului iudaic și hotărârile universale ale Romei împotriva dezordinii publice. Desigur, Biserica ar trebui, în orice țară s-ar afla, să caute să trăiască în pace și să dăruiască pace și, în cele mai multe cazuri, acest lucru presupune supunere față de legile existente în acele locuri. Chiar și așa, Biserica rămâne, într-o măsură, o prezență străină oricărei orânduiri omenești și recunoaște că judecata lui Dumnezeu se răsfrânge, într-o oarecare măsură, asupra oricărei puteri politice. Creștinii pot și adesea trebuie să participe la viața politică a societății în care trăiesc, dar participarea lor trebuie să fie întotdeauna în slujba dreptății și a milei Împărăției lui Dumnezeu. Aceasta a fost porunca încă din perioada de început a Bisericii, „căci am învățat să dăm autorităților și stăpânirilor rânduite de Dumnezeu cinstea cuvenită, care nu ne aduce nici un rău.”[\[11\]](#) Uneori, aceasta poate să însemne participarea la ordinea socială, nu sub forma supunerii depline, ci prin nesupunere civică și chiar revoltă, ca cetățeni ai Împărăției cerești. Împărăția lui Dumnezeu este singura căreia creștinii trebuie să-i fie fideli înainte de orice și în fața căreia toate celelalte loialități sunt, cel mult, provizorii, trecătoare, parțiale și accidentale.

§10 Astăzi, în multe din țările lumii, ordinea civică, libertatea, drepturile omului și democrația sunt realități în care cetățenii se pot încrede și, până la un punct, aceste societăți le acordă persoanelor demnitatea fundamentală a libertății de a căuta și urmări scopurile bune, pe care și le doresc pentru ei înșiși, familiile și comunitățile lor. Aceasta este o binecuvântare foarte rară, mai ales din perspectiva întregii istorii umane, și ar fi irațional și lipsit de generozitate din partea creștinilor să nu simtă o recunoștință autentică pentru geniul democratic al epocii moderne. Creștinii ortodocși, care se bucură de marele avantaj de a trăi în asemenea țări, nu ar trebui să considere aceste valori ca de la sine înțelese, ci ar trebui, în schimb, să le susțină activ și să lucreze pentru protejarea și extinderea instituțiilor și obiceiurilor democratice în cadrul legal, cultural și economic al societăților respective. Printre creștinii ortodocși, există tentația foarte periculoasă de a se lăsa pradă unei nostalgii paralizante și, în multe feluri, himerică pentru o vârstă de aur de mult dispărută și de a-și imagina că aceasta a constituit ceva similar unui ideal unic de organizare politică ortodoxă. Această tendință poate deveni un tip nociv de falsă evlavie, care confundă formele politice efemere ale trecutului ortodox, ca spre exemplu Imperiul Bizantin, cu esența Bisericii Apostolilor. Avantajele speciale de care s-a bucurat Biserica într-un stat creștin poate că au permis nașterea și

formarea unui etos ortodox distinct în spațiile politice locuite de creștini ortodocși, dar a avut, de asemenea, ca efect suplimentar nefericit, limitarea paralizantă a acțiunilor Bisericii. Mult prea adesea, Biserica Ortodoxă a permis amestecul dintre identitatea națională, etnică și religioasă, până într-acolo încât formele externe și limbajul credinței – golite de conținutul lor autentic – au ajuns să fie folosite ca instrumente pentru a avansa interese naționale și culturale sub aparența afilierii creștine. Și aceasta a împiedicat vocația Bisericii de a proclama Evanghelia tuturor oamenilor.

§11 De aceea, Sinodul din Constantinopol din 1872 a condamnat „filetismul,” adică subordonarea credinței ortodoxe identității etnice și intereselor naționale. Dragostea pentru propria cultură este un sentiment onorabil, atât timp cât este și un sentiment generos, unit cu dorința de a recunoaște frumusețea și noblețea altor culturi și de a primi schimburile interculturale și roadele acestora. Iar patriotismul poate fi un sentiment benign și echilibrat, atât timp cât nu este confundat cu o virtute în sine însuși sau cu un bine moral, chiar și atunci când propria țară a devenit complet nedreaptă și distructivă. Creștinilor le este interzis, în mod absolut, să-și făurească un idol din identitatea lor culturală, etnică sau națională. Pentru conștiința creștină, nu poate fi tolerabil nici „naționalismul creștin,” nici orice altă formă de naționalism. Din păcate, acest lucru trebuie subliniat în momentul de față, din cauza unei intensificări neașteptate, în majoritatea lumii dezvoltate, a celor mai înșelătoare ideologii ale identității, inclusiv ale unor forme beligerante de naționalism și ale unor filozofii rasiale blasfematoare. Fărădelegile născute din discriminare rasială – de la renașterea, la începutul epocii moderne, a formelor de sclavie bazate pe trăsături rasiale și până la regimurile târzii ale apartheidului din Africa de Sud și ale segregăției legislative din Statele Unite, toate impuse prin violență organizată sau întâmplătoare – sunt, bineînțeles, parte din istoria modernă a Vestului, dar ideologia rasială în sine este o rămășiță toxică a superstițiilor pseudo-științei de la începutul secolului al XX-lea. Și deși progresele științifice autentice (în domenii ca biologia moleculară, în special știința genomului) au arătat că însuși conceptul de rase distincte – sau de grupuri genetice separate în cadrul speciei umane – este o plăsmuire vicioasă, fără nicio bază în realitatea biologică, noțiunea toxică de rasă rămâne parte din lumea conceptuală a modernității târzii. Nu ar putea exista o contradicție mai mare a Evangheliei decât acest concept de rasă. În Evanghelie, există o singură rasă căreia îi aparțin toate persoanele umane și toate împreună sunt chemate să devină un singur popor în Dumnezeu Creatorul. Nu există nicio umanitate în afară de umanitatea universală pe care a asumat-o Fiul lui Dumnezeu când a devenit om și care-i include pe toți oamenii, fără distincție și discriminare. Și totuși, în mod nefericit, ascensiunea unor noi forme de extremism politic și naționalist a dus până la infiltrarea în diverse comunități

ortodoxe a unor indivizi devotați teoriei rasiale. Biserica Ortodoxă condamnă aceste păreri fără calificare și-i cheamă pe aceștia la căința totală și la reconcilierea smerită cu Trupul lui Hristos. Și trebuie să devină o obligație pentru orice comunitate ortodoxă ca, atunci când descoperă asemenea persoane în mijlocul ei și nu le poate convinge să renunțe la relele pe care le promovează, să-i demaște în mod public, să-i denunțe și să-i excomunic. Orice comunitate eclezială care nu reușește să facă acest lucru l-a trădat pe Hristos.

§12 Indiferent de ordinea politică în care se găsesc, atunci când ies de la slujba Sfintei Liturghii, creștinii ortodocși trebuie să reintre întotdeauna în lume ca martori ai Împărăției celei veșnice a lui Dumnezeu. În întâlnirile lor cu cei care nu le împărtășesc credința, creștinii ortodocși trebuie să-și aducă aminte că toți oamenii sunt icoane ale lui Dumnezeu, vii și de neînlocuit, create pentru El în adâncul naturii lor. Nimeni nu ar trebui să încerce să promoveze credința creștină folosindu-se de puterea politică sau de legi coercitive. Această tentație a fost adesea – și încă mai este – foarte acut prezentă în țările ortodoxe. Unul din aspectele corozive din punct de vedere moral ale politicii democratice moderne este tendința de a-i defăima și insulta – de fapt chiar a-i demoniza – pe cei cu care nu suntem de acord. Într-adevăr, poate că nu există nici un alt spațiu în care creștinii moderni să fie nevoiți să lupte mai asiduu împotriva tendințelor prevalente ale acestui veac și unde să încerce să se supună poruncii iubirii decât spațiul politic. Creștinii ortodocși ar trebui să susțină discursul drepturilor omului, nu pentru că este un discurs pe deplin adecvat pentru tot ceea ce Dumnezeu a intenționat cu privire la creaturile Sale, ci pentru că păstrează un anumit înțeles al unicității inviolabile a fiecărei persoane și a priorității binelui omenesc asupra interesului național, asigurând totodată și structura legislativă și etică în baza căreia, în general, toate părțile pot ajunge la anumite acorduri de bază. Discursul drepturilor omului este unul menit să vindece diviziunile din acele comunități politice în care persoane de credințe extrem de diferite trebuie să coexiste. Acest discurs permite un comportament general și un etos capabile să onoreze demnitatea infinită și intrinsecă a fiecărei persoane (o demnitate pe care, desigur, Biserica o consideră o consecință a chipului lui Dumnezeu în toate ființele umane). Creștinii ortodocși trebuie să accepte că un limbaj comun, care să ajute armonia socială, care insistă asupra inviolabilității demnității și libertății umane, este necesar pentru menținerea și promovarea unei societăți drepte. Iar limbajul drepturilor omului are puterea de a realiza acest obiectiv cu o claritate admirabilă. De asemenea, creștinii ortodocși nu ar trebui să se teamă de realitatea pluralismului cultural și social. Într-adevăr, ei ar trebui să se bucure de interacțiunea dinamică a culturilor omenești în lumea modernă, unul din marile privilegii ale epocii noastre, și să considere ca o binecuvântare că toate culturile omenești, în toată varietatea și frumusețea lor,

ajung din ce în ce mai mult să ocupe aceleași spații civice și politice. De fapt, Biserica trebuie să susțină acele legi și politici guvernamentale care promovează un asemenea pluralism. În plus, Biserica trebuie să-i mulțumească lui Dumnezeu pentru bogățiile numeroaselor culturi ale lumii și pentru darul plin de har al coexistenței lor pașnice în societățile moderne.

§13 Se spune adesea că trăim într-o epocă secularizată. Desigur, aceasta nu înseamnă că religia a dispărut din toate societățile. De fapt, în unele dintre ele, religia rămâne o forță culturală la fel de puternică ca întotdeauna. Chiar și în cele mai complet laicizate și secularizate națiuni din Vest, practicile și credințele religioase rămân mult mai active decât și-ar putea închipui cineva, dacă impulsul religios ar fi doar un aspect accidental al culturii umane. Dar constituțiile majorității statelor moderne, chiar și ale celor care recunosc în mod formal o biserică oficială, presupun ca prioritate civică un spațiu public lipsit de însemne religioase și o ordine politică liberă de autoritatea eclezială. De fapt, sunt mulți cei care cred astăzi că o societate democratică este posibilă numai în măsura în care religia a fost exilată în întregime în sfera privată și nu i se mai permite nici un rol în viața politică. Desigur, aceasta este o cerere nerezonabilă, una care devine despotică dacă este impusă prin mijloace coercitive. Convingerile morale umane nu evoluează într-un vacuum conceptual și apartenența religioasă este o parte inseparabilă a modului în care multe comunități și indivizi ajung să dobândească noțiuni de bine comun, comunitate morală și responsabilitate socială. Să reduci la tăcere vocea credinței în spațiul public înseamnă, de asemenea, să reduci la tăcere vocea conștiinței pentru un număr mare de cetățeni și să-i excluzi cu totul de la viața civică. Oricum, în același timp, dezintegrarea vechiului acord dintre Biserică și stat – sau dintre tron și altar – a fost o mare binecuvântare pentru cultura creștină, pentru că a eliberat Biserica din ceea ce era, mult prea adesea, o supunere servilă și păgână față de puterea lumească și complicitate la relele ei. De fapt, este foarte mult în interesul Bisericii ca asocierea instituțională a creștinismului cu interesele statului să fie cât mai slabă cu putință. Nu pentru că Biserica ar căuta să se retragă din societate, ci pentru că ea este chemată să proclame Evanghelia lumii și să-L servească pe Dumnezeu întru toate, necompromisă de alianța cu ambiții lumești. Prin urmare, Biserica ar trebui să fie recunoscătoare că Dumnezeu a permis în mod providențial reducerea angajamentului politic al Bisericii în majoritatea teritoriilor creștinismului antic, în așa fel încât ea să poată să se comporte și să-și promoveze cât mai fidel misiunea către toate națiunile și persoanele. Desigur, Biserica poate să conviețuiască în pace, și chiar să fie fericită, cu o ordine politică care nu impune poporului conformism teologic prin mijloace coercitive, pentru că o asemenea ordine îi permite să facă un apel cât mai pur și mai imediat la conștiința tuturor.

§14 Aceasta nu exclude în nici un fel colaborarea directă și solidă a Bisericii cu autoritățile politice și civile și cu organele statului în promovarea binelui comun și a acțiunilor caritabile. Creștinismul a început ca o mișcare religioasă minoritară într-o cultură imperială, care-i era fie indiferentă fie ostilă. Chiar și atunci, în vremuri de suferință, precum perioadele de epidemie sau foamete, creștinii se făceau remarcăți prin altruismul cu care își slujeau aproapele. Iar de-a lungul primelor secole ale credinței, ajutoarele Bisericii pentru cei aflați într-o situație disperată – văduve sau orfani, care erau adesea persoanele cele mai nevoiașe și mai vulnerabile ale lumii antice – au făcut-o să devină prima instituție organizată din societatea vestică preocupată de bunăstarea socială. După convertirea imperiului la creștinism, nu a existat o schimbare mai semnificativă în ordinea legislativă și civică a societății imperiale ca imensa extindere a resurselor filantropice ale Bisericii și a responsabilității ei sociale. Relația Bisericii cu statul în perioada imperiului creștin este imposibil de caracterizat de o manieră generală. Această alianță a produs atât efecte bune cât și rele, dar nimeni nu ar trebui să se îndoiască de îmbunătățirea imensă a conceptului de bine comun care a fost inaugurată atunci în Vest – și care s-a desfășurat încet și sporadic de la introducerea conștiinței creștine în structura socială a lumii Antichității târzii. Cu timpul, această cooperare în scopul binelui comun a fost consacrată în tradiția ortodoxă sub numele de „simfonie” prin Novelele împăratului Iustinian.^[12] Acest principiu a fost operativ în constituția mai multor state ortodoxe în perioada post-otomană. Tot astfel și astăzi, principiul simfoniei poate continua să ghideze Biserica în încercările ei de a coopera cu guvernele pentru binele comun și de a lupta împotriva nedreptății. În orice caz, acest principiu nu poate fi invocat ca o justificare pentru impunerea unei ortodoxii religioase la nivelul societății sau pentru promovarea Bisericii ca putere politică. Mai degrabă, acest principiu al simfoniei ar trebui să le servească creștinilor drept aducere aminte că acest angajament pentru binele comun – spre deosebire de simpla protecție formală a libertăților individuale, a intereselor partizane și a puterii corporațiilor – este adevărata esență a unei ordini politice democratice. Fără limbajul binelui comun în centrul vieții sociale, pluralismul democratic degenerază mult prea ușor în individualism pur, absolutism al pieței libere și într-un consumerism coroziv spiritual.

III. Cursul vieții omenești

Sfințește sufletele și trupurile noastre și ne dă nouă a Te slăvi cu sfințenie în toate zilele vieții noastre

§15 Cursul vieții omenești – dacă ajunge la finalul ei firesc – începe în momentul concepției în pântec, se dezvoltă din copilărie până la vârsta adultă și culminează, în cele din urmă, în somnul morții trupesti. Dar etapele vieții omenești diferă pentru

fiecare suflet și fiecare cale pe care o persoană o poate urma, fie că este aleasă sau nealeasă, duce fie la sfințenie, fie la sclavie spirituală. Și în viața fiecăruia există oportunități unice atât pentru sacrificiul ascetic de sine în slujba iubirii lui Dumnezeu, cât și pentru a lucra la transfigurarea creației. Sfârșitul potrivit al fiecărei vieți bine trăite este de a-L vedea pe Dumnezeu „față către față” (1 Corinteni 13:12), al îndumnezeirii sau *theosis*: „Iubiților, acum suntem fiii ai lui Dumnezeu și ce vom fi nu s-a arătat până acum. Știm că dacă El Se va arăta, noi vom fi asemenea Lui, fiindcă Îl vom vedea cum este” (1 Ioan 3:2). Însă călătoria pe care o face fiecare persoană prin această viață este, de asemenea, plină de ispite, mai ales de ispita de a urma căi care duc mai degrabă spre beneficiul personal sau spre slava de sine decât spre manifestări ale iubirii lui Dumnezeu și ale solidarității cu aproapele. Biserica încearcă să însoțească sufletul creștin pe tot parcursul vieții lui în această lume, oferindu-i nu numai sfaturi, ci și mijloacele de a ajunge la sfințenie. Și, la fiecare etapă, Biserica propune diverse modele de viață în Hristos, diverse vocații pentru viața creștină, toate cuprinse în unica vocație supremă de-a căuta Împărăția lui Dumnezeu și dreptatea ei.

§16 Respectul Bisericii Ortodoxe pentru chipul lui Dumnezeu, chiar și în cei mai mici dintre noi, se manifestă nu numai prin Botezul copiilor, ci, de asemenea, în împărtășirea lor imediată cu Sfânta Euharistie. Aceasta este cea mai mare confirmare sacramentală posibilă a îndemnului lui Hristos către Apostoli, anume de a găsi în inocența copiilor cel mai autentic model al vieții în Împărăția lui Dumnezeu (Matei 19:14; Marcu 10:14-16; Luca 18:16-17). Hristos Însuși a intrat în lume prin pântecul Maicii Sale și a trecut prin copilărie și adolescență, sporind cu înțelepciunea și cu vârsta (Luca 2:52). Toate aspectele vieții umane au fost sfințite și preaslăvite când au fost asumate de Fiul Cel Veșnic al lui Dumnezeu, Care, devenind subiect al fragilității și dependenței caracteristice copilăriei, a descoperit cu o intensitate deosebită măreția uimitoare a iubirii dăruitoare de Sine a lui Dumnezeu în lucrarea Sa mântuitoare. De aceea, inocența copiilor este un lucru de o sfințenie extraordinară, un semn al vieții în Împărăția lui Dumnezeu, care este prezentă în mod haric în mijlocul nostru și care trebuie să fie obiectul neîncetat al râvnii și preocupării Bisericii. Protecția și grija pentru copii este cea mai de bază și cea mai esențială dovadă a dorinței unei societăți de a săvârși binele. După cum ne-a prevenit Hristos, „iar cine va sminti pe unul dintre aceștia mici care cred în Mine, mai bine i-ar fi lui să i se atârne de gât o piatră de moară și să fie afundat în adâncul mării” (Matei 18:6; Marcu 9:42; Luca 17:2). Păcatele împotriva inocenței copiilor sunt păcate de un caracter dezgustător. Nici un păcat împotriva lui Dumnezeu nu este mai rău ca abuzul sexual al copiilor și nici unul nu este mai intolerabil conștiinței Bisericii. Toți membrii Bisericii sunt însărcinați cu apărarea celor tineri împotriva unor asemenea fărâdelegi; și nu există vreun caz în care un

membru al Bisericii, aflând de un caz de abuz sexual al unui copil, să nu-l raporteze imediat autorităților civile și episcopului locului. În plus, fiecare credincios creștin este obligat să-i descopere pe cei care ar ascunde asemenea crime de opinia publică și să nu-i apere de pedeapsa legală. Nici nu ar trebui ca vreun preot să ofere dezlegare unei asemenea fărâdelegi până ce săvârșitorul ei nu s-a predat organelor de cercetare penală. De asemenea, Biserica este chemată să lupte pentru protecția copiilor din toată lumea pentru că, deși trăim într-o epocă în care mortalitatea infantilă și bolile sunt în declin global, în multe locuri, copiii se află încă în situații de război, de sclavie, de sărăcie, de muncă forțată și (în special în cazul fetelor tinere) în situații de mariaje forțate, adesea ca mirese de la vârste foarte mici. Atât timp cât aceste condiții persistă în orice parte a lumii, Biserica nu se poate opri din eforturile ei de a le pune capăt, prin apeluri către autoritățile guvernamentale, societățile de ajutor caritabil, prin asistență în sistemele de adopție și prin apărarea acestora mai mici. De asemenea, este responsabilitatea Bisericii de a lucra pretutindeni pentru îmbunătățirea generală a situației copiilor în locuri în care nu există acces suficient la apă potabilă, îngrijire medicală corespunzătoare, vaccinuri și alte lucruri de bază. Biserica nu poate niciodată să înceteze a le spune clar tuturor copiilor că ei sunt cunoscuți și iubiți de Dumnezeu; ea nu poate niciodată să se oprească din sărbătorirea harismelor excepționale ale copilăriei: bucurie spontană, curiozitate, imaginație și încredere. Într-adevăr, după cum ne-a învățat Hristos, adulții trebuie să învețe să imite copiii în aceste daruri naturale: „Cel ce se va smeri pe sine ca acest copil, acela este mai mare întru împărăția cerurilor” (Matei 18:4).

§17 În ziua de astăzi, fără ca acest lucru să se fi petrecut în trecut, copii sunt expuși pe întreaga durată a zilei unei multitudini de dispozitive electronice și de comunicare în masă, destinate în mare parte promovării achiziționării neîncetate de bunuri materiale. Așa cum a afirmat și Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu în 2016 în Pastorală sa de la Nașterea Domnului, „sufletul unui copil este alterat de consumul indus de mijloace electronice, în special televiziunea și internetul, și de transformarea radicală a comunicării. Modelul economic al consumului neîncetat îi transformă, de la o vârstă fragedă, în consumatori, în timp ce căutarea rapidă a plăcerilor duce la dispariția inocenței lor. Biserica și părinții trebuie să-și amintească întotdeauna că dorințele se formează în copilărie și, o dată cu ele, se formează și caracterul. Este o neglijență crasă să li se permită copiilor să devină atât de absorbiți de lumea obsesiilor materialiste efemere și a poftelor materiale triviale încât să nu-și dezvolte suficient capacitățile de iubire, altruism, recunoștință, generozitate, capacitatea de a se bucura de lucruri simple și de a fi indiferenți la posesiunile personale. Hristos Și-a chemat ucenicii să imite nevinovăția copiilor, dar o mare parte din cultura capitalistă modernă încearcă să le

fure copiilor tocmai această virtute și să le inspire, în schimb, o poftă nețărnută de acaparare. Protejarea copiilor împotriva perversiunii profunde a naturii lor create este una din cele mai urgente responsabilități cu caracter obligatoriu ale oricărui creștin adult în epoca comunicării în masă. Sf. Ioan Gură de Aur sfătuiește părinții să acționeze ca „paznici ai simțurilor copiilor.”^[13] Un paznic nu este un tiran, așa cum spune clar Sf. Ioan Gură de Aur, ci, prin controlarea accesului la lume, paznicul îl înzestrea pe copil cu capacitatea ca mai târziu în viață să poată să-și stăpânească propriile pofte. Iar acest rol de paznic poate fi astăzi mai important ca niciodată, având în vedere că simțurile noastre pot fi copleșite aproape total de vacarmul și spectacolul mass-mediei moderne.

§18 În majoritatea societăților premoderne, copilăria era urmată direct de maturitate și, odată cu ea, începea, în majoritatea cazurilor, o viață de muncă. În timpurile noastre, am început să considerăm din ce în ce mai mult tranziția dintre copilărie și adolescență ca o perioadă intermediară și nu neapărat una scurtă. Spre exemplu, mulți tineri adulți așteaptă o vreme până să se desprindă de casa copilăriei și să pornească pe căi independente pentru a-și discerne vocația, iar, în multe cazuri, așteaptă încă și mai mult până să se căsătorească, să aibă copii și să-și înceapă propria gospodărie. După cum este cazul cu toate marile schimbări sociale, această realitate vine în același timp cu privilegiile și pericolele. Beneficiul principal în a le permite tinerilor să aibă un interval de timp mai mare în care să-și discearnă darurile și vocațiile lor speciale poate fi că-i eliberează de un sentiment prea apăsător al unei cariere predeterminate. Pericolul principal este că, pentru unii, această perioadă de decizie poate da naștere unui obicei al indeciziei, chiar al amânării continue, și, prin urmare, unei stări prelungite de dependență, imaturitate și incertitudine. Aici Biserica trebuie să fie pregătită să ofere sfaturi și încurajări tinerilor adulți: să-i îndemne să înainteze în viață cu credință și să facă acest lucru cu prudență și rugăciune, căutând cu seriozitate să descopere darurile speciale pe care Dumnezeu le-a dat lor pentru a lucra la transfigurarea lumii căzute și a servi dreptății și milei lui Dumnezeu între oameni. Biserica trebuie să aibă conștiința acută că, în acest stadiu al vieții, sexualitatea și forma dorinței sexuale devin un subiect special de îngrijorare și, în multe situații, o cauză de consternare și chiar confuzie. În ea însăși, această afirmație nu spune nimic nou, dar trăim timpuri în care sexualitatea a devenit un nou aspect al vieții omenești, colonizat de logica consumeristă și de dinamica pieței libere. De fapt, sexualitatea este astăzi atât o strategie de consum sau produs de consum – stârnind pofta prin fluiditatea și universalitatea ei – cât și o dimensiune înnăscută a personalității umane. Biserica și comunitatea credincioșilor trebuie să le ofere tinerilor adulți o viziune a relațiilor sexuale ca dătătoare de viață și transfiguratoare: o uniune intimă a trupului și a sufletului, sfințită prin Sfânta Căsătorie. Trupul este „templu al Duhului Sfânt care

este în voi” (1 Corinteni 6:19) și, care chiar în dimensiunea lui sexuală, acesta este chemat să manifeste sfințenia lăcașului lui Dumnezeu.

§19 Trăim timpuri în care sexualitatea a ajuns să fie înțeleasă din ce în ce mai mult ca un destin personal și ca o chestiune intimă. Un număr mare de dezbateri politice și sociale din lumea modernă se concentrează pe diferitele cereri și nevoi ale heterosexualilor, homosexualilor, bisexualilor și a altor „identități” sexuale. Este adevărat, ca un simplu fapt fiziologic și psihologic, că natura dorințelor sexuale individuale nu este pur și simplu o consecință a unei alegeri personale; multe din inclinațiile și poftele trupului și ale inimii se nasc odată cu noi și sunt fie hrănite, fie suprimate de la o vârstă fragedă. De asemenea, mai trebuie lămurit faptul că este un drept fundamental al fiecărei persoane – pe care nici un stat sau autoritate civilă nu îl poate încălca – de a nu fii persecutată sau dezavantajată legal ca urmare a orientării ei sexuale. Dar, Biserica nu înțelege identitatea omenească ca rezidând în principal în sexualitatea persoanei sau în oricare altă trăsătură personală a acesteia, ci, mai degrabă, în chipul și asemănarea lui Dumnezeu prezente în noi toți.^[14] Toți creștinii sunt chemați întotdeauna să caute chipul și asemănarea lui Dumnezeu în ceilalți și să se opună tuturor formelor de discriminare împotriva aproapelui lor, indiferent de orientarea sexuală a acestuia. Creștinii sunt chemați la o viață de abținere sexuală, atât în cadrul căsătoriei cât și în afara ei, tocmai datorită sfințeniei vieții sexuale în ordinea creată. Totuși, creștinii nu sunt niciodată chemați să urască sau să disprețuiască pe cineva.

§20 Pe măsură ce creștinul ortodox atinge vârsta adultă, el sau ea începe să urmeze una din cele trei căi posibile: viața de familie, viața monastică și viața de celibat. Deși toate aceste trei căi pot fi diferite ca manifestare, în esență, ele au în comun chemarea creștină a acceptării radicale a iubirii și a dăruirii. În mod tradițional, Ortodoxia a tins să recunoască doar două stări, cea monastică și căsătoria; dar ar însemna un abandon profund al responsabilității sale pastorale dacă Biserica nu ar recunoaște că, deși viața de celibat a fost o raritate în generațiile precedente, schimbările culturale și sociale din lumea modernă au făcut ca astăzi ea să fie considerabil mult mai comună. Unele persoane pot păși pe mai multe din aceste căi în cursul vieții lor. Spre exemplu, un văduv sau o văduvă pot alege să depună voturile monahale. Însă, pentru cei mai mulți există doar o singură cale și pe acea cale sunt chemați să slujească Împărăției lui Dumnezeu și să caute uniunea cu El. În Biserica primară, calea fecioriei dedicate lui Dumnezeu (care în timp a devenit viața monahală) se bucura de cea mai mare stimă. Dar, în timp, Biserica a ajuns să înțeleagă că mariajul este un sacrament și chiar a condamnat ostilitatea față de acesta.^[15] De multe ori în istoria Bisericii a existat o oarecare tensiune între căsătorie și monahism, cel puțin în ce privești meritele lor spirituale. În mare parte, această tensiune s-a datorat unei înțelegeri anterioare precreștine a

căsătoriei, dar a fost însă și rezultatul unei realități regretabile, anume că, până destul de curând în Tradiția ortodoxă, învățăturile spirituale pe asemenea subiecte au fost dezvoltate în principal de bărbați celibatari fără experiența vieții în familie. A venit timpul să renunțăm la aceste prejudecăți nocive și să recunoaștem că mariajul este mai mult decât o instituție culturală sau un mijloc de propagare și prezervare a neamului omenesc. În cazul în care căsătoria ar fi doar asta, Scriptura nu ar folosi imagini nupțiale ca modalitate principală de a descrie uniunea sacramentală și mistică a lui Hristos cu Biserica Sa. Potrivit Scripturii, Hristos le-a descoperit pentru prima dată ucenicilor dumnezeirea misiunii Lui printr-o minune săvârșită la nunta din Cana Galilei. Spre deosebire de aceasta, viața celibatară apare în Noul Testament ca având, în cel mai bun caz, o valoare practică. Căsătoria este taina iubirii sau a iubirii umane înălțată la o dimensiune sacramentală. Căsătoria este singura taină care implică două persoane unite liber și egal una cu cealaltă de către Dumnezeu. În mod tainic, bărbatul și femeia, soțul și soția devin una, după cum se spune în ritualul căsătoriei: „Unește-i pe dânșii într-un gând; încununează-i într-un trup.” Biserica a încorporat instituția căsătoriei – care era înainte o relație înțeleasă în mare măsură în termeni legali și de proprietate, interesată în principal de economia internă familială – și a transfigurat-o într-o legătură indisolubilă între persoane, care simbolizează în mod tainic pe Hristos și Biserica Sa. Căsătoria este o legătură care, printre multe altele, face prezentă plenitudinea naturii umane în toată fecunditatea ei într-o singură viață comună. Pentru că, deși chipul lui Dumnezeu sălășluiește în mod deplin în fiecare dintre noi separat, „chipul umanității” este împărțit în noi între bărbat și femeie. De asemenea, căsătoria este o legătură care împletește într-o vocație comună de transfigurare a lumii și de pășire pe calea spre îndumnezeire în Hristos ceea ce înainte erau eforturi spirituale separate. Desigur, nici una din faptele noastre din această viață nu este săvârșită în mod separat față de ceilalți semeni; fiecare faptă implică o schimbare a orientării noastre, dinspre noi către aproapele nostru. Dar, în contextul căsătoriei, însăși ideea de „aproapele” primește un nou înțeles, pentru că mariajul presupune două persoane care intră împreună pe o traiectorie ascetică unică, una în care ele trebuie să se sacrifice pentru celălalt în fiecare zi, ca o chestiune de existență cotidiană, și unde trebuie să se supună una alteia (Efeseni 5:21). Într-un fel, soțul și soția devin o singură ființă conjugală, după cum se spune în Facere 2:24 și după cum este afirmat de Hristos: „Pentru aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va lipi de femeia sa și vor fi amândoi un trup. Așa încât nu mai sunt doi, ci un trup” (Matei 19:5-6; Marcu 10:7-8).

§21 Astăzi, într-un număr din ce în ce mai mare de mariaje ortodoxe, unul din soți nu este ortodox. Aceste mariaje pot presupune provocări foarte diferite față de cele întâlnite între doi soți ortodocși; dar aceste mariaje ar trebui să fie înțelese, de

asemenea, ca fiind un efort comun către transfigurarea lumii și unirea cu Dumnezeu. Cum Biserica Ortodoxă se găsește în teritorii cu populații din ce în ce mai diverse, căsătoriile dintre ortodocși și neortodocși vor avea în mod sigur nevoie de cea mai mare grijă pastorală din partea Bisericii, după cum este menționat în documentul „Sfânta Taină a Cununii și impedimentele la aceasta” a Sfântului și Marelui Sinod: „Pentru că scopul este mântuirea omului, posibilitatea de a exercita *iconomia* bisericească în relație cu impedimentele la căsătorie trebuie să fie considerată de Sfântul Sinod al fiecărei Bisericii Ortodoxe Autocefale potrivit principiilor sfintelor canoane și în spiritul discernământului pastoral.”^[16] Deși ne despart douăzeci de secole de vremea Sf. Apostol Pavel, situația noastră s-ar putea să nu fie foarte diferită de cea a comunității creștine din Corint, căreia Pavel i-a trimis sfaturi chiar în această privință: „Căci bărbatul necredincios se sfințește prin femeia credincioasă și femeia necredincioasă se sfințește prin bărbatul credincios” (1 Corinteni 7:14).

§22 Toate căsătoriile – fie că soții sunt ortodocși, non-ortodocși sau amândouă – sunt vătămate de efectele păcatului. Tocmai pentru că este locul unei imense responsabilități, al unui angajament și al unor relații intime, familia este totodată și locul unde se pot întâmpla cele mai tulburătoare abuzuri, fie mentale, fizice, sexuale sau emoționale. Biserica Ortodoxă recunoaște că principala responsabilitate morală a adulților într-o familie disfuncțională este protejarea celor mai vulnerabili membrii ai ei și admite că, în multe cazuri, numai terminarea mariajului poate să asigure siguranța fizică și spirituală a tuturor celor implicați. Una din cele mai lamentabile realități ale vieții într-o lume coruptă de păcat este că viața de familie este câteodată distrusă dincolo de capacitatea de vindecare. Într-un mod foarte real, divorțul este mai mult decât o consecință a coruperii noastre ca ființe căzute; el este și o manifestare extrem de vie a acestei coruperi. Dar divorțul nu exclude posibilitatea vindecării părților implicate și nici nu le închide calea către îndumnezeire. De aceea, Biserica permite, de asemenea, și recăsătoria, deși recunoaște că ritualul celei de a doua căsătorii este un pogorământ și nu un ideal. Al șaselea Sinod Ecumenic a recomandat o perioadă de penitență de numai puțin de șapte ani pentru cei divorțați și recăsătoriți, înainte de a fi readmiși să se împărtășească cu Sfânta Euharistie (Canonul 37). Totuși, Sinodul Trulan a adăugat acestei recomandări precizarea că, în cazul părăsirii unuia dintre soți de către celălalt, partea părăsită nu trebuie să facă penitență (Canonul 87). Din aceste considerente, în grija ei pastorală și părintească pentru clerul care îngrijește comunitatea, Patriarhia Ecumenică a rediscutat excepțiile de la canoane privind recăsătoria clericilor divorțați. În general, totuși, nicio regulă unică nu a fost impusă universal cu privire la împăcarea celor divorțați cu Biserica. Dată fiind unicitatea fiecărei persoane și specificitatea fiecărei căsnicii, Biserica trebuie să ofere sfaturi

pline de compasiune celor divorțați, corespunzătoare circumstanțelor specifice ale fiecăruia.

§23 Slujba căsătoriei include foarte multe cereri pentru eventualitatea nașterii de copii, inclusiv rugăciunea psalmistului care spune că proaspăt căsătoriții vor trăi să-și vadă „copiii copiilor lor.” Unii dintre copiii care îmbogățesc noua gospodărie, care apare ca urmare a căsătoriei, pot fi rodul uniunii sexuale a cuplului, în timp ce alții pot fi adoptați, iar alții pot fi în plasament, dar toți sunt bineveniți în mod egal în sanctuarul familiei și în Trupul Bisericii. Calitatea de părinte este un simbol deosebit de privilegiat al puterii transfiguratoare a iubirii, dar, de asemenea, și al iubirii lui Dumnezeu față de creaturile Sale. Mai mult decât atât, binecuvântarea de a avea copii împlinește vocația familie ca întreg de a deveni un fel de unitate, un microcosmos emblematic pentru o creație mântuită și, prin urmare, un loc al ospitalității pentru cei din afara imediată a acestui cerc. În plus, cu toate că iubirea adevărată este întotdeauna rodnică, această rodnicie nu se manifestă numai prin copii; ea se poate manifesta și prin diverse alte daruri ale Sfântului Duh: prin ospitalitate, slujire și prin nenumărate eforturi creative în comun. Însă niciunul din acestea nu este ușor de realizat. Copiii sunt o binecuvântare măreață, dar în lumea căzută în care ne aflăm, fiecare binecuvântare este bântuită de blestemul căzut asupra lui Adam și al Evei. Rolul de părinte presupune, de asemenea, și un efort ascetic, nu doar pentru că părinții trebuie să-și sacrifice propriile lor interese pentru cele ale copiilor (ceea ce poate fi o mare bucurie în sine), dar și pentru că părinții trebuie să îndure totodată și suferințele, fricile și tristețile copiilor, iar uneori să recunoască propriile eșecuri în modul în care i-au crescut; și, câteodată, ca Maica Domnului însăși, părinții trebuie să îndure pierderea unui fiu sau a unei fiice, ceea ce este o durere mai mare decât oricare alta pe care viața o poate aduce și care străpunge sufletul ca o sabie (Luca 2:32). Desigur, în mod ideal, ambii părinți vor fi prezenți pe tot parcursul creșterii copiilor, dar uneori, ca urmare a decesului, a divorțului sau a altor nenorociri, această sarcină revine doar unui părinte. În asemenea situații, Biserica are responsabilitatea specială, ca familie și Trup al lui Hristos, să-i acorde părintelui consolare și susținere: materială, emoțională și spirituală. În plus, Biserica ar trebui să extindă darul sacramental al Botezului tuturor copiilor, indiferent de modul în care au fost concepuți și indiferent dacă au fost adoptați.

§24 Un bărbat și o femeie uniți în Taina Căsătoriei devin „un trup” nu numai prin nașterea de copii, chiar dacă (istoric vorbind) poate că aceasta este conotația principală a expresiei, așa cum este întrebuințată în cartea Facerii. Încă de foarte timpuriu, Tradiția ortodoxă a afirmat deplinătatea sacramentală a fiecărui mariaj binecuvântat de Biserică, chiar și a celor care nu produceau urmași. Așa cum observa Sf. Ioan Gură de Aur: „Dar ce dacă nu sunt la mijloc copii, oare nu sunt

atunci un trup ci sunt doi? Promiscuitatea face aceasta, căci prin ea s-au amestecat corpurile amândurora. Precum dacă ar turna cineva untdelemn în mirodenii, ar face totul una și aceeași, tot așa și în cazul de față.”^[17] Desigur, Biserica anticipează că majoritatea căsătoriilor vor duce la nașterea de copii, dar ea înțelege, de asemenea, că există anumite situații în care pot să apară impedimente de ordin spiritual, fizic, psihologic sau financiar și că ar fi înțelept – cel puțin pentru o perioadă – ca soții să se abțină sau să întârzie nașterea copiilor. Biserica Ortodoxă nu are nicio obiecție de ordin dogmatic cu privire la utilizarea contraceptivelor sigure și neabortive în contextul căsătoriei. Ea nu le vede ca un ideal sau un aranjament permanent, ci ca o concesiune provizorie într-un caz de necesitate. Unirea sexuală a unui cuplu este un bine intrinsec care servește la adâncirea iubirii dintre soți și a devotamentului lor pentru o viață în comun. În mod similar, Biserica nu are nicio obiecție referitoare la folosirea anumitor tehnologii reproductive moderne în curs de dezvoltare pentru cuplurile care își doresc cu onestitate să aibă copii și care nu pot să conceapă fără ajutor. Dar Biserica nu poate fi de acord cu metodele care duc la distrugerea ovulelor fertilizate suplimentar. Criteriul necesar pentru a evalua dacă o anumită tehnologie reproductivă este corectă trebuie să fie demnitatea inalienabilă și valoarea incomparabilă a fiecărei vieți omenești. Cum în acest domeniu științele medicale continuă să avanseze, creștinii ortodocși – laici și clerici în egala măsură – trebuie să utilizeze acest criteriu de fiecare dată când apare o nouă metodă care ajută cuplurile să conceapă și să nască copii. Ei trebuie, de asemenea, să se gândească dacă această metodă face cinste relației sacre dintre cei doi soți.

§25 Prin sărbătoarea Bunei Vestirii, Tradiția ortodoxă prăznuiește conceperea lui Hristos în pântecul Maicii Sale și prin sărbătoarea Vizitei Sfintei Fecioare Maria își reamintește de Sf. Ioan Botezătorul săltând cu bucurie în pântecul maicii sale la auzul vocii Maicii Domnului, care era însărcinată.^[18] Deja, în pântec, fiecare dintre noi este o ființă spirituală, o persoană formată după chipul lui Dumnezeu și creată pentru a se bucura de prezența Lui. De aceea, începând cu primele generații de creștini, Biserica a detestat practica avorturilor selective, considerându-le infanticid. Încă de pe timpul *Didahiei* Apostolilor, scriere care consemnează practicile și decretul Bisericii din primul secol, refuzul avortului era un principiu explicit al noii credințe,^[19] unul care – alături de refuzul abandonării nou născuților și al pedepsei capitale – demonstra că mărturisirea creștină se opunea luării vieții omenești, chiar și în acele cazuri pe care cultura păgână le socotea legale sau necesare. O ființă omenească este mai mult decât rezultatul progresiv al unui proces fizic; viața începe la momentul concepției. Încă din prima clipă de viață, dreptul unui copil de a fi privit ca actor moral este absolut și creștinilor le este interzis să verse sânge nevinovat la orice stadiu al dezvoltării umane. Desigur,

Biserica recunoaște că sarcinile sunt adesea terminate ca urmare a sărăciei, disperării, constrângerii sau abuzului și încearcă să ofere o cale de împăcare celor care au cedat în fața acestor presiuni teribile. Cu toate acestea, în măsura în care, din punct de vedere obiectiv, actul avortului este întotdeauna o tragedie, una în care se ia viața unei ființe omenești nevinovate, împăcarea trebuie să includă recunoașterea acestui adevăr în Taina Pocăinței, pentru ca împăcarea și vindecarea să fie posibile. Mai mult decât atât, în măsura în care dorește să afirme cu adevărat bunătatea fiecărei vieți, Biserica trebuie să fie gata oricând să vină în ajutorul femeilor care se află în situații de graviditate involuntară – fie ca rezultat al violului sau al unirii sexuale consimțite – precum și a femeilor gravide suferind din cauza sărăciei, abuzului sau a altor situații adverse. De asemenea, Biserica trebuie să fie gata să ofere asistență materială și emoțională, suport spiritual și încredințarea constantă de iubirea lui Dumnezeu, atât pe parcursul sarcinii cât și după.

§26 În slujba ortodoxă a Tainei Căsătoriei, Biserica se roagă ca proaspeții căsătoriți „să se umple de bucurie la vederea fiilor și fiicelor lor.” Bucuria anticipată astfel este necondiționată; ea nu este provocată numai de copiii nou născuți sau de cei care îndeplinesc anumite standarde de sănătate sau condiție fizică. Toți copiii sunt susținuți și iubiți de Dumnezeu, toți sunt purtători ai chipului și asemănării Lui și tuturor li se datorează același respect, aceeași apreciere și grijă. În ochii Bisericii, fiecare dintre noi este născut așa cum este „ca să se arate în el lucrările lui Dumnezeu” (Ioan 9:3). De aceea, Biserica Ortodoxă nu recunoaște ca legitim recursul la întreruperea eugenică a unei vieți omenești; și întâmpină cu bucurie orice progres medical care poate păstra și îmbunătăți viețile copiilor afectați de boală sau dizabilitate. Totuși, Biserica recunoaște că, pe parcursul anumitor sarcini, apar situații medicale tragice și nerezolvabile, în care viața copilului nou născut nu poate fi păstrată sau prelungită fără a periclita în mod grav viața mamei și că singura soluție medicală poate provoca sau grăbi moartea copilului nenăscut, contrar față de ceea ce părinții și-ar fi dorit. În asemenea situații, Biserica nu poate pretinde că este competentă și că știe ce este mai bine pentru fiecare caz în parte; ea trebuie să încredințeze problema deciziei evlavioase a părinților și doctorilor. Totuși, Biserica poate să ofere sfaturi, precum și rugăciuni pentru vindecarea și mântuirea tuturor vieților implicate. În plus, Biserica deplânge orice pierdere de viață omenească *in utero* prin avort spontan sau nașterea unui copil mort, înțelegând aceste experiențe ca fiind extrem de dureroase pentru familie; totodată, ea înțelege că trebuie să revizuiască acele rugăciuni care ar sugera altceva, ridicând-se astfel la înălțimea iubirii și sensibilității pastorale pe care o cere pierderea unei sarcini.

§27 O altă cale de viețuire creștină în această lume este cea monahală. Încă din primii ani ai existenței Bisericii, bărbați și femei s-au adunat împreună ca să

urmeze o viață de rugăciune; și au făcut aceasta în diverse forme de comunitate sau izolare. Prin îndepărtarea de societate, fie total sau parțial, ei își aminteau lor și altora că Împărăția lui Dumnezeu nu este din lumea aceasta. Ei ne aduc aminte, în mod persistent și profetic, că menirea fiecărui creștin este să caute cetatea care va să vină (Evrei 13:14) și să „aștepte viața veacului ce va să vie” (Crezul niceo-constantinopolitan); iar monahii și monahiile fac acest lucru cu o harismă specială și cu o intensitate deosebită. Retragera lor din cadrul schimburilor sociale obișnuite poate părea, pe alocuri, să contrazică porunca iubirii aproapelui, dar orice schimbare produsă de harul lui Dumnezeu, chiar și în locul tainic al inimii, este benefică întregului univers. Sf. Siluan Athonitul spune „să te rogi pentru alții înseamnă să verși sânge.”^[20] Adeseori, mănăstirile slujesc, de asemenea, lumea întregă, pregătind un loc separat de grijile pământești, în care călugării sau maicile pot apoi să primească pe laici, în așa fel încât să le ofere îndrumare spirituală și perioade de adăpost de necazurile și ispitele vieții de toate zilele. Aceasta este mai mult decât o simplă ospitalitate fizică; în cuvintele Sf. Maria Skobțova „Omul care se întoarce spre lumea duhovnicească a celuilalt cu propria sa lume duhovnicească întâlnește taina înfricoșătoare și rodnică a adevăratei cunoașteri a lui Dumnezeu. Fiindcă nu întâlnește atunci trupul și sângele, nu întâlnește sentimente și temperamente, ci adevăratul chip al lui Dumnezeu în om, icoana lui Dumnezeu schițată în lume, răsfrângerea tainei Întrupării și divino-umanității.”^[21] În plus, celibatul monahal nu implică niciodată denigrarea uniunii sexuale proprie vieții în cadrul căsătoriei. Mai degrabă, monahismul reprezintă un exercițiu special de milă și iubire. Viața monahală este întotdeauna un act de mulțumire; de aceea, aceasta are drept centru săvârșirea regulată a Liturghiei Euharistice. Monahismul este, de asemenea, și o disciplină comună de generozitate, rugăciune în comun și iertare reciprocă. În acest fel, viața monahală prefigurează Împărăția lui Dumnezeu, poate nu neapărat într-un mod mai adevărat decât viața de familie creștină, cât într-un mod diferit, potrivit unei jertfiri de sine de formă comunitară foarte specială și sfântă. Monahismul nu poate fi redus niciodată la o simplă atitudine introvertită, benefică doar sieși, sau la o izolare egocentrică. Deși viața monahală nu este legată în mod sacramental și spiritual de o singură persoană, după cum este cazul în căsătorie, ea manifestă și exprimă un grad profund de iubire personală îndreptată către alții și Dumnezeu. „De voiește cineva să știe că are iubirea de frați și dragostea adevărată, se va încredința despre ea când se va vedea pe sine plângând pentru greșelile fratelui și veselindu-se de înaintările și de darurile lui,” spune Sf. Ioan Scărarul.^[22]

§28 A treia cale pe care adultul o poate urma în viața aceasta, cea în care nici nu se căsătorește nici nu intră în monahism, este uneori aleasă în mod conștient, motivată de un număr de rațiuni specifice fiecărui individ, iar alteori este o

chestiune pur circumstanțială. Anumite persoane nu sunt chemate nici către viața monahală și nici nu sunt capabile sau inclinate să-și găsească un soț sau o soție. Oricum, asemenea persoane nu sunt mai puțin parte a întregii familii a Trupului lui Hristos și nu sunt mai puțin capabile de a contribui la sfințirea lumii. Într-adevăr, ei posedă adeseori darurile speciale ale discernământului, disciplinei personale și ale înțelepciunii spirituale, pe care persoanele absorbite în treburile familiale cotidiene nu pot să le cultive ușor. În orice caz, toți laicii care sunt singuri sunt chemați la aceeași viață de milostenie și se bucură de aceeași demnitate de copii iubiți ai lui Dumnezeu. În orice caz, Biserica trebuie să recunoască cât de dificilă poate fi adesea această vocație. Persoana căsătorită poate să conteze pe susținerea soțului sau a soției, în timp ce monahul sau monahia poate conta pe cea a celorlalți frați sau surori din comunitate. Adesea, laicul care este singur nu are pe nimeni pe care să se poată baza într-o măsură comparabilă. Prietenia sfântă este o sursă de mângâiere și întărire spirituală în multe astfel de vieți, dar nu este neapărat suficientă pentru a alina singurătatea celor care se află pe această cale specială. Aici Tradiția ortodoxă oferă, într-o oarecare măsură, resurse tradiționale și pastorale insuficiente, iar, cum numărul laicilor singuri continuă să crească, Biserica trebuie să caute să dezvolte practici pastorale adecvate vocației lor.

§29 Toate căile vieții adulte sunt deschise în mod egal fiecărui individ și în fiecare dintre ele Biserica Ortodoxă afirmă egalitatea și demnitatea deplină a fiecărei persoane omenești create după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Cu toate că Biserica recunoaște că bărbații și femeile au experiențe de viață diferite și că întrupează natura omenească în feluri diferite, ea trebuie să respingă ideea că una din aceste experiențe o întrece pe cealaltă în demnitate spirituală. După cum a scris Sf. Vasile cel Mare despre bărbați și femei: „În același chip, naturile lor au aceeași demnitate, virtuțile sunt egale, aceleași cununile și osândeale sunt asemănătoare.”^[23] La fel a afirmat și Sf. Grigorie Teologul: „Același creator pentru bărbat și femeie, pentru amândoi același lut, același chip, aceeași lege, aceeași moarte, aceeași înviere.”^[24] Acestea fiind spuse, inegalitatea dintre bărbați și femei, în aproape orice sferă a vieții, este o realitate tragică a lumii noastre căzute. De fapt, deși Biserica Ortodoxă a susținut întotdeauna că, din punct de vedere doctrinar și teologic, bărbații și femeile sunt egali ca persoane, aceasta nu s-a dovedit a fi întotdeauna scrupulos de fidelă acestui ideal. Spre exemplu, Biserica a păstrat, pentru mult prea mult timp în rugăciunile și practicile ei euharistice, prejudecățile antice și în esență superstițioase despre puritate și impuritate referitoare la trupurile femeilor; și chiar a permis ca ideea de impuritate rituală să fie asociată cu nașterea de copii. Însă nicio femeie creștină care s-a pregătit pentru Împărtășanie, prin rugăciune și post, nu ar trebui descurajată de a se apropia de Sfântul Potir. De asemenea, Biserica trebuie să rămână atentă la îndemnul

Sfântului Duh referitoare la rolul femeilor, mai ales în vremurile noastre, când multe din funcțiile cruciale din viața bisericească – teologi, profesori de seminar, canoniști, citeți, dirijori și experți în numeroase profesii care sunt benefice pentru întreaga comunitate de credință – sunt ocupate, într-un număr din ce în ce mai mare, de femei; și Biserica trebuie să continue să reflecteze la modul în care femeile pot să participe cel mai bine la consolidarea Trupului lui Hristos, inclusiv prin reinstaurarea astăzi a treptei diaconițelor.

§30 Fiecare din aceste căi de viață are etapele ei distincte, dar toate se sfârșesc – dacă nu se termină prematur – cu aceeași ultimă etapă a bătrâneții și morții. Bătrânii din comunitățile de credință merită un respect deosebit din partea credincioșilor, pentru înțelepciunea pe care au dobândit-o și pentru perseverența în credință de care au dat dovadă. Oricum, pe măsură ce îmbătrânesc, ei devin din ce în ce mai vulnerabili la boală și dizabilitate. Chiar și această încercare poate oferi o oportunitate pentru adâncirea smereniei și creșterea în credință, atât pentru cei care îmbătrânesc cât și pentru cei care-i îngrijesc; dar aceasta este, de asemenea, o responsabilitate de care restul Trupului lui Hristos nu trebuie să se ferească. Și în lumea modernă această responsabilitate aduce cu sine dificultăți și cerințe speciale pentru multe comunități. Societățile moderne par să aibă din ce în ce mai puțin timp pentru bătrâni și par să fie din ce în ce mai dispuse să-i trimită la centre de îngrijire, unde să-i poată da uitării. În lumea capitalismului târziu, ceea ce era înainte recunoscut ca respectabil este tratat cu un fel de stânjeneală, iar bătrânii sunt văzuți ca o povară sau o bătaie de cap. Biserica Ortodoxă învață că nu există limite ale demnității spirituale înnăscute ale persoanei, oricât de mult ar fi trupul și mintea afectate de trecerea anilor. Biserica trebuie să ceară oricărei societăți drepte să le ofere bătrânilor o existență adecvată și să se asigure că nu sunt supuși neglijenței, abuzurilor sau sărăciei. Biserica însărcinează comunitatea credincioșilor să depună toate eforturile să-i îngrijească pe aceștia și să învețe de la membrii ei cei mai în vârstă.

§31 Fiecare din aceste căi ale vieții omenești ajunge, mai devreme sau mai târziu, la un sfârșit. În Dumnezeiasca Liturghie a Sf. Ioan Gură de Aur, Biserica definește „un sfârșit bun, creștinesc al vieții noastre” ca unul „fără durere, neînfruntat, în pace” și se roagă ca toți creștinii să-l trăiască în acest fel. În alte rugăciuni, Biserica își exprimă nădejdea că cei muribunzi vor putea să părăsească această lume încredințați că sunt prețuiți de Dumnezeu, căci nici vrăbiile nu pot să cadă fără ca Dumnezeu să le vadă (Matei 10:29). În sine însăși, moartea este ceva înfricoșător, dușmanul pe care Dumnezeu l-a învins în Hristos, dar care, cu toate acestea, vine să ne confişte pe toți în această parte a Împărăției. Uneori, apropierea morții provoacă disperare. Alteori, unii dintre noi fug spre îmbrățișarea ei dintr-o disperare

încă și mai mare. Sinuciderea a fost întotdeauna înțeleasă în Biserica Ortodoxă ca o tragedie și ca un atac profund la adresa demnității persoanei umane. Dar, cu timpul, cum bolile mintale și fragilitatea emoțională au devenit din ce în ce mai bine înțelese, Biserica a recunoscut tot mai mult că sinuciderea implică factori „spirituali și/sau fiziologici care compromit în mod semnificativ raționalitatea și libertatea persoanei.”^[25] Așadar, iubirea creștină dictează că Biserica nu ar trebui să refuze, bazându-se pe aparențe, înmormântarea și slujbele funerare unei persoane care și-a luat viața; și nici credincioșii nu ar trebui să-l privească pe cel care s-a sinucis ca pe cineva care l-a respins pe Dumnezeu în mod conștient și liber. Aceasta este o situație în care iconomia dumnezeiască și compasiunea justifică iconomia pastorală și sacramentală. Aici, vechile prejudecăți ale tradiției ar trebui corectate de descoperirile superioare din zona diagnosticului și terapiei bolilor mintale ale timpurilor moderne. Sinuciderea nu poate fi niciodată permisă ca soluție pentru sfârșitul suferințelor lumesti. Chiar și cei care îndură boli cumplite nu trebuie să se grăbească să moară, oricât de milostiv ar părea acest lucru; chipul lui Dumnezeu rămâne inviolabil chiar și în ultimele zile din această lume. Eutanasia este străină viziunii creștine asupra vieții. Acestea fiind spuse, este perfect acceptabil ca muribunzii să refuze tratamente medicale și tehnologii excepționale care prelungesc viața trupului dincolo de punctul în care spiritul ar fi părăsit trupul în mod natural. Nu este obligatoriu din partea unui creștin să amâne suferințele trupului din teamă de inevitabil sau să se agațe de această lume în mod nerezonabil. Moartea în harul lui Dumnezeu nu trebuie să fie temută. Biserica Ortodoxă îi mângâie pe cei care țin doliu, plânge cu cei cărora le-au plecat persoane iubite din această viață și se roagă pentru morți; dar, mult mai important, creștinii ortodocși așteaptă învierea morților și viața veacului ce va să vie (Crezul niceo-constantinopolitan). Așteptăm clipa când luptele noastre ascetice din această viață vor produce roadele lor adevărate și ultime în următoarea, când toate eforturile noastre de a transforma lumea se împlinesc într-o creație reînnoită și când drumul nostru spre îndumnezeire (*theosis*) ne va purta în eternitate, unde vom fi „transformați din slavă în slavă” (2 Corinteni 3:18).^[26]

IV. Sărăcie, bogăție și dreptate socială

Adu-ți aminte, Doamne, de cei care au grijă de săraci

§32 Când Fiul Cel Veșnic al lui Dumnezeu S-a făcut om, dezgolindu-Se de slava Sa dumnezeiască și schimbând chipul dumnezeiesc cu un „chip de rob” (Filipeni 2:6-7), a ales, astfel, să Se identifice cu cei care, în vremea Sa, se aflau la marginea societății, lipsiți de putere politică și dezavantajați social. Născut într-un popor subjugat și fără drepturi legale în fața coloniștilor imperiali, crescut într-o familie care făcea parte din clasa de jos a meșteșugarilor, Hristos Și-a început misiunea în

regiunile mai puțin dezvoltate ale Galileei și Și-a dedicat activitatea, în principal, celor mai umiliți dintre săraci și mai fără speranță din poporul Său. Prin aceasta, El Și-a asumat misiunea profetilor lui Israel și, cu adevărat, cauza morală cea mai profundă a întregii Legi și a Profetilor. La începutul lucrării Sale publice, El Și-a însușit declarația profetului Isaia: „Duhul Domnului este peste Mine, pentru care M-a uns să binevestesc săracilor; M-a trimis să vindec pe cei zdrobiți cu inima; să propovăduiesc robilor dezrobirea și celor orbi vederea; să slobozesc pe cei apăsați, și să vestesc anul plăcut Domnului” (Luca 4:18-19). Și acest devotament aparte pentru cei nevoiași și desperați, departe de a fi un simplu element accidental al activității Sale către fii și fiicele lui Israel, a definit esența acesteia. Hristos Și-a arătat dezaprobarea într-un mod intransigent față de cei care au făcut profit din exploatarea celor neajutorați (Luca 20:46-47) sau au ignorat situația critică a săracilor (Luca 6:24-25; 16:25); și le-a atras atenția acestora în modul cel mai înfricoșător. În plus, atunci când venea vorba de neajunsurile săracilor, Hristos făcea apel, în mod constant, la bunăvoința și bunurile ucenicilor Săi. El le-a poruncit ucenicilor să dea *tuturor* celor care ar cere de la ei (Matei 5:42), fără reținere și cu așa o generozitate grațioasă încât o mână ar trebui să fie neștiutoare de dărnicia celeilalte (Matei 6:3); și le-a interzis să păstreze ceva din avutul lor pentru ei înșiși ca o comoară pământească (Matei 6:19-20). Hristos nu doar că l-a învățat pe tânărul bogat să-și vândă toate averile și banii obținuți să-i dea săracilor (Matei 19:16-30; Marcu 10:17-31; Luca 18:18-30), ci El le-a cerut aceasta tuturor celor care voiau să-L urmeze (Luca 12:33). El nu a considerat ucenic pe niciunul dintre cei care nu și-au împărțit toți banii cu cei nevoiași (Luca 14:33). Într-adevăr, nu există nici un dubiu referitor la ceea ce le era cerut celor care sperau să intre în Împărăția Cerurilor: „Atunci va zice Împăratul celor de-a dreapta Lui: Veniți, binecuvântații Tatălui Meu, moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii. Căci flămând am fost și Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și Mi-ați dat să beau; străin am fost și M-ați primit; Gol am fost și M-ați îmbrăcat; bolnav am fost și M-ați cercetat; în temniță am fost și ați venit la Mine” (Matei 25:34-36). În plus, urmând chemării Tatălui, Hristos a suferit toate formele extreme ale lipsei de adăpost și respingerii: „Fiul Omului nu are unde să-și plece capul” (Matei 8:20; Luca 9:58); „Și sculându-se, L-au scos afară din cetate și L-au dus pe sprânceana muntelui, pe care era zidită cetatea lor, ca să-L arunce în prăpastie” (Luca 4:29). Și Și-a încheiat activitatea pământească condamnat de o putere de ocupație străină, în tribunalele căreia nu avea nici un drept legal, și a murit ca ultimul criminal, executat cu cele mai agonizante și umilitoare instrumente de pedeapsă capitală cunoscute în vremea Lui.

§33 Astfel stând lucrurile, este imposibil pentru Biserică să-L urmeze cu adevărat pe Hristos sau să-L facă prezent lumii, dacă nu reușește să pună această grijă

absolută pentru cei săraci și dezavantajați în centrul vieții ei morale, religioase și spirituale. Căutarea dreptății sociale și a echității civice – ajutor pentru săraci, adăpost pentru cei fără case, protejarea celor slabi, întâmpinarea celor dislocați și asistență pentru persoanele cu dizabilități – nu este doar un etos pe care Biserica îl recomandă de dragul unei conștiințe confortabile, ci este un mijloc necesar pentru mântuire, calea obligatorie către unirea cu Dumnezeu în Hristos; iar neîmplinirea acestor responsabilități aduce osândă în fața scaunului de judecată al lui Dumnezeu (Matei 25:41-45). De aceea, primele comunități creștine din epoca apostolică au adoptat o manieră de viață radical diferită de a culturii majoritare, ținându-și toate bunurile în comun și înmânând tot avutul personal comunității ca întreg, în așa fel încât nevoile fiecărui membru al Trupului lui Hristos să fie satisfăcute (Fapte 2:44-45; 4:32-37). În acel moment, Biserica nu avea puterea de a reface societatea de la zero și, având în vedere realitatea absolut potrivnică a ordinii imperiale, nici nu putea propune ceva similar unei ideologii politice abstracte pentru a ameliora nedreptățile timpului. Cu toate acestea, creștinii puteau să aibă grijă de săracii din jurul lor, de văduve și orfani (clasele cele mai neajutorate din societatea antică) și să creeze o structură politică a iubirii, care nu abandona pe nimeni în voia sorții. Mai mult decât atât, această viziune a vieții în Hristos, ca o viață de solidaritate radicală, a continuat – din nefericire, nu într-un mod perfect, dar cu impact sesizabil – și în epoca în care Biserica a dobândit drepturi politice. După convertirea împăratului Constantin, nicio schimbare în politica imperială nu a fost mai importantă – ca expresie concretă a impactului social al Evangheliei – decât vasta expansiune a programului Bisericii de ajutorare a săracilor, cu suport material foarte semnificativ din partea statului.

§34 În plus, cei mai iluștrii dintre Părinții Bisericii din secolele IV și V au adus mărturie elocventă despre intuiția creștină profundă că viața în Hristos trebuie să presupună ostilitate militantă față de condițiile care produc sărăcie, precum și un angajament eroic în favoarea filantropiei și milei. Sf. Vasile cel Mare protesta vehement împotriva inegalităților dintre bogați și săraci din societatea vremii lui și-i critica sever pe bogații care-și imaginau că aveau dreptul de a-și ascunde bunurile de alții pe motive legale. El insista că toate binecuvântările vin de la Dumnezeu și că toate bunurile creației sunt date în proprietatea comună a omenirii.^[27] Oricine exploatează săracii pentru propriul profit își aduce condamnare sieși.^[28] Oricine nu-și împarte banii cu cei flămânzi este vinovat nu doar de neîndeplinirea unei responsabilități generale, ci de crimă.^[29] Sf. Ioan Gură de Aur a spus același lucru despre toți cei care se îmbogățesc prin practici nedrepte, care-i sărăcesc și mai mult pe cei nevoiași.^[30] Potrivit spuselor lui, bogatul care nu-și va împărții averea cu cei în nevoie este un hoț,^[31] pentru că tot belșugul creației vine de la Dumnezeu și este dreptul din naștere al tuturor persoanelor.^[32] Oricine posedă un

bogat i-a fost încredințat acestuia pentru binele comun^[33] și tot ce are aparține tuturor celorlalți.^[34] Sf. Ambrozie al Milanului este de aceeași părere.^[35] Aceasta a reprezentat perioada când teologii creștini au avut pentru prima dată oportunitatea – și obligația – de a gândi cum pot fi traduse în practicile sociale ale unei culturi presupus creștină solidaritatea socială radicală și activitatea caritabilă comunitară ale Bisericii Apostolice. Nici unii dintre ei, se pare, nu și-ar fi imaginat că viața etică a creștinilor poate fi împărțită în două sfere separate, cea a vieții publice și cea a vieții private, sau că regulile de conștiință din Evanghelie nu se aplică întregii societăți creștine. Toți erau extrem de conștienți că o cultură creștină trebuie să adreseze relele structurale ale unei societăți care-i condamnă pe foarte mulți la sărăcie, în timp ce oferă o bogăție imensă unui număr foarte mic de persoane. După cum afirma Sf. Vasile cel Mare, oamenii sunt ființe sociale și politice prin natura lor și trebuie să-și împartă bunurile unii cu alții pentru a pune capăt sărăciei. Și, astfel, el a insistat că, într-o societate creștină, este necesară ca politică publică înființarea unei trezorerii, prin care nevoile de bază ale tuturor să fie satisfăcute și belșugul creației să fie redistribuit în mod just.^[36] Nici una din aceste măsuri nu ar trebui privită de creștini ca extraordinară sau excesivă. Potrivit Sf. Ambrozie, din punct de vedere creștin, o asemenea redistribuire nu este nimic mai mult decât o restituire justă, pe care bogații o datorează săracilor pentru cantitatea disproporționată pe care o dețin din bunurile comune ale omenirii.^[37] Una din cele mai mari provocări pe care Biserica Ortodoxă nu o poate neglija este aceea de a găsi modalități de a urma în ziua de astăzi învățăturile scripturistice, patristice și pe cele ale tradițiilor referitoare la binele comun; iar aceasta este o provocare care necesită atât discernământ, cât și răbdare. Oricum, aceasta presupune și o fidelitate fără compromis față de persoana lui Hristos și față de exemplele Apostolilor și sfinților. Aceasta înseamnă că Biserica este chemată să condamne condițiile sociale actuale, acolo unde acest lucru este necesar, să ofere laude, unde condițiile sociale merită laude, și să încurajeze schimbarea, oriunde încurajarea poate să fie rodnică. Mai presus de orice, Biserica nu poate să fie mai puțin preocupată decât Hristos însuși de situația critică a săracilor și a celor lipsiți de adăpost; și trebuie să fie la fel de pregătită să vorbească în apărarea lor, când vocile acestora nu pot fi auzite.

§35 Printre cele mai des întâlnite rele ale societăților omenești – adesea ridicate la un nivel de rafinament și precizie fără precedent în țările dezvoltate ale lumii moderne – se află inegalitatea extremă a veniturilor, adesea cauzată sau susținută de politici fiscale regresive și de insuficienta reglementare a salarizării echitabile. Acestea favorizează interesele celor bogați suficient de mult încât să influențeze legile, în așa fel încât să le protejeze averea de cererile binelui comun. Deși este adevărat că taxarea imprudentă a instituțiilor private, care creează locuri de

muncă, poate, în anumite circumstanțe, să descurajeze angajările și, în acest fel, să producă dificultăți și mai mari pentru săraci, acesta este un pericol foarte puțin probabil în cadrul națiunilor industrializate. Mult mai des întâlnită este situația în care cei mai bogați membrii ai clasei investitorilor sunt protejați împotriva unei taxe proporționale cu beneficiile de care se bucură prin prisma poziției lor în societate, iar corporațiilor li se permite să se bucure de practici care creează piețe de forță de muncă ieftină în detrimentul bunăstării muncitorilor. Rezultatele acestor practici sunt creșterea poverii puse pe veniturile clasei mijlocii și, destul de des, ajutoare necorespunzătoare pentru săraci din partea statului. Desigur, împotriva tuturor acestor practici, Biserica Ortodoxă trebuie să accentueze echitatea și compasiunea, ca principii fundamentale ale politicii fiscale și normelor pentru salarii. De asemenea, Biserica trebuie să insiste pe responsabilitatea morală a bogaților de a contribui cât mai mult la bunăstarea societății ca întreg și, concomitent, pe responsabilitatea guvernelor de a le cere celor bogați să facă acest lucru fără protecție legală incorectă sau alte căi ocolitoare. Afirmările Părinților Bisericii că bogăția creației este dreptul din naștere al tuturor celor creați după chipul lui Dumnezeu și că, de aceea, cei mai bogați dintre noi sunt responsabili și obligați să-și împartă avutul cu săracii pot să pară contrare uneia din cele mai apreciate viziuni ale lumii moderne, cea referitoare la proprietatea privată. Dar aceste afirmații sunt absolut esențiale pentru viziunea creștină asupra lumii ca dar gratuit de la Dumnezeu; și ele exprimă o responsabilitate care, în ochii Bisericii, este obligatorie pentru orice societate dreaptă.

§36 O altă consecință a legilor concepute, în principiu, pentru apărarea avuției celor bogați este, desigur, reducerea frecventă a muncii la statutul de marfă și a condiției muncitorilor la ceea ce nu ar fi incorect de descris ca „sclavie salariată.” Acest lucru este adevărat, în special, în cadrul națiunilor industrializate, ale căror legi fac destul de simplă creșterea profiturilor pentru marii angajatori, pe seama angajaților: prin neoferirea salariului necesar pentru un trai decent, prin manipularea orelor de lucru în așa fel încât să nu li se ofere muncitorilor privilegiile asociate cu un serviciu cu normă întreagă și, mai presus de toate, prin transformarea muncii ieftine într-un fel de resursă naturală exploatabilă, în mod special pe piețele unde drepturile de bază ale muncitorilor nu există. Destul de des, practicile de afaceri de acest fel sunt permise la adăpostul acordurilor de liber schimb, chiar dacă legătura unor asemenea practici cu modelul economic al liberului schimb internațional este în cel mai bun caz slabă. Adesea, corporațiile multinaționale sunt capabile să-și reducă costurile și să-și crească profiturile prin deplasarea operațiunilor în părți ale lumii unde costul muncii este ieftin, pentru că muncitorii sunt disperați și guvernele locale sunt mult mai dornice de a atrage investiții străine decât de a legifera norme de muncă umane sau de a asigura cea

mai minimă protecție muncitorilor. Această strategie are ca dublu efect scăderea salariilor în lumea dezvoltată și consolidarea sărăciei în țările în curs de dezvoltare. În plus, la marginea tuturor piețelor de muncă, există anumite categorii de persoane care sunt excluse de la protecția legii și, astfel, supuse exploatării, căreia nu i se pot împotrivi eficient apelând la lege. Spre exemplu, muncitorii fără forme legale trebuie să accepte, pentru muncii împovărătoare, salarii sub cel minimum prevăzut de lege, iar femeii care au migrat din regiuni în curs de dezvoltare sunt transformate, la propriu, în sclave sexuale, fiind forțate să se prostitueze, cu toate abuzurile, pericolele și degradarea pe care o asemenea viață o implică. În plus, contrar anumitor afirmații „populiste,” aceste rele sunt adesea încurajate de legi inflexibile ale imigrației și granițe impenetrabile. Este foarte mult în interesul angajatorilor neprincipiali ca cele două piețe de muncă, cea națională și cea internațională, să rămână cât se poate de separate una de alta, pentru că aceasta are efectul dublu de a crea o forță de muncă „la negru,” formată din muncitorii fără documente, exploatați în interiorul statului, precum și de a păstra o forță de muncă ieftină, gata de a fi exploatată în afara granițelor. Libera circulație a muncitorilor și, cu ea, capacitatea lor de a se organiza la o scară globală și de a cere condiții minime de angajare identice pe toate piețele ar face o asemenea exploatare aproape imposibilă. De aici rezultă și conspirația imorală dintre interesele multor corporații transnaționale și multor state de a face imposibilă circulația liberă a muncitorilor, adesea prin cele mai draconice mijloace.

§37 Împotriva tuturor acestor practici, Biserica Ortodoxă insistă asupra înaltei demnități a muncii, a sfințeniei inviolabile a fiecărei persoane; ea insistă și asupra faptului că „vrednic este muncitorul de plata sa” (1 Timotei 5:18). În plus, nimeni nu ar trebui să muncească neîncetat. Biserica insistă că o economie sau o afacere corectă este una care asigură muncitorilor nu numai o productivitate rezonabilă și un salariu decent, ci și oportunități de odihnă suficiente, pentru activități recreative și pentru refacerea trupului și a sufletului, împreună cu familiile, prietenii și comunitățile lor. Biserica trebuie să ceară guvernelor să adopte legi care vor face posibil ca angajatorii să poată crea locuri de muncă, dar fără să-i trateze pe muncitori ca pe o marfă sau o cheltuială de afaceri, lipsiți de un statut moral special. Fiecare economie avansată, care vrea să fie dreaptă, trebuie să includă în legile și obiceiurile ei cerința ca acele afaceri care se înființează în cadrul națiunilor cu sisteme legale demne de încredere, instituții financiare funcționale și libertăți civice de bază să fie dispuse, ca parte a contractului lor social cu acele națiuni, să se supună legilor și practicilor care le oferă muncitorilor condiții de muncă umane și salarii decente și să li se interzică complicitatea în sisteme financiare corupte, care întrețin sărăcia structurală în alte popoare. Acest lucru înseamnă legi care să garanteze că, și în cazul în care aceste companii își stabilesc filiale în țările în curs

de dezvoltare, ele trebuie să aibă aceleași standarde de conduită către muncitorii de acolo ca față de cei din lumea dezvoltată; iar posibilitatea unei afaceri de a produce, de a scoate pe piață și de a comercializa bunuri sau, de altfel, de a participa pe piața globală, trebuie să fie condiționată de practici corecte de muncă. De asemenea, Biserica trebuie să ceară legi care nu-i supun pe muncitorii lipsiți de documente la teroarea pedepsei legale, când caută să-și facă dreptate în fața abuzurilor angajatorilor. În același timp, Biserica trebuie să încurajeze corporațiile să investească, în mod uman, în cele mai sărace părți ale lumii și să încerce să ofere oportunități acolo unde acestea nu există. Biserica cere doar ca asemenea afaceri să mențină standarde de conduită, care să respecte demnitatea intrinsecă a fiecărei persoane umane, și ca investițiile lor în economii în curs de dezvoltare să îmbunătățească situația săracilor, mai degrabă decât să profite de pe urma sărăciei lor.

§38 Mai mult decât atât, Biserica Ortodoxă trebuie să insiste, alături de Sf. Vasile cel Mare și Sf. Ambrozie al Milanului, asupra responsabilității societății de a oferi o rețea de siguranță socială, care să-i protejeze cu adevărat pe cei săraci și dezavantajați de la sărăcie, degradare, lipsa unui adăpost, nefericire și disperare. Toți sunt invitați la ospățul pe care Dumnezeu îl pregătește și toți cei care se vor ospăta trebuie să-i invite la acesta și „pe săraci, pe neputincioși, pe șchiopi, pe orbi” (Luca 14:13). Biserica trebuie să ceară fiecărei societăți, care are posibilitatea de a face acest lucru, de a-și proteja muncitorii - legali sau ilegali - împotriva abuzului, umilinței, neglijenței și a exploatării cinice. Iar această chemare trebuie asumată nu numai la nivel personal, ca milă, ci și la nivel public, ca justiție socială. Totodată, aceasta înseamnă că Biserica nu poate păstra tăcerea atunci când măsurile prevăzute de lege sunt inadecvate față de nevoile pe care intenționează să le rezolve sau când aceste măsuri nu reușesc să asigure nici măcar o fărâmbă rezonabilă de egalitate socială și civilă pentru beneficiarii lor. Biserica trebuie să critice, în special, acele națiuni care irotesc o parte excesivă a banilor publici pe inițiative care nu fac nimic mai mult decât să le aducă profit sau să-i lingușească pe cei puternici. Sunt șocante, în mod special, exemplele de neglijență socială ale acelor națiuni care aleg să deturneze fondurile publice de la bunăstarea socială înspre programe de înarmare uriașe și inutile, al căror unic scop este de a consolida sectorul industrial militar și de a-i îmbogăți pe cei a căror afacere constă în producerea neîncetată a unor mijloace din ce în ce mai sofisticate și devastatoare de a ucide, de a se război și de a teroriza populațiile civile. O națiune care, în mod constant, nu reușește să le ofere cetățenilor ei, care trăiesc în sărăcie, nici cel mai rudimentar nivel de sănătate generală și care tolerează lipsa de adăpost a celor nevoiași, în timp ce în fiecare an cheltuiește o parte disproporționată din veniturile publice pentru expansiunea militară constantă, este o societate părtașă la practici

împotriva cărora o conștiință creștină bine informată trebuie să se răzvrătească. Și deși poate părea lipsit de prudență din partea ei să facă acest lucru, Biserica trebuie să fie dispusă să condamne neglijența morală în alocarea avutului public acolo unde este cazul.

§39 În plus, trebuie remarcat – mai ales pentru că este un motiv atât de proeminent și constant în învățăturile lui Hristos – că în nicio societate nu există un mecanism material mai important pentru a stabili cine va fi bogat și cine va fi sărac decât datoria excesivă. Nu încap nicio îndoială că, de-a lungul istoriei omenești, cea mai de bază împărțire socială a fost cea dintre debitori și creditori. În Legea mozaică apare, deja, o recunoaștere a imoralității fundamentale a faptului de a folosi dobânda pentru a-i transforma în sclavi pe cei nevoiași. De aici și interdicțiile inflexibile ale legii referitoare la practicarea cametei în interiorul comunității fiilor și fiicelor lui Israel (Leșire 22:25; Levitic 25:36-37; Deuteronom 23:19-20) și de aceea și vechea condamnare iudaică a dobânzii între cunoscuți (Psalmul 15 [14]:5; Iezechiel 18:17). De aceea, în Lege, această grijă de a nu aduce pe cineva în stare de sărăcie absolută se extindea, de asemenea, atât la evrei, *cât și la vecinii lor* (Leșire 12:49; 22:21-22; Levitic 19:9-10; 23:22; 25:35-38; Deuteronom 15:1-11). În plus, legea nu interzicea doar dobânda la împrumuturi, ci ordona și ca fiecare al șaptelea an să fie sabatic, un *shmita*, un an inactiv, în care datoriile dintre israeliți erau anulate, mergând apoi chiar mai departe, prin impunerea Sabatului Anilor Sabatici, a Anului Jubileului, în care toate datoriile erau iertate. În acest fel, pentru un timp, distincția dintre creditori și debitori putea fi ștearsă și un fel de echilibru echitabil era restabilit. Permanentă denunțare a celor care-i exploatează pe săraci sau le ignoră situația disperată este o temă care apare constant în predicile profeților lui Israel (Isaia 3:13-15; 5:8; 10:1-2; Ieremia 5:27-28; Amos 4:1; etc.). Mai mult, nu este o simplă întâmplare că pildele și poruncile lui Hristos își îndreaptă adeseori atenția către povara zdrobitoare a datoriei, sub care se zbăteau clasele sărace ale timpului Său; și creștinii de astăzi nu ar trebui să accepte o lectură prea spiritualizată a acestor texte, care să treacă cu vederea problemele sociale pe care Iisus le aborda. Acest tip de datorie, stoarsă fără milă de la cei care au căzut victime dobânzilor prea exorbitante ca să poată fi înapoiate, este cel la care Hristos s-a referit ca „Mamona al nedreptății” (Luca 16:9) și pe care atât tradiția iudaică cât și cea creștină îl condamnă drept camătă. Când Hristos a vorbit împotriva tribunalelor din vremea Lui (ca în Luca 12:58-59), El vorbea împotriva a ceea ce era, în mod preponderent, un mecanism juridic prin care creditorii, sub pretextul debitelor concepute pentru a fi imposibil de înapoiat în totalitate, puteau să-i jupoaie pe debitori de toate bunurile lor materiale. Asemenea creditori sunt denunțați în Epistola lui Iacob (Iacob 2:6) și este aproape sigur că la izbăvirea de acest tip de datorii[38] se referă rugăciunea Tatăl Nostru în contextul ei inițial; și

de la asemenea încercări Îl rugăm pe Dumnezeu să ne ferească și de un asemenea creditor („de cel rău”) Îl rugăm să ne salveze (Matei 6:9-13). Cu toate acestea, până în ziua de astăzi, nu există aproape nici o zonă a politicii publice, chiar și în țările cele mai dezvoltate, în care abuzurile creditorilor împotriva debitorilor să fie reglementate de legislații raționale și umane. Săracii din majoritatea societăților sunt victime ale instituțiilor de credit fără scrupule și, de regulă, nu se bucură de prea multă protecție din partea creditorilor, care le-au exploatat nevoile în așa fel încât să-i pună într-o stare de debitori permanenți. Dacă Biserica dorește cu adevărat să încurajeze practicile sociale care să reflecte iubirea, mila și dreptatea lui Dumnezeu, așa cum au fost ele descoperite în Hristos, cu siguranță, Biserica trebuie să protesteze împotriva legilor care nu-i protejează pe cei vulnerabili de creditorii lacomi și lipsiți de scrupule și care nu oferă alternative publice milostive pentru cei care au nevoie să-și atenueze lipsurile și să-și asigure nevoile zilnice în fața creditorilor, care funcționează fie fără reguli, fie cu reguli inadecvate. În plus, Biserica trebuie să reamintească societății că mecanismele de îndatorare la nivel individual funcționează și la nivel internațional și că rigiditatea nemiloasă a națiunilor creditoare față de națiunile debitoare este, adesea, cauza unei imense suferințe omenești, zădărniciind orice speranță de dezvoltare economică și progres social pentru persoanele defavorizate. Hristos i-a învățat pe ucenicii Săi să ierte pe debitori; și Biserica lui Hristos nu poate decât să susțină neîncetat ștergerea datoriilor internaționale de către națiunile mai bogate.

§40 Biserica are vocația specială de a reaminti societății că, în afară de foamea continuă, nu există un neajuns mai mare suferit de săracii din întreaga lume decât lipsa accesului la îngrijire medicală decentă. Iarăși, trebuie amintit că Hristos a propovăduit vestea cea bună nu numai celor nevoiași, ci și celor șchiopi, orbi, cu dizabilități, bolnavi și în suferință. Activitatea Sa a fost marcată de cel mai luminos semn al iubirii eliberatoare a lui Dumnezeu pentru creaturile Sale, puterea Sa de vindecare, pe care a oferit-o, în mod gratuit, tuturor celor care căutau alinare de la suferințele lor fizice și spirituale. Într-adevăr, Hristos enumeră vizitarea celor bolnavi printre criteriile necesare obținerii mântuirii (Matei 25:31-46). O Biserică care se străduiește să proclame aceeași iubire tuturor națiunilor și să ceară de la fiecare societate dreptatea pe care Dumnezeu le-o cere oamenilor trebuie să insiste ca fiecare guvern să încerce, prin orice mijloace și resurse pe care le are la dispoziție, să ofere tuturor cetățenilor săi acces gratuit la servicii medicale la cele mai înalte standarde posibile. Minimul absolut pe care Biserica trebuie să-l ceară de la țările cu economii dezvoltate este ca toți cei care nu-și pot permite îngrijire medicală pentru ei înșiși să primească acces la aceasta prin politică și cheltuiala publică; și ca această îngrijire medicală să nu-i lase pe cei nevoiași la mila agenților de asigurare, care solicită sume imense, fără a furniza nici cele mai modeste

beneficii; și ca săracii să nu fie împovărați și mai mult în schimbul privilegiului de a trăi și a prospera alături de ceilalți cetățeni. Iar o asemenea obligație nu se poate opri la granițele naționale. Din punct de vedere creștin, națiunile mai bogate sunt obligate moral ca, în măsura în care pot, să îmbunătățească condițiile medicale pentru persoanele de pretutindeni. Adesea, aceasta înseamnă să asigure medicamente la un preț convenabil în țările ai căror cetățeni nu pot suporta costul tratamentelor celor mai noi și mai eficiente pentru boli grave. Oricum, indiferent de ce ar implica acest lucru, Biserica Ortodoxă este obligată să participe la efortul continuu de a aduce vindecare tuturor oamenilor în numele lui Hristos, tămăduitorul trupurilor și sufletelor.

§41 În cadrul oricărei națiuni, săracii sunt, aproape întotdeauna, primii care suferă ca urmare a condițiilor potrivnice, fie naturale, sociale sau politice. Și în multe locuri, sărăcia este atât consecința discriminării rasiale sau de clasă, cât și al neșansei personale. Spre exemplu, actuala criză de mediu – schimbarea de climă determinată de acțiunea omului, poluarea toxică a surselor de apă și a solului din întreaga lume, deteriorarea generalizată a întregului ecosistem prin microplastice și alți contaminanți, defrișările, eroziunea solului, declinul rapid al diversității biologice și așa mai departe – reprezintă o catastrofă incalculabilă pentru întreaga planetă și toată viața de pe pământ. În orice caz, aproape invariabil, povara cea mai mare și mai imediată a acestor schimbări climatice cade asupra acelor părți ale lumii care sunt mai puțin dezvoltate economic, unde guvernele pot să facă sau aleg să facă foarte puțin ca să-i protejeze pe cei sărmani împotriva efectelor reziduurilor industriale și a distrugerii generalizate a mediului. În plus, săracii sunt cei care sunt în mod regulat dislocați și împovărați și mai mult de distrugerea mediului care-i înconjoară. Și chiar și în națiunile dezvoltate ale lumii, se întâmplă ca cei mai săraci cetățeni să fie, în mod curent, expuși la urmările cumplite ale degradării mediului înconjurător și cei cărora le lipsesc resursele pentru a remedia aceste situații. Atâta timp cât există discrepanțe de avere imense între națiuni și între indivizi, puterea politică și socială va fi, în primul rând, în posesia celor bogați, la fel cum aceștia se vor bucura și de un oarecare grad relativ de imunitate față de consecințele nechibzuinței umane, a corupției sau a calamităților naturale, ca urmare a mijloacelor lor materiale. La fel va fi și când vine vorba de cele mai bune oportunități de educație, de carieră profesională, de îngrijire medicală, de apărare în caz de proces judiciar, de oportunități financiare, de acces la instituții de putere politică și așa mai departe. Marea inegalitate economică este, inevitabil, o nedreptate socială. În plus, potrivit învățaturii lui Hristos, aceasta este un lucru abominabil în ochii lui Dumnezeu. Întregi școli economice au apărut în secolul al XX-lea în serviciul unor asemenea inegalități, argumentând că ele sunt o consecință necesară a oricărei economii funcționale. Oricum, în mod negreșit, argumentele

folosite de aceste școli sunt, în cel mai bun caz, tautologice și o dovadă a cât de săracă este imaginația morală omenească când se pune în slujba ideologiei. Biserica trebuie să se încreadă, în schimb, în promisiunile făcute de Hristos că Dumnezeu va avea grijă de cei care caută Împărăția lui Dumnezeu și dreptatea ei. Ca moștenitoare a misiunii profeților și a Evangheliei Dumnezeului Întrupat, Biserica trebuie să fie, mai întâi, o voce în apărarea săracilor și, oricând este necesar, o voce împotriva celor bogați și puternici, a guvernelor care-i neglijează sau abuzează pe cei slabi pentru a servi intereselor celor puternici. Și, în fiecare generație, Biserica trebuie să-și amintească de exemplul Bisericii Apostolice și să întrebe fiecare societate dacă nu există mijloace mai eficiente – și poate chiar noi modele economice – prin care ar fi posibil să se obțină o distribuție mai dreaptă a bogăției și, în acest fel, un angajament mai radical față de binele comun, de societate și față de planeta pe care trebuie s-o împărțim cu toții. Pentru Sf. Maria Skobțova, aceasta este o cerință adresată oricui încearcă să se ridice de la pământ la ceruri și să se bucure alături de îngerii când o cană cu apă este oferită unei singure persoane în numele Domnului. „Fiindcă omul trebuie să acorde mai multă atenție trupului fratelui său decât propriului său trup. Iubirea creștină pretinde de la noi nu numai daruri duhovnicești, dar și daruri materiale. Trebuie să dam aproapelui nostru ultima noastră cămașă și ultima noastră bucată de pâine. În acest sens, iubirea personală și munca socială cea mai organizată se justifică și sunt necesare atât una cât și cealaltă. Chemarea creștinului la slujirea socială este neîndoielnică. E de datoria sa să conlucreze la organizarea unei vieți mai bune pentru muncitori, la o asigurare pentru cei bătrâni. Trebuie să poarte de grijă de copii și să lupte împotriva exploatării, a nedreptății, a mizeriei, a criminalității.”^[39]

V. Război, pace și violență

Pentru pacea a toată lumea...

§42 Frumusețea și bunătatea creației se descoperă din plin în însuși cadrul naturii; dar, lumea noastră este, de asemenea, căzută, înrobite de moarte, desfigurată pretutindeni de violență, cruzime, ignoranță și conflict. Violența din natură este deja un semn al unei creații care a fost vătămată prin înstrăinarea de Dumnezeu; însă violența săvârșită în mod intenționat de către factori umani raționali este cea mai cumplită manifestare a domniei păcatului și a morții asupra tuturor lucrurilor, mai ales când aceasta este organizată și instituită la o scară foarte mare, ca război între popoare și națiuni. Nimic nu este mai contrar planului lui Dumnezeu pentru creaturile Sale, care au fost aduse la existență după chipul și asemănarea Sa, decât violența uneia împotriva alteia; nici nu există blasfemie mai mare decât practica organizată a crimei în masă. Într-un anume sens, orice formă de violență umană înseamnă răzvrătire împotriva lui Dumnezeu și împotriva orânduirii dumnezeiești a

creației. După cum mărturisește Ghedeon, Dumnezeu este „Domnul păcii” (Judecători 6:24); și, după cum afirmă Sf. Siluan Athonitul, „fratele nostru este viața noastră.”^[40] Deci, acest lucru îl mărturisește Biserica împreună cu psalmistul: „Iată acum ce este bine și ce este frumos, decât numai a locui frații împreună!” (Psalmul 133 [132]:1). Capitolele introductive din cartea Facerii ne spun că armonia, pacea, comuniunea și belșugul sunt adevărata „gramatică” a creației, așa cum a rostit-o Dumnezeu în Cuvântul Său Cel Veșnic. Dar, cu toate acestea, toți oamenii trăiesc, în schimb, după o lege a agresiunii, uneori în mod tacit, alteori în mod explicit. Și, în timp ce suferința adusă de război a fost un aspect constant al experienței umane de-a lungul istoriei, epoca modernă a statului-națiune și dezvoltarea modernă târzie a tehnologiilor de distrugere ---- cu o putere de neimaginat până atunci - au transformat într-o criză gravă pentru toate speciile ceea ce era cândva doar permanenta condiție tragică a societății umane.

§43 Violența este folosirea liber consimțită a forței fizice, psihologice, economice sau sociale împotriva altora sau împotriva propriei persoane, provocând suferință, durere sau moarte. Formele și manifestările violenței sunt mult prea numeroase pentru a fi numărate. Acestea includ agresiune fizică de orice fel, agresiune sexuală, violență domestică, avort, crime motivate de ură, acte de terorism, acte de război, etc., precum și acte de automutilare sau suicid. Ele produc daune tuturor părților implicate în actul violent: daune fizice, mentale și spirituale; acestea sunt cauzate victimelor violenței, dar, totodată, și autorilor acesteia. De fapt, studiile confirmă că, aproape întotdeauna, efectul violenței se extinde dincolo de persoanele implicate în mod imediat în actul violent și rănește întreaga umanitate și creație, chiar dacă numai în mod subtil. Precum o epidemie, efectele violenței se extind asupra „întregului Adam” și asupra întregii lumi, făcând adeseori dragostea dificilă, chiar imposibilă, prin coruperea imaginației umane și prin ruperea legăturilor fragile de dragoste și încredere care țin persoanele împreună în comunitate. De fapt, orice act de violență împotriva altei ființe umane înseamnă violență împotriva unui membru al propriei familii; și uciderea altei ființe umane - chiar și atunci când aceasta este inevitabilă - înseamnă uciderea propriului frate sau propriei surori. În măsura în care viețile noastre sunt întreținute, apărate sau îmbogățite prin violență - chiar dacă violența este săvârșită de stat în numele nostru, fără a fi conștienți de aceasta - noi suntem, într-o oarecare măsură, părtași păcatului lui Cain. În cele din urmă, putem spune că violența este, pe bună dreptate, păcatul *prin excelență*. Violența stă în contradicție totală cu natura noastră creată și cu vocația noastră supranaturală de a căuta unirea cu Dumnezeu și cu aproapele nostru prin iubire. Ea este negarea orânduiri dumnezeiești a creației, care este una a păcii, comuniunii și dragostei. Este negarea și suprimarea demnității dumnezeiești, cu care este înzestrat fiecare suflet, și un atac asupra

chipului lui Dumnezeu în fiecare dintre noi.

§44 Bineînțeles, Biserica Ortodoxă nu este de acord cu violența, nici ca scop în sine și nici ca mijloc de a atinge un alt scop, fie că aceasta ia forma violenței fizice, abuzului sexual sau abuzului de putere. Biserica se roagă la ectenia mare a fiecărei Liturghii euharistice: “Pentru pacea a toată lumea, Domnului să ne rugăm.” Pentru Biserică, pacea este mai mult decât starea de armistițiu impusă superficial asupra unei lumi care este în mod natural violentă. Ea este, mai degrabă, o descoperire adevărată a unei realități mai profunde a creației, așa cum o dorește Dumnezeu și așa cum Dumnezeu a conceput-o în sfatul Său cel veșnic. Pacea este restaurarea creației în forma ei adevărată, chiar dacă numai parțial. Adevărata pace înseamnă însăși prezența lui Dumnezeu printre noi. Foarte mulți sfinți ai Bisericii, precum Sf. Moise Etiopianul și Sf. Serafim de Sarov, au ales să sufere în mod liber violența, fără să răspundă înapoi cu violență și fără să caute răscumpărare. Conform Sfintei Tradiții, Boris și Gleb, sfinții prinți ai Kievului, și-au oferit mai degrabă regatele și viețile decât să se comporte violent cu alții pentru a se apăra pe ei înșiși sau bunurile lor. Biserica îi cinstește pe toți acești mucenici pentru pace ca martori ai puterii dragostei, ai bunătății creației în starea ei primordială și finală și ai idealului de comportament uman stabilit de Hristos de-a lungul activității Sale pământești.

§45 Totuși, Biserica știe că nu poate să anticipeze toate situațiile față de care persoanele și popoarele sunt nevoite la un moment dat să reacționeze. Biserica știe și că, într-o lume căzută și vătămată, sunt momente când nu există mijloace pașnice perfecte pentru a cultiva pacea pentru toți. Deși condamnă fără echivoc violența de orice fel, Biserica recunoaște, totuși, constrângerea dramatică a indivizilor, comunităților sau statelor de a folosi forța, pentru a se apăra pe ele însele sau pe alții de amenințarea imediată a violenței. Astfel, copilul confruntat cu abuzul din partea unui membru al familiei, soția confruntată cu un soț violent, cetățeanul care respectă legea, dar se confruntă cu un atacator violent, martorul unei agresiuni și comunitatea sau națiunea sub atac din partea unui agresor crud pot decide, într-un mod corespunzător credinței și dragostei lor, să se apere pe ei înșiși și pe cel apropiat împotriva autorilor violenței. Auto-apărarea, fără dușmănie, este scuzabilă; și, adeseori, apărarea celui oprimat împotriva opresorului este o obligație morală; dar, uneori, în mod tragic, niciuna dintre aceste fapte nu poate fi împlinită fără folosirea chibzuită a forței. În astfel de cazuri, rugăciunea și discernământul sunt necesare, după cum este necesar și efortul sincer de a ajunge la împăcare, iertare și vindecare. În plus, Biserica Ortodoxă recunoaște și afirmă responsabilitatea guvernării legitime de a-l proteja pe cel vulnerabil, de a preveni și limita violența și de a promova pacea între persoane și între popoare. Astfel, Biserica se roagă cu ardoare în rugăciunile rostite în cadrul slujbelor dumnezeiești “pentru conducătorii țării noastre, pentru pașnică cârmuire.” Unul dintre principale

scopuri ale oricărei guvernări este apărarea vieților și bunăstării celor care se adăpostesc sub protecția acesteia. Dar guvernarea îndeplinește acest obiectiv în mod optim când lucrează în vederea reducerii violenței și când încurajează coexistența pașnică, în principal prin încercarea de a institui legi drepte și milostive și de a oferi protecție și libertate, în mod egal, tuturor comunităților asupra cărora și-ar putea exercita puterea, incluzând minoritățile etnice sau religioase. Folosirea forței trebuie să fie întotdeauna ultima soluție a oricărei guvernări drepte; și această forță nu trebuie să devină niciodată excesivă.

§46 Biserica Ortodoxă nu a militat de-a lungul istoriei pentru un răspuns strict pacifist în fața războiului, violenței și opresiunii; nici nu a interzis credincioșilor să servească în armată sau poliție. Sfinții săi ostași, adeseori mucenici ai Bisericii, sunt un exemplu în acest sens. Dar, cu toate acestea, Biserica Ortodoxă nu a dezvoltat niciodată vreo versiune a „teoriei războiului drept”, care caută în prealabil și în conformitate cu un set de principii abstracte să justifice sau să susțină, din punct de vedere moral, folosirea violenței de către stat, atunci când un set de criterii generale este îndeplinit. Într-adevăr, Biserica nu ar putea niciodată să numească un război „sfânt” sau „drept”. În schimb, Biserica s-a limitat să recunoască realitatea, în mod inevitabil tragică, că păcatul impune uneori o alegere dramatică între posibilitatea de a permite violenței să continue și posibilitatea de a folosi forța pentru a pune capăt acelei violențe, chiar dacă Biserica nu încetează să se roage pentru pace și chiar dacă știe că, din punct de vedere moral, folosirea forței coercitive este întotdeauna un răspuns imperfect în orice situație. Acestea fiind spuse, din punct de vedere moral, nimeni – nici chiar cel recrutat în armată – nu este obligat să participe la acțiuni despre care știe că sunt contrare dreptății și învățăturilor Evangheliei. Întotdeauna, conștiința creștină trebuie să domnească în mod deplin asupra imperativelor interesului național. Mai presus de orice, un creștin trebuie să fie întotdeauna conștient că lucrurile care sunt considerate acte de terorism atunci când sunt săvârșite de indivizi sau grupări organizate – uciderea aleatorie a cetățenilor nevinovați, de exemplu, pentru împlinirea unui obiectiv politic – nu devin acceptabile, din punct de vedere moral, când sunt săvârșite, în schimb, de către statele recunoscute oficial sau când sunt realizate cu ajutorul tehnologiei militare avansate. Într-adevăr, se poate susține că una dintre caracteristicile definitorii ale războiului modern o reprezintă combinarea efectivă a strategiilor de luptă cu terorizarea intenționată a populației civile.

§47 Învățăturile Bisericii, care au întotdeauna ca scop mântuirea și desăvârșirea noastră în Hristos, precum și rugăciunile acesteia, care cer „mântuirea sufletelor noastre și pacea a toată lumea,” ar trebui să ne reamintească de consecințele și primejdiile duhovnicești ale războiului și violenței, chiar și pentru cei care nu au altă opțiune decât să se apare pe ei înșiși și pe cei apropiați lor prin folosirea forței.

După cum ne învață Hristos, „Mai mare dragoste decât aceasta nimeni nu are, ca sufletul lui să și-l pună pentru prietenii săi” (Ioan 15:13). Aceasta este o afirmație care ne îndreaptă privirea, mai întâi de toate, spre crucea lui Hristos, care a fost, în primul rând, un loc al capitulării în fața violenței și al refuzului răzbunării. În sine, crucea nu reprezintă vreun fel de justificare a folosirii forței pentru auto-apărare sau pentru apărarea altora. Totuși, aceasta ne amintește de faptul că, atunci când cineva trebuie să apere pe cel nevinovat de cel agresiv, singura motivație cu adevărat creștină pentru a face acest lucru este dragostea. Biserica respinge orice formă de violență – inclusiv actele defensive – care sunt motivate de ură, rasism, răzbunare, egoism, exploatare economică, naționalism sau slavă personală. Astfel de motive, care constituie cel mai adesea cauzele ascunse ale așa-numitelor „războaie drepte,” nu sunt niciodată binecuvântate de Dumnezeu. Mai mult decât atât, chiar și în cazul acelor situații rare în care folosirea forței nu este interzisă întru totul, Biserica Ortodoxă recunoaște, totuși, nevoia de vindecare spirituală și emoțională pentru persoanele implicate în actul violent. Indiferent dacă cineva suferă sau provoacă violență, indiferent de cauză, întreaga persoană a aceluia sau aceleia este deja rănită; și această rană este întotdeauna dăunătoare relației cu Dumnezeu, cu aproapele și creația. De aceea, spre exemplu, Sf. Vasile a recomandat ca soldatul care săvârșește o crimă în timpul unui război de apărare, deși nu este în mod intenționat un „ucigaș,” să se rețină, totuși, de la primirea Euharistiei pentru o perioadă limitată și să se supună unei rânduieli de pocăință, pentru că este „necurat cu mâinile.”^[41] Numeroase victime ale agresiunii, dar și mulți soldați, polițiști și făptași ai violenței consideră această experiență ca fiind devastatoare din punct de vedere spiritual; în consecință, aceștia consideră că puterea lor de credință, nădejde și dragoste este vătămată în mod profund. Biserica suferă împreună cu toate aceste persoane, rugându-se pentru vindecarea și mântuirea tuturor celor care sunt „bolnavi, se ostenesc și sunt robiți” (Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur). Biserica nu trebuie niciodată să înceteze să ofere vindecare duhovnicească celor care au fost victime ale violenței și celor care au folosit violența, oferind îngrijire tuturor celor care sunt receptivi milei și harului lui Dumnezeu. Înseși suferința, Răstignirea și Învierea lui Hristos ne învață că dragostea lui Dumnezeu poate să pătrundă deplin în abisul păcatului și al morții și poate să le biruiască, transformând însăși crucea, cea mai groaznică unealtă imaginabilă de frică insuportabilă și moarte violentă, într-o „armă a păcii” și un „pom dătător de Viață” (din textele liturgice ale Sărbătorii Înălțării Sf. Cruci).

§48 Biserica Ortodoxă respinge pedeapsa capitală și face acest lucru din devotament față de Evanghelie și față de exemplul Bisericii Apostolice. Ea consideră legile iertării și împăcării ca fiind cerințele principale ale etosului creștin, trimitând întotdeauna spre perspectiva și făgăduința transformării în Hristos.

Biserica insistă asupra responsabilității tuturor instituțiilor de conducere de a limita violența în orice fel posibil. În măsura în care pedeapsa capitală răspunde răului cu rău, aceasta nu poate fi considerată o practică virtuoză sau îngăduită. În timp ce unii ar putea încerca să justifice pedeapsa cu moartea ca expresie a unei dreptăți compensatorii, creștinii nu trebuie să adopte această logică. În Evangheliile, Hristos respinge, în mod repetat, principiul retribuției. El cere acelor care Îl urmează să îmbrățișeze porunca iertării, care nu numai că depășește obligațiile dreptății „naturale,” ci lasă de-o parte mânia legii în favoarea logicii ei mult mai profunde, cea a milei (precum în cazul femeii prinse săvârșind adulter). Și Noul Testament, în totalitatea lui, cere creștinilor, în mod constant, să ierte fără măsură. Uneori, cuvintele Sf. Pavel de la Romani 13:1-7 (unde acesta face aluzie la „purtătorii de sabie,” *machairophoroi*, investiți cu autoritate) sunt invocate în sprijinul pedepsei cu moartea. Dar nu avem niciun motiv să presupunem că Sf. Pavel a avut în vedere pedeapsa cu moartea când a scris aceste versete; și, chiar dacă ar fi avut-o, acele versete nu oferă niciun fel de instrucțiuni referitoare la viziunea creștină despre guvernarea dreaptă, ci, mai degrabă, oferă un exemplu de comportament creștin pașnic sub conducerea păgână din primul secol. Convingerea, mai mult sau mai puțin universală, a primilor creștini - a celor ale căror comunități s-au născut în mod nemijlocit din Biserica Apostolilor - că porunca lui Hristos de a nu-i judeca pe ceilalți era mai mult decât o simplă interdicție a gândurilor interioare reprezintă, pur și simplu, un adevăr istoric. Astfel, creștinii nu trebuiau să servească în funcții de judecători sau soldați, în special pentru că aceste profesii le cereau creștinilor să condamne persoane la moarte sau să le execute. Acest refuz de a fi părtași mașinăriei civice a violenței stabilită prin lege a fost unul dintre semnele cele mai distinctive ale creștinismului primar și un motiv de batjocură din partea păgânilor. Mărturia celor dintâi scriitori creștini ai epocii post-apostolice confirmă acest lucru. Sf. Iustin Martirul afirma că un creștin ar muri mai degrabă decât să ia viața cuiva, chiar și în cazul unei condamnări la moarte în conformitate cu legea.[\[42\]](#) Conform *Tradiției Apostolice*, în mod tradițional atribuită lui Ipolit Romanul, nimeni dintre cei care doreau să devină soldați nu putea fi primit în Biserică, în timp ce acelor care erau deja înrolați la momentul convertirii le era interzis să ia viața cuiva, chiar dacă porunca era în conformitate cu legea.[\[43\]](#) Arnobiu spunea clar că, sub nicio formă, creștinilor nu le este permis să condamne la pedeapsa cu moartea, nici chiar atunci când aceasta ar fi fost perfect legitimă. Athenagora declara că uciderea, chiar și a acelor care sunt vinovați de infracțiuni capitale, trebuie să fie respingătoare pentru creștini, pentru că aceștia trebuie să vadă orice ucidere a vreunui om ca o pângărire a sufletului. [\[44\]](#) Minucius Felix, Sf. Ciprian al Cartaginei și Tertulian considerau cu toții de la sine înțeles faptul că, pentru creștini, cel nevinovat nu ar putea vreodată ucide pe cel vinovat. Conform lui Lactanțiu, un creștin nu poate să ucidă un criminal condamnat pe bună dreptate și nici măcar să pună sub acuzare o

altă persoană pentru o fărădelege capitală.^[45] Este adevărat că, după convertirea întregului imperiu, Biserica a trebuit să accepte realitatea unui sistem de legislație și de îndreptare deja împământenit, care prevedea pedeapsa capitală. Biserica a putut să îmbunătățească acest sistem doar până la un anumit punct. Dar, chiar și așa, cei mai mari dintre Părinții Bisericii au fost întotdeauna împotriva aplicării depline a legii în cazurile capitale, în parte pentru că pedeapsa capitală constituie o uzurpare a rolului de judecător drept a lui Dumnezeu, în parte pentru că exclude posibilitatea criminalului de a se pocăi. Sf. Ioan Gură de Aur a întrebat atunci când l-a lăudat pe împărat pentru că s-a abținut de la „măcelul legitim” al celor răzvrățiți: „Dacă însă voi veți ucide chipul lui Dumnezeu, cum veți putea îndrepta greșeala?”^[46] Opinia larg răspândită printre Părinți era că interzicerea răzbunării în Predica de pe Munte fixa un etalon pentru creștini, atât în sfera lor privată cât și în cea publică, pentru că, pe cruce, Hristos, în același timp, a desăvârșit refuzul violenței și a nimicit mânia legii. Desigur, odată cu trecerea secolelor și cu adaptarea Bisericii la culturile și la cerințele conducătorilor cu care s-a aliat, această ostilitate profetică față de pedeapsa capitală a fost, adeseori și pentru lungi perioade, uitată. Totuși, ea rămâne idealul Noului Testament și al Bisericii primare, iar astăzi este posibil să recuperăm acel ideal în mod deplin și să-l afirmăm din nou fără ezitare. Prin urmare, în timp ce Biserica recunoaște pe deplin că statul este obligat să trimită la închisoare pe aceia care fac rău altora, ea cere abolirea pedepsei cu moartea în toate țările. De asemenea, Biserica face apel pretutindeni la conștiința persoanelor și le cere acestora să recunoască faptul că pedeapsa capitală este, aproape invariabil, o pedeapsă rezervată doar acelorora cărora le lipsesc resursele de a-și angaja cea mai bună apărare legală sau pentru cei care aparțin minorităților rasiale și religioase.

§49 Pentru creștinii ortodocși, calea păcii, a dialogului și a negocierii, a iertării și împăcării este întotdeauna de preferat folosirii violenței, pedepsei capitale, forței polițienești sau militare. Poate că cea mai înaltă manifestare a sfințeniei creștine ca răspuns la violență se găsește în aceia care se luptă în fiecare zi să creeze înțelegere și respect între persoane, să prevină conflictul, să-i readune pe cei despărțiți, să creeze mecanisme economice și sociale pentru atenuarea problemelor care duc adesea la violență, să întâmpine și să aibă grijă de cei care sunt marginalizați și în suferință. Această sfințenie creștină se regăsește printre cei care se dedică distrugerii rădăcinilor spirituale ale violenței în ei înșiși și în alții. Din acest motiv, Domnul nostru proclamă: „Fericiți făcătorii de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema” (Matei 5:9). Când rostim rugăciunea „Tatăl nostru,” noi ne asumăm chemarea de „fii ai lui Dumnezeu” de a fi făcători de pace în familiile și comunitățile noastre locale, de a lucra cu sârguință pentru prevenirea izbucnirii violenței și a războiului și de a vindeca sfâșierea care persistă, dincolo de aparențe,

în noi înșine și în ceilalți. După cum spune Sf. Vasile, „n-aș putea crede că fără dragoste reciprocă și fără ca să fac tot ce-i cu putință pentru a trăi în pace cu toți, m-aș putea socoti slujitor vrednic al lui Iisus Hristos.”[\[47\]](#) Și, după cum adaugă acesta, „nimic nu-i atât de propriu unui creștin decât să facă pace.”[\[48\]](#)

VI. Relațiile ecumenice și relațiile cu celelalte credințe

Pentru unitatea tuturor, Domnului să ne rugăm

§50 Biserica Ortodoxă se înțelege pe sine ca fiind Biserica cea „Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolică”, despre care vorbește Crezul niceo-constantinopolitan. Ea este Biserica Sinoadelor, neîntreruptă în harismă și misiune începând cu Sinodul Apostolic din Ierusalim (Faptele Apostolilor 15:5-29) și până astăzi.[\[49\]](#) Acestea nu i lipsește nimic fundamental din sobornicitatea și unitatea deplină a Trupului lui Hristos și posedă plinătatea harului sacramental, învățătoresc și pastoral. După cum scria părintele Georges Florovsky, „Ortodocșii sunt obligați să afirme că singura trăsătură ‘specifică’ sau ‘distinctivă’ cu privire la poziția lor în cadrul ‘creștinismului divizat’ este faptul că Biserica Ortodoxă este, în esență, identică cu Biserica tuturor veacurilor și, într-adevăr, cu ‘Biserica primară’. Cu alte cuvinte, ea nu este o Biserică, ci *Biserica*. Aceasta este o afirmație foarte puternică, dar corectă și legitimă. Există în Biserica Ortodoxă mai mult decât o *continuitate istorică* neîntreruptă, care, într-adevăr, este cât se poate de evidentă. Mai presus de orice, există o *identitate ontologică și duhovnicească* supremă, aceeași credință, același duh, același etos. Și această identitate este semnul distinctiv al Ortodoxiei. ‘Aceasta este credința apostolică, aceasta este credința Părinților, aceasta este credința ortodoxă, această credință a stabilit universul.’”[\[50\]](#)

§51 Acestea fiind zise, Biserica Ortodoxă caută, în mod sincer, unitatea cu toți creștinii, din dragoste și din dorința de a împărtăși bogățiile duhovnicești ale Tradiției sale cu toți cei care caută chipul lui Hristos. În plus, Biserica este conștientă de faptul că formele culturale locale ale tradiției nu trebuie să fie investite nici cu autoritate apostolică adevărată și nici cu harul sacramental cu care ea a fost înzestrată. Biserica Ortodoxă caută dialogul constant cu creștinii altor comunități, pentru a le oferi acestora înțelegerea deplină a frumuseții Ortodoxiei, nu pentru a-i converti la un fel de „Bizantinism” cultural. Ea face acest lucru și pentru ca să învețe din experiențele creștinilor din întreaga lume, să înțeleagă numeroasele expresii culturale ale creștinismului și să caute unitatea tuturor celor care cheamă în rugăciune numele lui Iisus. Ortodoxia nu poate să păstreze tăcerea; ea trebuie să se îndrepte spre toți creștinii și să-i cheme la plinătatea credinței: „Biserica Ortodoxă are misiunea și datoria să transmită și să propovăduiască întregul adevăr cuprins în Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție, ceea ce conferă Bisericii caracterul ei universal. Responsabilitatea Bisericii Ortodoxe pentru unitate,

precum și misiunea ei universală au fost afirmate de către Sinoadele Ecumenice. În special, acestea au subliniat legătura indisolubilă care există între dreapta credință și comuniunea sacramentală.”[\[51\]](#)

§52 Deși unitatea sacramentală vizibilă a tuturor creștinilor este în prezent o speranță îndepărtată, nimic nu se găsește în afara puterii Duhului lui Dumnezeu, iar Biserica nu poate să abandoneze eforturile ei de a realiza unitatea finală a tuturor celor care se adună împreună în numele lui Hristos. Până atunci, atât timp cât inimile și mințile lor sunt deschise îndemnurilor Cuvântului și Duhului lui Dumnezeu, creștinii aparținând tuturor comunităților se pot întâlni împreună în duh de dragoste și pot lucra împreună pentru transformarea lumii. În special, ei pot coopera în acte de milostenie, prin care fac ca dragostea lui Dumnezeu să se descopere lumii, dar și în încercări de a promova dreptatea socială și civilă, prin care să arate tuturor oamenilor dreptatea și pacea lui Dumnezeu. Mai mult decât atât, chiar dacă aceștia nu se pot bucura încă de comuniunea perfectă în deplinătatea vieții sacramentale a Bisericii, toți creștinii sunt chemați, în virtutea Botezului lor în numele Sfintei Treimi, să se adune împreună în rugăciune, să se pocăiască pentru neînțelegerile și greșelile din trecut împotriva fraților și surorilor lor și să se iubească unii pe alții ca împreună-slujitori și moștenitori ai Împărăției lui Dumnezeu: „Întru aceasta vor cunoaște toți că sunteți ucenicii Mei, dacă veți avea dragoste unii față de alții” (Ioan 13:35).

§53 Biserica Ortodoxă se bucură, în mod cu totul special, de relații strânse cu acele comunități care au descendență directă din Biserica Apostolică veche și care împărtășesc, ca și ea, aceeași înțelegere a harismei apostolice a succesiunii episcopale și a teologiei sacramentale: vechea biserică a Egiptului și Etiopiei, a Armeniei, cea de tradiție asiriană, din Canterbury și Roma. Prin urmare, Biserica poartă dialoguri bilaterale importante cu Biserica Romano-Catolică și Comuniunea Anglicană și se roagă ca aceste dialoguri să conducă la unitatea deplină cu Biserica. Dar toate comunitățile creștine sunt înrudite cu ea și dragostea ei pentru ele este egală și necondiționată. Așadar, pentru mai bine de un secol, Biserica Ortodoxă a jucat un rol de frunte în mișcarea pentru unitatea creștină, din ascultare față de rugămintea și îndemnul Domnului ca „toți să fie una” (Ioan 17:21). Patriarhia Ecumenică, în special, s-a aflat în primul plan al angajării Ortodoxiei în dialog cu creștinii altor comunități și a rămas un participant ferm la numeroasele dialoguri bilaterale și multilaterale cu celelalte biserici creștine importante. De fapt, Patriarhia Ecumenică a fost unul dintre membrii fondatori ai Consiliului Mondial al Bisericilor și a păstrat permanent o reprezentanță oficială pe lângă birourile centrale ale Consiliului.

§54 Pe scurt, Biserica este angajată într-un dialog continuu cu ceilalți creștini. În

Înțelegerea ortodoxă, dialogul este, în mod esențial și principal, o reflectare a dialogului dintre Dumnezeu și omenire: este inițiat de Dumnezeu și realizat prin *Logosul* dumnezeiesc (*dia-logos*), Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Hristos. Străbătând întreaga viață umană, dialogul are loc la nivelul tuturor întâlnirilor noastre personale, sociale sau politice și trebuie întotdeauna extins către cei care îmbrățișează religii diferite față de religia noastră. Și, în mod tainic, Cuvântul lui Dumnezeu este prezent în toate legăturile și relațiile noastre, îndrumând mereu schimbul nostru de cuvinte și idei către o unire duhovnicească a inimilor în El. Bineînțeles, Biserica Ortodoxă consideră ca fiind responsabilitatea ei să interpreteze întotdeauna celelalte tradiții și viziuni creștine în lumina a ceea ce i-a fost descoperit ei de Dumnezeu. Procedând astfel, ea este deschisă spre „câte sunt adevărate, câte sunt de cinste, câte sunt vrednice de iubit și orice laudă” (Filipeni 4:8) și se bucură oricând le descoperă pe acestea la partenerii ei de dialog. Angajamentul nostru pentru relațiile ecumenice cu alte confesiuni creștine reflectă această deschidere spre toți cei care caută, în mod sincer, adevărul în Logosul Întrupat, Iisus Hristos, și care rămân fideli conștiinței lor, chiar dacă, în același timp, noi continuăm să dăm mărturie despre deplinătatea credinței creștine în Biserica Ortodoxă. Mai mult decât atât, Biserica se poziționează astfel față de ceilalți creștini nu numai din solidaritate, în lumina unei istorii și viziuni morale comune, ci și pentru că astfel de grupuri creștine, prin Botezul lor în numele Sfintei Treimi și prin afirmarea credinței Sinoadelor, mărturisesc și împărtășesc multe aspecte ale învățăturii și Tradiției ortodoxe.

§55 Dumnezeu este Tatăl tuturor celor din ceruri și de pe pământ. Logosul lui Dumnezeu pătrunde toate lucrurile și toate lucrurile au fost create prin Logosul Său. Duhul lui Dumnezeu este pretutindeni, luminând și însuflețind întreaga realitate. Așadar, creația în întregime dă mărturie despre puterea, înțelepciunea și harul Făcătorului ei, în timp ce Dumnezeu Se descoperă, în toate timpurile și în toate locurile, celor care caută adevărul. Biserica Ortodoxă există în timp ca realitate concretă a Trupului Mistic al lui Hristos, dând întotdeauna mărturie despre „cunoștința slavei lui Dumnezeu, pe fața lui Hristos” (2 Corinteni 4:6). Din acest motiv, Biserica nu numai că este deschisă către alte confesiuni creștine și dă mărturie acestora despre dreapta credință – confesiuni cu care Biserica Ortodoxă se bucură de un dialog istoric – dar, în același timp, iese în întâmpinarea religiilor și comunităților de credință necreștine care sunt receptive la adevărul și chemarea lui Dumnezeu. În această privință, Biserica afirmă, de asemenea – și a făcut acest lucru începând cu primele secole ale credinței – că Logosul lui Dumnezeu strălucește în întreaga lume creată, că vorbește către toate inimile prin glasul șoptit al conștiinței și că Duhul lui Dumnezeu lucrează oriunde adevărul este prețuit. Spre exemplu, Sf. Iustin Martirul spune că, de fapt, cunoașterea Logosului

lui Dumnezeu a fost împărtășită de Dumnezeu nu numai fiilor lui Israel, ci și filozofilor greci, care nu L-au cunoscut niciodată pe Hristos, și tuturor neamurilor, în măsura în care semințele Logosului veșnic au fost sădite în toate ființele umane; prin urmare, spune acesta, toți care au trăit în armonie cu acest Logos sunt deja, într-un anume fel, creștini, în timp ce creștinii pot considera orice adevăr descoperit neamurilor de pe pământ prin inspirația lui Dumnezeu ca fiindu-le propriu.[52] Conform Sf. Maxim Mărturisitorul, rațiunile (*logoi*) primordiale, care susțin și sălășluiesc în toate lucrurile, își au originea în Logosul lui Dumnezeu Cel Unul și își găsesc centrul istoric în Hristos.[53] În plus, Biserica știe că taina deplină a Logosului lui Dumnezeu depășește înțelegerea umană și se împărtășește în moduri mult prea felurite și minunate pentru a fi numărate sau imaginate. De aceea, Biserica Ortodoxă caută dialogul cu alte tradiții religioase, nu din dorința de a altera tezaurul ei de credință și, cu atât mai puțin, din vreo îndoială legată de plenitudinea tezaurului, ci din dragoste respectuoasă pentru toți cei care caută pe Dumnezeu și bunătatea Acestuia și cu certitudinea fermă că Dumnezeu nu a lipsit niciun popor de cunoașterea slavei și harului Său. Desigur, acest lucru nu neagă faptul că există diferențe ireconciliabile între înțelegerea adevărului de către Biserică și înțelegerea acestuia de către celelalte tradiții religioase; și, desigur, Biserica nu își dorește să ascundă această realitate. Ea nu urmărește nici să facă compromisuri cu privire la crezurile ei fundamentale, nici să le trateze pe cele ale altor tradiții religioase cu un sentiment de superioritate, considerându-le ca fiind lipsite de logică. În același timp, cunoscând faptul că Dumnezeu Se descoperă pe Sine în nenumărate feluri și cu o noutate fără margini, Biserica intră în dialog cu alte credințe, pregătită să fie uimită și încântată de diversitatea și frumusețea numeroaselor manifestări ale bunătății, harului și înțelepciunii lui Dumnezeu către toate popoarele.

§56 Deși Biserica Ortodoxă dorește să-și adâncească legăturile de prietenie cu toate credințele, ea e conștientă de responsabilitatea ei unică cu privire la celelalte două „popoare ale cărții”, tradițiile avraamice ale islamului și iudaismului, cu care poartă dialoguri îndelungate și alături de care a conviețuit timp de milenii. În consecință, Biserica poate să fie – și chiar este – interesată de frumusețea și adevărurile spirituale ale islamului în multitudinea tradițiilor acestuia, recunoscând puncte de legătură cu acesta, în principal în mărturisirea de către islam a Nașterii din Fecioară (Qumran 3:47; 19:16-21; 21:91) și recunoașterea lui Iisus ca Mesia, Trimisul, Cuvântul și Duhul lui Dumnezeu (4:171). Deși Biserica nu poate să fie de acord cu islamul în respingerea Întrupării și a Dumnezeului Treimic, ea este, cu toate acestea, capabilă să poarte un dialog semnificativ cu toată comunitatea (Ummah) islamică cu privire la înțelegerea corectă a acestor puncte centrale ale învățăturii creștine. Ea crede că rădăcinile comune ale creștinismului și islamului în

Oriental Mijlociu, afirmarea în comun a mesajului unității lui Dumnezeu, precum și recunoașterea comună a sfințeniei și adevărului Cuvântului lui Dumnezeu și a profetilor Lui, importanța rugăciunii și a ascezei, dar și strădania de a discerne voia lui Dumnezeu în toate lucrurile cheamă islamul și Ortodoxia să intre într-un dialog nemijlocit, pentru promovarea păcii și a înțelegerii între toate popoarele.

§57 Cât privește iudaismul, când Fiul Cel Veșnic al lui Dumnezeu S-a făcut om, Acesta S-a întrupat ca iudeu, născut în interiorul trupului lui Israel, un moștenitor al legământului lui Dumnezeu cu poporul Său ales. El a venit ca să împlinească făgăduințele mântuitoare ale lui Dumnezeu către poporul Său, ca Mesia lui Israel. Prima vărsare de sânge a Acestuia pentru mântuirea lumii s-a împlinit în ziua tăierii Sale împrejur; prima vestire de către Acesta a dreptății lui Dumnezeu în fața lumii a avut loc în sinagogă, la fel ca și prima vestire a misiunii Sale pentru lume (Luca 4:18-21). Lucrarea Sa a continuat discursul marilor profeți ai lui Israel; și El a fost omorât de o autoritate păgână sub titlul de „Regele iudeilor.” Către Israel S-a descoperit Dumnezeu pe Sine ca Cel ce este, lui Israel i-a dat Dumnezeu Legea ca limbaj al iubirii și comuniunii, cu Israel a stabilit Dumnezeu un legământ veșnic și către Israel a vestit „Binecuvânta-voi pe cei ce te vor binecuvânta, iar pe cei ce te vor blestema îi voi blestema; și se vor binecuvânta întru tine toate neamurile pământului” (Facere 12:3). După cum a subliniat Sf. Apostol Pavel, creștinii sunt mântuiți în Hristos numai prin altoire ca ramurile măslinului sălbatic pe rădăcinile măslinului celui bun al lui Israel, iar nu ramurile poartă rădăcina, ci rădăcina pe ele (Romani 11:16-24). Creștinii ortodocși îi consideră pe evreii din întreaga lume nu numai practicantii unui alt crez, ci, într-un anume sens, strămoșii lor spirituali în istoria descoperirilor mântuitoare ale lui Dumnezeu și păstrătorii acelei moșteniri prețioase, care este prima descoperire deplină a prezenței mântuitoare a lui Dumnezeu în istorie. Din păcate, în acest moment, este necesar să afirmăm aceste lucruri într-un mod cu totul deosebit. În ultimii ani, am fost martorii unei renașteri, în multe colțuri ale lumii occidentale, a celor mai perfide ideologii de discriminare pe criterii naționale, religioase și chiar rasiale, în general, și a mișcărilor anti-semite, în particular. De multă vreme, intoleranța și violența împotriva evreilor sunt un rău evident prezent în culturile creștine. Cea mai sistematică acțiune de ucidere în masă și de tentativă de genocid din istoria europeană a fost îndreptată împotriva evreilor Europei; și, în timp ce unele Biserici Ortodoxe au dovedit bunăvoință deosebită și chiar dragoste jertfelnică față de frații și surorile lor evrei, câștigând de la aceștia titlul onorific de „drepti între popoare,” alte națiuni, în mod istoric ortodoxe, au o istorie întunecată de violență și opresiune împotriva evreilor. Pentru toate aceste rele, creștinii trebuie să caute iertarea lui Dumnezeu. Ca ispășire pentru acele crime împotriva poporului evreu, care au fost săvârșite cu precădere pe teritorii ortodoxe, Biserica caută iertarea lui Dumnezeu și o relație de dragoste

mai profundă cu comunitățile evreiești și credința iudaică.

§58 Istoria celorlalte tradiții religioase necreștine nu s-a încheiat încă, iar Ortodoxia afirmă că, la fel ca celelalte comunități creștine neortodoxe, acestea își găsesc sensul și limpezimea în Biserica Ortodoxă. În ceea ce privește celelalte religii, Biserica Ortodoxă găsește încurajare în cuvintele Sf. Apostol Pavel către atenieni în Areopag: „Deci pe Cel pe Care voi, necunoscându-L, Îl cinstiți, pe Acesta Îl vestesc eu vouă” (Faptele Apostolilor 17:23). Pe baza acestor cuvinte, Biserica a primit sarcina să vestească faptul că adevăratul Dumnezeu, în Care întreaga omenire trăiește, se mișcă și există, este pretutindeni slăvit de popoare, creștine și necreștine deopotrivă. Acest lucru îndeamnă și mai mult Biserica să le facă pe toate persoanele și popoarele să realizeze că, de fapt, chipul Acestui singur Dumnezeu adevărat strălucește fără umbră pe fața lui Iisus Hristos. În plus, Biserica – luminată de acea strălucire – intră în dialog cu alte credințe, deplin pregătită să învețe din multele lor realizări pe plan teoretic, cultural și spiritual. Este posibil ca, la fel cum Biserica primelor veacuri s-a folosit de numeroasele bogății filozofice, religioase și culturale ale Europei, Asiei Mici și Orientului Apropiat pre-creștine și în timp le-a botezat pe acestea, tot astfel, Biserica poate acum să descopere căi noi de exprimare a tezaurului de credință sau de teoretizare a expresiilor sale culturale și a formelor conceptuale; și poate face acest lucru, de exemplu, prin contactul cu marile filozofii și credințe ale Indiei, cu tradițiile Chinei și Orientului Îndepărtat sau cu experiențele spirituale ale popoarelor tribale din întreaga lume, etc. Încă o dată, după cum sublinia Sf. Iustin Martirul, orice este adevărat și bun este primit de către noi, pentru că Logosul este prezent pretutindeni și strălucește peste tot.

§59 În plus, Biserica Ortodoxă caută să se alieze cu toate persoanele și popoarele care cultivă și păzesc valorile spirituale împotriva materialismului distrugător al epocii moderne și cu toți cei care împărtășesc dezgustul ei față de acele forme de extremism religios și fundamentalism care, în mod blasfemator, își asociază sentimentele de ură, fanatismele și violențele cu numele lui Dumnezeu. Enciclica Sfântului și Marelui Sinod afirmă că „dialogul interreligios sincer contribuie la dezvoltarea încrederii reciproce, la promovarea păcii și reconcilierii. Biserica se străduiește pentru ca ‘pacea de sus’ să fie mai simțită pe pământ. Adevărata pace nu se dobândește prin forța armelor, ci doar prin intermediul dragostei, care ‘nu caută ale sale’ (1 Corinteni 13, 5). Uleiul credinței trebuie folosit pentru a alina și vindeca rănilor altora și nu pentru a reaprinde noi focare de ură.”[\[54\]](#) Din acest motiv, Biserica Ortodoxă abordează dialogul interreligios cu recunoașterea deplină a diferențelor reale dintre tradiții; dar, cu toate acestea, insistă în mod ferm asupra posibilității reale de coexistență pașnică și cooperare între credințe diferite. Mai presus de orice, ea încercă să depășească ignoranța, ostilitatea și frica, prin

cunoașterea reciprocă și pacea adevăratei prietenii.

§60 Pentru creștinii ortodocși care trăiesc în țări neortodoxe, întâlnirile interreligioase și dialogul sunt – și vor continua să fie – mijloace importante prin care se ajunge la respectul față de diferențele religioase și la mărturisirea adevărului. Dialogul interreligios nu presupune doar găsirea unui fundament comun sau identificarea unor puncte comune; el este, de asemenea, o întâlnire cu ceilalți la nivel personal și uman. Dialogul presupune respect față de persoana umană, creată după chipul lui Dumnezeu, și față de dragostea lui Dumnezeu pentru întreaga umanitate și creație. Întâlnirea și dialogul presupun asumarea unui risc, atât la nivelul persoanei, cât și la nivelul comunității. Orice dialog este personal, pentru că implică interacțiunea unor persoane unice și de neînlocuit, creștine sau nu, a căror personalitate este legată, în mod complex, de istoriile lor individuale, sociale, culturale și religioase. Totuși, orice dialog este o sarcină comună, pentru că noțiunea că membrul individual al Bisericii există numai în comuniune sau relație cu întregul Trup al Bisericii și, în cele din urmă, cu Hristos, Care este Capul Bisericii, este fundamentală pentru eclesiologia ortodoxă.

VII. Ortodoxia și drepturile omului

Tu, Care l-ai făcut pe om după chipul și asemănarea Ta

§61 Nu întâmplător discursul despre drepturile omului, precum și convențiile și instituțiile legale create să apere și să promoveze aceste drepturi s-au născut, în special, în interiorul națiunilor ale căror tradiții morale au fost modelate de credințe creștine. Astăzi, folosim conceptul de drepturi umane înnăscute ca un fel de limbaj neutru; prin intermediul acestuia, negociem mecanismele civile și legale pentru păstrarea demnității umane, libertății universale, stabilității sociale, drepturilor egale pentru toți, emancipării politice depline, dreptății economice, egalității în fața legii, precum și pentru instituirea convențiilor internaționale pentru apărarea drepturilor minorităților, imigranților, solicitanților de azil și împotriva crimelor de război și a crimelor împotriva umanității. Dar rădăcinile istorice ale acestor idei sunt înfipte adânc în solul Evangheliei și al mărturisirii acesteia – în mijlocul unei culturi imperiale căreia aceste idei îi erau întru totul străine – a valorii infinite a fiecărui suflet și a demnității personale depline a fiecărui individ. Orice declarație modernă importantă și orice cartă modernă importantă a drepturilor civile ale omului, începând cu *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului* (1789) a Adunării Naționale din Franța și până la *Declarația universală a drepturilor omului* (1948) a Națiunilor Unite și continuările sale, au afirmat, cu încredere, că revendicările morale ale oricărei ființe umane în raport cu societatea și legile acesteia sunt mai naturale și mai inalienabile decât drepturile statelor, guvernelor sau instituțiilor puterii. În mare parte, aceasta este o moștenire de la sursele iudaice și creștine ale

civilizației europene. Prin urmare, creștinii ortodocși pot – și ar trebui – să adopte cu bucurie discursul drepturilor omului, atunci când încearcă să promoveze dreptatea și pacea între popoare și națiuni și atunci când încearcă să-l apere pe cel slab de cel puternic, pe cel oprimat de opresori și pe băștinaș de cel care caută să-l exploateze. Poate că discursul drepturilor omului nu spune tot ce ar putea și ar trebui să fie spus despre demnitatea și măreția profundă a creaturilor modelate după chipul și asemănarea lui Dumnezeu; dar este un discurs care onorează această realitate într-un mod care permite cooperarea internațională și interreligioasă în activitatea referitoare la drepturile civile și dreptatea civilă; și asta, așadar, spune mult din ce ar trebui spus. Prin urmare, Biserica Ortodoxă se alătură apelului de a apăra și promova pretutindeni drepturile omului și de a recunoaște acele drepturi ca fiind fundamentale și inalienabile pentru fiecare viață umană în parte.

§62 Dumnezeu i-a creat pe oameni după chipul și asemănarea Sa și a înzestrat pe fiecare bărbat, femeie și copil cu demnitatea spirituală deplină a persoanelor modelate în conformitate cu persoana dumnezeiască a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh. Făcând acest lucru, Dumnezeu a adus la existență o nouă sferă de libertate creată, adică spațiul distinct al libertății umane. Conform Tradiției ortodoxe, omnia ocupă un rol de mediator cu totul special în creație, existând în același timp pe tărâmul materiei și al duhului, posedând în mod deplin caracteristicile ambelor și unindu-le pe acestea. Astfel, omnia este prezența preoțească a libertății spirituale în lumea cauzalității materiale și a proceselor organice, împărtășind lumina libertății raționale întregului cosmos material și oferind viața lumii înapoi lui Dumnezeu. Biserica are o înțelegere superioară cu totul specială referitoare la conținutul acestei libertăți. Adevărata libertate umană este mai mult decât simpla putere nelimitată a indivizilor de a alege ce vor ei să facă sau să dețină, cu cât mai puțină intervenție posibilă din partea statului sau autorităților instituționale (deși, în mod cert, nu este nimic demn de disprețuit în dorința de libertate personală adevărată și imunitate față de forțele autoritare). Adevărata libertate înseamnă împlinirea, de către fiecare, a propriei naturi în vocația ei finală, abilitatea de a-și dezvolta pe deplin toate valențele propriei umanități – care pentru persoana umană presupune căutarea liberă a unirii cu Dumnezeu. Așadar, ea nu înseamnă niciodată simpla „libertate negativă” de deschidere fără limită către orice. A fi liber pe deplin înseamnă a fi alipit de realitatea pentru care propria natură a fost inițial concepută și spre care, în adâncul sufletului, râvnim cu toții fără încetare. Convențiile drepturilor omului nu pot asigura această libertate pentru niciunul dintre noi; dar aceste convenții pot ajuta la apărarea libertății indivizilor și a comunităților de numeroasele forțe distructive și de degradare care, mult prea adesea, completează să împiedice căutarea

adevăratei libertăți. Discursul drepturilor omului este indispensabil în negocierea principiilor dreptății civile și a păcii; dar, totodată, el servește celor mai înalte aspirații ale naturii umane, prin enunțarea și apărarea demnității sacre a fiecărui suflet.

§63 Principiul filozofic fundamental care animă convențiile teoriei drepturilor omului îl reprezintă prioritatea esențială a demnității umane, libertății, egalității și dreptății în constituirea socială, civică și legală a oricărei națiuni. Nici un pachet de legi, niciun privilegiu sau problemă specială, nici un scop național sau internațional nu sunt mai presus de imperativul moral absolut al drepturilor omului în fața statului și a instituțiilor sale. Așadar, din toate punctele de vedere, discursul drepturilor omului este compatibil cu principiile cele mai fundamentale care ar trebui să ghideze orice conștiință creștină. În plus, în orice teorie a drepturilor omului se regăsesc anumite obligații legale, civile, sociale și internaționale cu caracter special, care sunt în datoria oricărei guvernări. Printre drepturile legale, pe care fiecare stat trebuie să le apere și să le promoveze, se regăsește un număr de libertăți de bază, precum libertatea de conștiință, libertatea de gândire, libertatea de expresie, libertatea presei și așa mai departe. Totodată, există mai multe forme speciale de protecție legală care trebuie asigurate: dreptul la siguranță, dreptul la reprezentare legală în cazul oricărei acuzații juridice sau investigații din partea poliției, imunitate față de anchete fără mandat, confiscări sau arestări nejustificate, protecție împotriva întemnițării fără motiv sau fără acuzație, standarde stricte pentru probele administrate în proces, precum regula *habeas corpus*, printre altele. Apoi, sunt acele drepturi civile care trebuie privite ca aparținând, în mod universal și inalienabil, tuturor persoanelor: dreptul de a vota pentru sau împotriva celor care exercită puterea politică, acces egal pentru toate persoanele la reprezentare politică, libertatea de asociere, libertatea religioasă, dreptul de adunare pașnică sau protest, libertatea muncitorilor de a forma sindicate, libertate față de orice formă de muncă forțată (chiar și pentru cei din închisoare), protecție împotriva discriminării și politicilor care aduc prejudiciu sau împotriva crimelor motivate de ură, libertatea de a nu fi discriminat sub nicio formă în căutarea unei locuințe sau la locul de muncă, dreptul tuturor persoanelor la protecție egală din partea poliției, protecția celor lipsiți de documente de tratamente nedrepte, legi care să asigure practici umane ale justiției penale sau în cazul încarcerării, abolirea universală a pedepsei capitale și așa mai departe. Când privește drepturile sociale pe care fiecare guvernare trebuie să le asigure, acestea includ dreptul la asistență medicală gratuită, disponibilă în mod egal tuturor persoanelor, indiferent de condiția economică a acestora, dreptul la pensie și asigurare socială pentru cei în vârstă, care să fie suficiente pentru a le conferi demnitate și confort în ultima parte a vieții, dreptul la îngrijirea bebelușilor și dreptul la ajutor social adecvat pentru populația

băştinaşă și pentru persoanele cu dizabilități. Cât despre convențiile referitoare la drepturile internaționale, acestea trebuie să presupună, cel puțin, dreptul fiecărui popor de a fi apărat împotriva agresiunii și exploatării de către puterile străine sau împotriva intereselor marilor corporații, păstrarea unui mediu înconjurător sănătos și locuibil, apărarea împotriva crimelor de război și urmărirea legală serioasă a acestora, interzicerea totală a torturii, protecție împotriva dislocărilor, dreptul de a zbura, chiar și atunci când acest lucru implică traversarea frontierelor naționale, și dreptul universal la azil pentru cei dislocați ca urmare a războiului, opresiunii, sărăciei, colapsului social, dezastrului natural sau persecuției. Din nou, convențiile teoriei drepturilor omului nu pot îndeplini sau aborda chiar orice își dorește Biserica Ortodoxă pentru ființele umane. Prin ele însele, aceste convenții nu pot înlătura egoismul din inimile oamenilor și nici nu pot crea forme durabile de comunitate; ele nu pot oferi o viziune completă și atrăgătoare cu privire la binele comun, care să răspundă tuturor nevoilor materiale, morale și spirituale ale naturii umane. În multe privințe, discursul drepturilor omului este un discurs elementar. Totuși, este un discurs în mod util concis, care poate ajuta la formarea și asigurarea regulilor de dragoste, milă și dreptate, pe care Biserica le privește ca lucrurile minime care ar trebui cerute unei societăți; și, de aceea, este un discurs care trebuie afirmat și sprijinit negreșit de către toți creștinii din lumea modernă.

§64 „Un drept fundamental al omului este protejarea principiului libertății religioase sub toate aspectele ei, și anume, libertatea conștiinței, credinței, cultului și a tuturor expresiilor individuale sau colective ale libertății religioase. Acestea includ și dreptul fiecărui credincios de a-și manifesta credința liber de orice intervenție a statului, precum și libertatea predării publice a religiei și condițiile de funcționare a comunităților religioase.”[\[55\]](#) În orice societate, lupta pentru libertatea religioasă și respectul față de conștiința fiecărei ființe umane oferă cea mai splendidă dovadă a puterii dragostei în fața urii, a unității în fața diviziunii, a compasiunii în fața indiferenței. O societate care apără libertatea religioasă este una care recunoaște că numai prin păstrarea unei sfere de ordin spiritual, care se ridică chiar dincolo de interesele statului, un popor poate susține fundamentele morale ale unei unități civile și sociale reale. Conștiința este vocea legii dumnezeiești dinlăuntrul fiecăruia dintre noi; așadar, suprimarea conștiinței nu poate decât să transforme legile scrise ale unei națiuni în legi nedrepte și, în cele din urmă, auto-distructive. Chiar și în teritoriile unde o anumită credință se bucură de o poziție dominantă, drepturile majorității pot fi cu adevărat apărate de abuzurile statului, capitalului neîngrădit sau de abuzurile altor forțe distructive numai prin garantarea drepturilor religioase ale tuturor minorităților. De aceea, Patriarhia Ecumenică caută neîncetat să promoveze dreptul tuturor oamenilor de a-și practica în mod liber cultul și credința. Pentru că măsura cu care cinștim credința altora este măsura cu care putem

aștepta să ne fie cinstită propria credință.

§65 În timpul Postului Mare din anul 379 d. Hr., Grigorie de Nyssa a ținut o predică care a reprezentat, cel mai probabil, prima critică păstrată din istoria occidentală împotriva sclaviei ca *instituție*.^[56] Înainte de acesta, scriitori stoici și creștini au protestat împotriva maltratării sclavilor și au pledat (asemenea sfatului Sf. Pavel către Filimon) pentru tratarea acestora ca egali, din punct de vedere spiritual, cu stăpânii lor. Dar nimeni înainte nu a pus vreodată în mod serios la îndoială legitimitatea morală a existenței sclaviei. În plus, argumentul Sf. Grigorie se sprijinea în totalitate pe principii creștine: universalitatea prezenței chipului lui Dumnezeu în toate ființele umane, egalitatea tuturor persoanelor în Trupul lui Hristos, sângele cu care Hristos a răscumpărat întreaga umanitate, unitatea de nedespărțit a tuturor persoanelor ca frați și surori în Hristos și așa mai departe. Creștinismul s-a născut într-o lume de stăpâni și sclavi; o societate a cărei economie se sprijinea pretutindeni pe principiul imoral că o ființă umană poate fi proprietatea alteia. Deși Biserica primară nu a pretins că are puterea să pună capăt sclaviei în societatea în care a trăit și nici nu și-a imaginat această posibilitate, comunitatea creștină, în forma ei cea mai bună, a încercat să creeze o comunitate sau chiar o formă de organizare proprie, în care diferențele dintre stăpâni și sclavi să fie anulate prin egalitatea tuturor creștinilor ca împreună-moștenitori ai Împărăției și, prin urmare, ca membri ai aceleiași familii. În Hristos, dă mărturie Sf. Apostol Pavel, nu mai este nici rob, nici liber, pentru că toți sunt una în Hristos (Galateni 3:28). Așadar, el a poruncit, de asemenea, creștinului Filimon să-l primească înapoi pe sclavul său fugar Onisim, nu ca pe un sclav, ci, mai degrabă, ca pe un frate (Filimon 15-16). Acest lucru l-a determinat pe Sf. Ioan Gură de Aur să observe că „Biserica nu acceptă vreo diferență între stăpân și sclav.”^[57] Nu e nevoie să mai spunem că, de-a lungul secolelor, societatea creștină nu a respectat această regulă cu strictețe și nu a recunoscut și acceptat, în mod corespunzător, desființarea instituției sclaviei, desființare care decurge, în mod logic, din această regulă. În timp, cultura creștină a ajuns să accepte un rău de care ar fi trebuit să se ferească dintru început. Abia în epoca modernă a fost cu puțință pentru lumea creștină să se pocăiască, fără nicio ipocrizie, pentru eșecul său de a nu fi trăit în conformitate deplină cu Evanghelia eliberatoare a lui Hristos, Care a venit să elibereze pe cei întemnițați și să plătească prețul izbăvirii lor. Chiar și așa, lumea modernă nu a fost pe deplin curățată de această instituție nocivă. Biserica Ortodoxă recunoaște că angajamentul pentru drepturile omului în lumea de astăzi presupune o luptă neîncetată împotriva tuturor formelor de sclavie care încă există în lume. Acestea includ nu numai practici continue de sclavie în diferite părți ale lumii, ci, totodată, un număr de alte practici, tolerate penal și legal. De aceea, Patriarhia Ecumenică și-a îndreptat recent atenția asupra sclaviei moderne. În

momentul de față, mulți copii, femei și bărbați din întreaga lume sunt victime ale diferitelor forme de trafic uman: munca forțată pentru copii și adulți, exploatarea sexuală a copiilor, femeilor și bărbaților, căsătorii forțate sau premature, recrutarea copiilor ca soldați, exploatarea imigranților și a refugiaților, trafic de organe, etc. Vedem astăzi că grupuri largi de persoane, forțate să-și abandoneze casele și țările din cauza violenței, foametei și sărăciei, sunt expuse unor exploatări greu de imaginat, incluzând posibilitatea de a deveni victime ale crimei organizate. În același timp, există zone în această lume unde munca forțată, munca infantilă, munca neplătită și munca în condiții periculoase nu numai că sunt permise, ci chiar încurajate de guverne sau de companii de afaceri. Iar unele națiuni – chiar unele care au o economie înfloritoare – nu ezită să folosească diferite forme de muncă forțată, în special munca celor din închisori. Creștinii ortodocși trebuie să se alăture eforturilor de eliminare a sclaviei moderne în toate formele ei, peste tot în lume și pentru totdeauna. Astfel, Biserica subliniază încă o dată afirmația cuprinsă în *Declarația liderilor religioși împotriva sclaviei moderne* (2 decembrie 2014) – declarație pe care a semnat-o – că sclavia este „o crimă împotriva umanității” și creștinii ortodocși trebuie să se alăture tuturor aceluia care se angajează să facă tot posibilul, în interiorul comunităților lor și dincolo de acestea, să lucreze pentru libertatea tuturor celor care sunt victime ale sclaviei și traficului uman, pentru ca viitorul lor să poată fi salvat. Pe drumul spre atingerea acestui scop, adversarul nostru nu este numai sclavia modernă, ci, totodată, duhul care o hrănește: idolatrizarea profitului, etosul modern omniprezent al consumerismului și impulsurile josnice ale rasismului, sexismului și egocentrismului.

§66 Nicio altă poruncă morală nu constituie o temă mai des întâlnită în Scriptură, din primele zile ale Legii și Profetilor și până în epoca Apostolilor, ca ospitalitatea și apărarea străinilor aflați în nevoie: „Pe străin să nu-l strâmtorezi, nici să-l apeși, căci și voi ați fost străini în pământul Egiptului” (Leșire 22:21; cf. 23:9). „Străinul, care s-a așezat la voi, să fie pentru voi ca și băștinașul vostru; să-l iubiți ca pe voi înșivă, că și voi ați fost străini în pământul Egiptului. Eu sunt Domnul Dumnezeul vostru” (Levitic 19:34). „Că Domnul Dumnezeul vostru... nu caută la față. Care face dreptate orfanului și văduvei și iubește pe pribeag și-i dă pâine și hrană. Să iubiți și voi pe pribeag, că și voi ați fost pribegi în pământul Egiptului” (Deuteronom 10:17-19). „Blestemat să fie cel ce va judeca strâmb pe străin” (Deuteronom 27:19). „Domnul păzește pe cei străini” (Psalmul 146 [145]:9). „Străinul nu petrecea noaptea niciodată afară; porțile mele le deschideam călătorului” (Iov 31:32). „Nu știți voi postul care Îmi place?... adăpostește în casă pe cel sărman” (Isaia 58:6-7). „Și Mă voi apropia de voi ca să vă judec... pe cei care apasă pe cel străin și nu se tem de Mine, zice Domnul Savaot” (Maleahi 3:5). „Primirea de oaspeți să n-o uitați căci prin aceasta unii, fără ca să știe, au primit în gazdă îngeri” (Evrei 13:2). De

fapt, Hristos ne spune că însăși mântuirea noastră depinde de ospitalitatea pe care o arătăm străinilor: „Atunci vor răspunde și ei, zicând: Doamne, când Te-am văzut...străin...și nu Ți-am slujit? El însă le va răspunde, zicând: Adevărat zic vouă: Întrucât nu ați făcut unuia dintre aceștia prea mici, nici Mie nu Mi-ați făcut” (Matei 25:44-45). Astăzi, aceste cuvinte par deosebit de chinuitoare și de provocatoare pentru conștiința creștină. Secolul al XXI-lea a început ca un secol al migranților și refugiaților, care fug de violență, sărăcie, schimbările climatice, război, secetă, colaps economic și cer siguranță, hrană și speranță. Peste tot, lumea dezvoltată se confruntă cu prezența refugiaților și a celor care cer azil, mulți primiți în mod legal, dar mulți alții fără documente. Ei confruntă zilnic conștiința națiunilor bogate cu vulnerabilitatea, lipsa materială și suferința lor. Aceasta este o criză globală, dar, totodată, este un apel personal către credința noastră, către natura noastră morală cea mai profundă, către responsabilitățile noastre, care nu pot fi ignorate.

§67 Biserica Ortodoxă consideră situația tragică a acestor oameni dislocați ca nimic altceva decât o chemare dumnezeiască la dragoste, dreptate, slujire, milostenie și nesfârșită generozitate. Datoria absolută a Bisericii de a apăra demnitatea migranților, refugiaților și celor care solicită azil, de a lupta pentru cauza lor este clar menționată în Enciclica Sfântului și Marelui Sinod: „Problema actuală a refugiaților și migranților, mereu în creștere din motive politice, economice și climatice, se află în centrul atenției mondiale. Biserica Ortodoxă s-a îngrijit mereu și se îngrijește continuu de cei persecutați, de cei în pericol și în nevoi, bazându-se pe cuvintele Domnului: ‘Flămând am fost și Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și Mi-ați dat să beau; străin am fost și M-ați primit; Gol am fost și M-ați îmbrăcat; bolnav am fost și M-ați cercetat; în temniță am fost și ați venit la Mine’ (Matei 25:35-36) și ‘Adevărat zic vouă, întrucât ați făcut unuia dintre acești frați ai Mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut’ (Matei 25:40). De-a lungul întregii istorii, Biserica s-a aflat alături de cei ‘osteniți și împovărați’ (Matei 11:28). Activitatea filantropică a Bisericii nu s-a limitat niciodată la facerea de bine în funcție de circumstanțe față de cel în nevoi sau de cel suferind, ci a căutat, mai degrabă, să elimine cauzele care provoacă problemele sociale. ‘Lucrarea slujirii’ Bisericii (Efeseni 4:12) este recunoscută de către toți. Deci, mai întâi de toate, facem apel către cei care au puterea de a elimina cauzele producerii crizei refugiaților să ia deciziile pozitive necesare. Facem apel la autoritățile civile, la credincioșii ortodocși și la ceilalți cetățeni ai țărilor în care refugiații s-au retras și continuă să se retragă să le ofere orice ajutor posibil, chiar și din puținul lor.”[\[58\]](#) Prin urmare, Biserica laudă acele națiuni care i-au primit pe acești migranți și refugiați și care au oferit azil celor care îl solicită. Mai mult decât atât, ea amintește creștinilor de pretutindeni că o astfel de primire este o poruncă biblică care transcende interesele guvernărilor seculare. Statul-națiune modern nu este o instituție sacră, chiar dacă acesta poate uneori să slujească

cauzele dreptății, egalității și păcii. Granițele nu sunt nimic mai mult decât accidente ale istoriei și convenții stabilite prin lege. De asemenea, granițele pot să slujească, uneori, unui scop folositor, dar acestea, în ele însele, nu sunt bunuri morale și spirituale a căror autoritate asupra noastră ar putea justifica eșecul îndeplinirii responsabilităților noastre sacre față de cei pe care Dumnezeu i-a încredințat în mod special în grija noastră. În vremurile noastre, am văzut guverne europene și un număr mare de ideologi preocupați să apere „Europa creștină,” căutând să închidă total granițele, să promoveze idei naționaliste și chiar rasiste și să respingă în nenumărate alte feluri cuvintele lui Hristos Însuși. Am fost martori la încurajarea fricii de tip xenofob în Europa, în Australia și în cele două Americi. În Statele Unite, cea mai puternică și bogată națiune din istorie – de fapt, o națiune născută din avalanșa masivă de imigranți veniți de peste tot din lume – am văzut lideri politici care nu numai că încurajează frica și ura față de cei care solicită azil și față de imigranții săraciți, ci folosesc chiar teroarea împotriva acestora: răpind copiii de lângă părinți, destrămând familii, chinuind părinți și copii deopotrivă, încarcerându-i pe toți pe termen nelimitat, refuzând solicitanților de azil dreptul la un proces de integrare corect, defăimând și acuzând în mod mincinos pe cei care caută refugiu, mobilizând armata la granițele sudice pentru a-i înspăimânta și amenința pe imigranții lipsiți de apărare, folosind o retorică rasistă și xenofobă împotriva solicitanților de azi pentru avantaj politic, etc. Toate aceste acțiuni sunt atacuri asupra chipului lui Dumnezeu în cei care caută mila noastră. Ele sunt păcate împotriva Duhului Sfânt. În numele lui Hristos, Biserica Ortodoxă denunță aceste practici și-i roagă pe cei vinovați de acestea să se pocăiască și să caute, în schimb, să devină slujitori ai dreptății și milosteniei.

VIII. Știință, tehnologie și natură

Ale Tale dintru ale Tale, Ție Îți aducem

§68 Epoca noastră este una a dezvoltării din ce în ce mai rapide a tehnologiei. Astăzi, puterea omenirii de a transforma realitatea fizică, atât în bine cât și în rău, este fără precedent în istoria umană și reprezintă atât un pericol cât și o responsabilitate; în mare parte, omenirea pare a fi nepregătită pentru această responsabilitate. Prin urmare, Biserica Ortodoxă trebuie, mai întâi, să le reamintească creștinilor că lumea în care trăim este creația cea bună a lui Dumnezeu (indiferent de cât de vătămat ar fi de păcat și moarte) și un dar milostiv pentru toate creaturile Sale. De asemenea, ea afirmă împreună cu Sf. Maxim Mărturisitorul că prezența umană în cosmosul fizic este o lucrare spirituală, un fel de preoție cosmică. Omenirea îndeplinește în creație rolul unui *methorios*, o graniță în care realitatea spirituală și cea materială se întâlnesc și se unesc; și, prin acea mijlocire preoțească, lumina spirituală pătrunde întreaga natură creată, în timp ce

Întreaga existență cosmică este ridicată la nivelul vieții spirituale. Aceasta este creația, cel puțin așa cum a dorit-o Dumnezeu și așa cum va exista prin restaurarea tuturor lucrurilor, când Acesta va face un cer nou și pământ nou, în care creaturile de pe pământ și din ape și păsările cerului se vor bucura întru lumina Lui. Creștini trebuie să-și amintească permanent că, în conformitate cu învățăturile lor de credință, înrobirea creației de către moarte este consecința abdicării omenirii de la misiunea ei preoțească; și că această preoție a fost restaurată în Hristos; și că mântuirea finală promisă în Scriptură cuprinde întreaga realitate cosmică, care va fi astfel desăvârșită doar în cadrul unei creații reînnoite (una pe care Scriptura o descrie ca având din belșug viață animală și vegetală, nu în mai mică măsură decât viață umană). Prin urmare, în încercarea de a transfigura natura căzută în slujba Împărăției, responsabilitatea creștinilor în această lume presupune o responsabilitate reală față de întreaga creație și o preocupare permanentă pentru integritatea și dezvoltarea acesteia. Cum poate fi împlinit acest lucru într-o perioadă caracterizată de o schimbare tehnologică atât de rapidă și de o putere tehnologică atât de mare este o întrebare pe care creștinii trebuie să și-o pună permanent și pe care Biserica trebuie să o abordeze cu un discernământ plin de rugăciune. Acesta este fundamentul și contextul inițiativelor de pionierat ale Patriarhiei Ecumenice pentru protejarea mediului înconjurător. De asemenea, acesta este motivul și raționamentul stabilirii datei de 1 septembrie – stabilită încă din 1989 de către Patriarhul Ecumenic de vrednică pomenire Dimitrie și adoptată ulterior de toate Bisericile Ortodoxe, de Consiliul Mondial al Bisericilor și de multe confesiuni protestante, de Comuniunea Anglicană, precum și de papa Francisc pentru Biserica Romano-Catolică – ca zi anuală de rugăciune pentru creația lui Dumnezeu și pentru apărarea acesteia.

§69 Misiunea creștinului de a transfigura lumea în lumina Împărăției lui Dumnezeu este una care îmbrățișează întreaga creație, întreaga viață și fiecare dimensiune a existenței cosmice. Oriunde este suferință, creștinii sunt chemați să aducă vindecare, sub forma alinării și împăcării. Acesta este motivul pentru care Biserica, încă din primele veacuri ale istoriei sale, a început să întemeieze spitale deschise tuturor și să folosească tehnicile de vindecare și medicamentele cunoscute în acea vreme. Vasiliada, opera excepțională a Sf. Vasile, era un loc al bunăstării pentru cel sărac, dar și un loc al binefacerii pentru cel bolnav. După cum scria Sf. Vasile, „Tot așa în privința artei medicale, nu este drept ca, din cauza unei rele întrebuințări, să denigrăm darul lui Dumnezeu. Căci dacă pe de o parte este lucru nesăbuit să-și pună cineva toată nădejdea de însănătoșire a lui (numai) în mâinile doctorilor, [...] pe de altă parte este încăpățănare să fugi complet de orice folos din cele pe care le aduce medicina.”[\[59\]](#) Încă de la început, lucrarea medicală de vindecare a fost recunoscută de Biserică ca o strădanie sfântă și ca o cooperare adevărată cu

Dumnezeu în lucrările Sale. În niciun alt domeniu al activității umane dezvoltarea tehnologică nu este mai rapid căutată și mai bine primită ca în științele medicale. Inventarea medicamentelor, antibioticilor, vaccinurilor, terapiilor pentru cele mai grave dintre boli, etc., sunt, în principal, realizări strălucite ale creativității umane și, prin urmare, daruri prețioase de la Dumnezeu, în mod special. Chiar și așa, adeseori, viteza cu care astăzi științele medicale dezvoltă, testează și folosesc noi tehnologii și terapii depășește cu mult ritmul reflecției morale și al discernământului duhovnicesc. Din ce în ce mai mult, Biserica trebuie să fie dispusă să ia în calcul și să evalueze în mod separat fiecare inovație medicală, la momentul apariției acesteia; și, adeseori, ea trebuie să fie dispusă să ia în calcul modurile de folosire ale acestor inovații pentru fiecare caz în parte. Acest lucru se va dovedi adeseori necesar, spre exemplu, în cazul abordării de către Biserică a formelor de îngrijire a bătrânilor și a celor bolnavi în faza terminală. În mod similar, nu poate exista o regulă generală când vine vorba de continuarea tratamentului medical pentru prelungirea vieții sau de oprire a acestuia. Bunăstarea pacientului, bunăstarea spirituală și materială a familiei, distincția judicioasă între eforturile normale și extraordinare de păstrare și prelungire a vieții – toate aceste probleme, dar și multe altele, trebuie luate în calcul pentru fiecare situație în parte. Adeseori, judecata pe care Biserica o va face asupra tehnologiilor medicale de ultimă oră depinde de aspectele practice și morale care însoțesc acele tehnologii, adică metodele pe care le presupun și consecințele etice pe care acele metode le-ar implica. Spre exemplu, anumite practici de fertilizare *in vitro* sau tratamentele cu celule stem pentru leziuni ale coloanei vertebrale ar putea presupune distrugerea embrionilor umani foarte tineri, iar Biserica nu poate fi de acord cu acest lucru. Încă o dată, fiecare caz individual de tratament trebuie să fie judecat în mod separat. Biserica ar putea, de exemplu, să-și dea pe deplin binecuvântarea pentru o anumită terapie prin celule stem, în vederea alinării suferințelor unei anumite leziuni a coloanei vertebrale, atât timp cât celulele stem folosite nu au fost prelevate de la copii avortați.

§70 S-ar putea argumenta faptul că noile tehnologii evoluează chiar mai rapid în afara domeniului științelor medicale. Cu siguranță, ele evoluează către o și mai mare diversitate și omniprezență culturală. De exemplu, numai în ultimii ani – puțin mai bine de zece sau douăzeci de ani în urmă – am fost martorii unor dezvoltări radicale cu totul noi în tehnologiile comunicării, colectării și sortării de date, mesageriei la scară mare, răspândirii imediate la nivel global a informației (sau dezinformării, în anumite cazuri), etc. Fiecare asemenea dezvoltare aduce cu sine numeroase posibilități pozitive ca, de exemplu: intervențiile umane extrem de rapide în situații de catastrofe naturale și agresiuni umane sau noile căi de comunicare și înțelegere reciprocă între persoane și popoare. Cu toate acestea,

aceleași tehnologii creează posibilități noi de abuzuri răuvoitoare sau de folosire a acestora, din neatenție, într-un mod dăunător. Astăzi, distincțiile dintre realitate și fantezie, dintre fapte și opinii, dintre știri și propaganda motivată ideologic și dintre adevăr și minciuni au devenit tot mai neclare și mai fluide ca niciodată, tocmai ca un efect al puterii enorme a internetului. În ultimii ani, am văzut pe internet numeroase cazuri de corupere sistematică a discursului public de către factori de confuzie, cu scopul de a semăna neînțelegere sau de a influența tendințele politice, în principal prin minciună și dezorientare. Probabil, la fel de periculoasă e degradarea neplanificată, dar totuși destul de omniprezentă și extrem de rapidă, a nivelului de politețe pe internet. Folosirea obișnuită și curentă a unui discurs de acuzare, provocare și insultă, a barbariei, hărțuirii și umilirii – toate acestea fiind practici vătămătoare din punct de vedere spiritual – sunt mult prea familiare culturii internetului. Este posibil ca însăși natura instantanee a comunicării moderne să facă aceste rele inevitabile. Calitatea imaterială a comunicării virtuale, în mod curios impersonală și abstractă, pare că produce acest tip de comportament imoral și egoist, pe care prezența reală și imediată a unei alte persoane l-ar descuraja. Mult prea adesea, comunicarea pe internet poate deveni o alternativă la adevărata comuniune; și, de fapt, ea este cea care distruge o asemenea comuniune. Știm cu toții că internetul poate deveni (pentru multe din aceleași motive) un vehicul deosebit de periculos pentru un număr însemnat de obsesii și fixații de ordin adictiv, precum pornografia sau fantezia violentă. Deocamdată, este imposibil de prezis nivelul de bine sau de rău pe care noua epocă a interconectării globale imediate îl poate aduce. Dar amploarea răului nu va fi cu siguranță mai mică decât cea a binelui, iar, în anumite moduri de neprevăzut, va fi mai mare. Biserica trebuie să fie vigilentă la efectele acestor noi tehnologii și înțeleaptă în combaterea efectelor lor dăunătoare. Totodată, ea trebuie să rămână permanent conștientă de dezvoltările care au loc în alte arii de cercetare sau în arii conexe, precum noii algoritmi pentru inteligența artificială sau noile tehnici de modificare a genelor. Cât de bine va reuși Biserica să își organizeze forțele și resursele pastorale în fața acestui ritm din ce în ce mai accelerat al progresului științific va fi, cu siguranță, definitoriu pentru modul în care aceasta va reuși să ofere adăpost spiritual autentic celor care în lumea modernă îl caută și îl iubesc pe Dumnezeu.

§71 Poate că, în încercarea de a înțelege dezvoltările tehnologice rapide ale modernității târzii și de a rămâne un loc al stabilității spirituale în mijlocul fluxului schimbării științifice și sociale, prima preocupare a Bisericii ar trebui să fie depășirea antagonismului aparent dintre lumea credinței și cea a științelor. Unul dintre cele mai periculoase aspecte ale istoriei culturale occidentale moderne a fost apariția fundamentalismului religios, incluzând aici formele pietiste ale creștinismului, care refuză să accepte descoperirile din domenii precum geologia,

paleontologia, biologia evoluționistă, genetica și științele mediului înconjurător. În plus, nu mai puțin pietiste sunt formele de „scientism” ideologic și „materialism” metafizic, care insistă că întreaga realitate se reduce la forțe și cauze pur materiale și că întregul domeniu spiritual este o iluzie. Nici dovezile științifice și nici logica nu sprijină o asemenea perspectivă asupra realității, care, într-adevăr, din punct de vedere filozofic, este incoerentă. Dar, chiar și așa, cultura intelectuală de masă a modernității târzii a fost marcată, într-o mare măsură, de aceste fundamentalisme contrarii. Biserica Ortodoxă nu este interesată de ostilități între filozofii naive și, cu atât mai puțin, de fabulații inculte din punct de vedere istoric cu privire la un anumit conflict permanent care ar exista între credință și gândirea științifică. Creștinii ar trebui să se bucure de progresele tuturor științelor, să învețe cu bucurie de la acestea și să încurajeze educația științifică, precum și fondurile private și publice destinate cercetării științifice autentice și necesare. Trebuie să ne bazăm pe toate resursele cercetării și teoriei științifice pentru a dobândi o și mai profundă înțelegere a lumii noastre și soluții și mai eficiente în fața pericolelor noastre comune, mai ales în epoca noastră marcată de criza ecologică. În ochii Bisericii, tot ce contribuie la bunăstarea umanității și a creației ca întreg trebuie apreciat; și Biserica îi încurajează permanent pe cercetătorii din domeniile relevante să depună cele mai bune eforturi în alinarea suferinței de pretutindeni, incluzând dezvoltarea de noi tehnologii pentru a asigura apă potabilă în regiunile private de aceasta, a preveni degradarea solului și îmbolnăvirea culturilor, a crește producția de recolte și durabilitatea acestora, etc. Și Biserica îi îndeamnă pe credincioși să fie recunoscători – și să accepte – descoperirile științelor, chiar și pe acelea care i-ar obliga, din când în când, să-și revizuiască viziunea pe care o au asupra istoriei și realității cosmice. Dorința de cunoaștere științifică pornește din același izvor din care pornește și dorința credinței, anume de a pătrunde și mai adânc în taina lui Dumnezeu.

§72 Biserica nu trebuie să ezite să se folosească de resursele științelor în activitatea sa misionară, precum și de progresele tehnologice ale internetului și rețelelor sociale în misiunea sa pastorală. Cel puțin, practicile sale pastorale ar trebui să țină cont de ceea ce s-a descoperit în ultimele secole cu privire la complexitatea motivațiilor și dorințelor umane, dar și cu privire la cauzele fizice și psihologice ascunse – incluzând cauzele genetice, neurobiologice, biochimice și cele traumatiche din punct de vedere psihologic – care influențează comportamentul uman. În niciun caz această preocupare față de descoperirile științei nu trebuie să ne distragă atenția de la înțelegerea pe care o are Biserica cu privire la puterea reală a păcatului sau la necesitatea pocăinței și iertării din viața fiecărui om. Acest lucru nu trebuie nici să încurajeze Biserica să vadă bolile spirituale doar ca tulburări psihologice, care au nevoie de terapii medicale și nu de pocăință adevărată și

renaștere prin Duhul lui Dumnezeu. O atenție deosebită față de contextul mai larg în care există spiritele întrupate, într-o lume chinuită de moarte și dezordine spirituală, nu poate decât să-i ajute pe preoții ortodocși în înțelegerea, convingerea și vindecarea sufletelor aflate în grija lor. Pentru astfel de preoți, a recunoaște că anumite probleme sunt atât rezultatul forțelor fizice și psihologice pur accidentale cât și al căderilor morale ale fiecăruia nu înseamnă decât a urma în totalitate calea dragostei și a adevăratei smerenii creștine. Cei care se dedică îngrijirii sufletelor ar trebui să fie dispuși și chiar dornici să învețe de la cei care studiază procesele naturale ale minții și trupurilor și să fie recunoscători față de Dumnezeu pentru harul pe Care Acesta îl dăruiește prin descoperirile pe care oamenii de știință le oferă.

§73 În Simbolul și mărturisirea de credință principală a Bisericii, adică în Crezul niceo-constantinopolitan, creștinii ortodocși mărturisesc pe „Unul Dumnezeu, Creatorul cerului și al pământului, al tuturor celor văzute și nevăzute.” Scriptura afirmă că „a privit Dumnezeu toate câte a făcut și iată erau bune foarte” (Facere 1:31). În textul canonic grecesc, termenul pentru „bun” (*kalos*) înseamnă mai mult decât calitatea bună a unui lucru și chiar mai mult decât simpla legitimitate a acestuia din punct de vedere moral; termenul arată că lumea a fost creată și chemată să fie „frumoasă.” Totodată, Liturgia Sf. Iacob afirmă: „Pentru că Dumnezeu Cel Unul este Treime, a Cărei slavă o vestesc cerurile, iar pământul vestește stăpânirea Sa. Marea vestește puterea Sa și lumea văzută și nevăzută vestește măreția Sa.” Această credință profundă în bunătatea și frumusețea întregii creații este sursa și conținutul întregii viziuni cosmice a Bisericii. După cum cântă creștinii ortodocși la Sărbătoarea Epifaniei: „firea apelor s-a sfințit, pământul s-a binecuvântat și cerurile s-au luminat... căci prin cele de jos și cele de sus și prin oameni, prin lucrurile văzute și nevăzute numele cel Preasfânt al lui Dumnezeu este slăvit” (Slujba sfințirii celei mari a apei care se săvârșește la Botezul Domnului). Sf. Maxim Mărturisitorul ne spune că oamenii nu sunt izolați de restul creației; aceștia sunt legați, prin însăși natura lor, de întreaga creație.^[60] Când oamenii și creația stau în legătură dreaptă, omenirea își împlinește vocația de a binecuvânta, înălța și *transfigura* cosmosul, astfel încât bunătatea caracteristică acestuia să fie descoperită chiar și în starea lui căzută. Prin aceasta, numele Preasfânt al lui Dumnezeu este slăvit. Cu toate acestea, mult prea adesea, oamenii se imaginează ca fiind separați și diferiți față de restul creației, interesați de lumea materială doar atât timp cât pot și trebuie să o exploateze pentru propriile interese; aceștia ignoră, neglijează și, uneori, resping în mod intenționat legătura lor cu restul creației. În mod repetat, omenirea și-a negat vocația de a transfigura cosmosul; în schimb, a desfigurat lumea noastră. Începând cu nașterea epocii industriale, capacitatea omenirii de a face rău s-a amplificat fără încetare. În

consecință, astăzi, suntem confrunțați cu niște catastrofe care anterior erau de neimaginat, precum topirea crescândă a calotelor glaciare și ghețarilor, ploi și râuri otrăvite din cauza poluării, produse farmaceutice care contaminatează apa potabilă și reducerea tragică sau chiar extincția a numeroase specii. Împotriva tuturor acestor forțe - politice, sociale și economice, colective și civile, spirituale și materiale - care contribuie la degradarea ecosistemului nostru, Biserica caută să cultive o cale cu adevărat liturgică și sacramentală spre comuniunea cu Dumnezeu, în și prin creația Sa, o cale care cere, în mod necesar, compasiune pentru toți ceilalți și grijă pentru întreaga creație.

§74 Lucrarea de transfigurare cosmică presupune un efort mare, o luptă neîncetată împotriva aspectelor căzute ale omenirii și ale lumii; și îmbrățișarea acestui efort presupune un etos ascetic, unul care reorientează voința umană în direcția restaurării legăturii cu întreaga creație. Un astfel de etos reamintește creștinilor că, în calitatea ei de dar dumnezeiesc din partea Creatorului Celui iubitor, creația nu există ca o proprietate a noastră, pe care să o devorăm după dorințele și bunul nostru plac; mai degrabă, creația există ca un mijloc de comuniune și bucurie, a cărei bunătate trebuie împărtășită de toate persoanele și creaturile; și toate persoanele sunt chemate să prețuiască și să apere frumusețea creației. Printre altele, acest lucru presupune să lucrăm în așa fel încât să punem capăt folosirii în mod risipitor și distructiv a resurselor naturale; să lucrăm în așa fel încât să păstrăm lumea naturală pentru generația de astăzi și pentru toate generațiile viitoare și să practicăm înfrânarea și cumpătarea înțeleaptă în toate lucrurile. Totuși, nimic din toate acestea nu este posibil fără exersarea intensă a recunoștinței. Fără recunoștință, noi nu suntem într-un tot uman. De fapt, acest lucru este chiar fundamentul înțelegerii euharistice a Bisericii despre sine și despre misiunea sa în lume. Când omenirea se află în armonie cu întreaga creație, această recunoștință vine fără efort și în mod natural. Când armonia este ruptă sau înlocuită de conflict, așa cum se întâmplă de multe ori, recunoștința devine, în schimb, o obligație la care se poate renunța, uneori cu dificultate. Dar numai recunoștința poate să vindece cu adevărat acea ruptură care înstrăinează omenirea de restul lumii create. Când oamenii vor învăța să aprecieze resursele pământului într-un duh cu adevărat euharistic, aceștia nu vor mai trata creația ca pe ceva separat de ei, ca pe un simplu instrument sau proprietate. Atunci vor deveni cu adevărat capabili să ofere lumea înapoi Creatorului ei într-un act de recunoștință autentică – „Ale Tale dintru ale Tale, Ție Îți aducem de toate și pentru toate” (Din Anafora Dumnezeieștii Liturghii a Sf. Ioan Gură de Aur) – și în acel act cultic creația este restaurată în starea ei firească: toate își dobândesc din nou scopul lor, așa cum a fost voit de Dumnezeu de la începuturi, și toate se vor îmbrăca din nou, într-o anumită măsură, cu frumusețea cea dintâi.

§75 Biserica înțelege că această lume, în calitatea ei de creație a lui Dumnezeu, este o taină sfântă ale cărei profunzimi sunt înrădăcinate în sfatul cel veșnic al Făcătorului ei; și acest lucru împiedică orice revendicare de stăpânire completă a lumii din partea oamenilor. Într-adevăr, exploatarea resurselor lumii ar trebui să fie văzută permanent mai degrabă ca o manifestare a „păcatului originar” al lui Adam decât ca un mod corespunzător de a primi darul minunat al lui Dumnezeu în creație. Această exploatare este consecința egoismului și lăcomiei, care izvorăsc din îndepărtarea omenirii de Dumnezeu și din pierderea ulterioară de către aceasta a relației firești cu restul naturii. Prin urmare, așa cum am subliniat în mod repetat,

orice act de exploatare, poluare și abuz a creației lui Dumnezeu trebuie văzut ca un păcat. Sf. Apostol Pavel spune că „toată făptura împreună suspină și împreună are dureri până acum” (Romani 8:22) în timp ce „așteaptă cu nerăbdare” (Romani 8:19) „să fie părtașă la libertatea mării fiilor lui Dumnezeu”(Romani 8:21). Consecințele păcatului și îndepărtării noastre de Dumnezeu sunt nu numai personale și sociale, ci și ecologice și chiar cosmice. De aceea, criza ecologică în care ne aflăm trebuie văzută nu ca o simplă dilemă morală; ea este o problemă ontologică și teologică, care cere o schimbare radicală a minții și un mod nou de a fi. Și acest lucru trebuie să presupună schimbarea obiceiurilor noastre, nu numai ca indivizi, ci și ca specie. De exemplu, consumarea neglijentă a resurselor naturale și folosirea nesăbuită a combustibililor fosili de către noi toți au dus la fenomene catastrofice crescânde, precum schimbarea climatică și încălzirea globală. Prin urmare, căutarea de surse alternative de energie și eforturile de a diminua, pe cât posibil, consecințele acțiunilor noastre asupra planetei reprezintă, în momentul de față, expresii necesare ale vocației noastre de a transfigura lumea.

§76 Niciunul dintre noi nu există în izolare față de întreaga omenire sau de întreaga creație. Suntem creaturi dependente, creaturi care existăm întotdeauna în comuniune; de aceea, suntem, de asemenea, responsabili din punct de vedere moral nu numai față de noi înșine sau față de cei pe care îi influențăm sau cu care intrăm în contact în mod direct, ci față de întreaga creație - întreaga cetate a cosmosului, ca să spunem așa. În vremurile noastre, în special, trebuie să înțelegem că slujirea aproapelui nostru și conservarea mediului înconjurător sunt acțiuni unite în mod profund și indisolubil. Există o legătură strânsă și nedezlegat între grija noastră față de creație și lucrarea noastră pentru Trupul lui Hristos, la fel cum există între condițiile economice ale celui sărac și condițiile ecologice ale planetei. Oamenii de știință ne spun că cei mai grav afectați de criza ecologică actuală vor continua să fie cei care au cel mai puțin. Acest lucru înseamnă că problema schimbării climatice este, de asemenea, o problemă legată de bunăstarea și dreptatea socială. Prin urmare, Biserica cere tuturor guvernelor din lume să caute mijloace care fac posibil progresul științelor mediului înconjurător, prin educație și subvenții din partea statului pentru cercetare, și să fie dispuse să subvenționeze tehnologiile care ar putea folosi la diminuarea efectelor grave ale emisiilor de carbon, poluării și tuturor formelor de distrugere a mediului înconjurător.

§77 În plus, trebuie să ne amintim că oamenii fac parte din rețeaua complexă și delicată a creației și că bunăstarea lor nu poate fi văzută separat de bunăstarea întregii lumi naturale. După cum argumentează Sf. Maxim Mărturisitorul, în Hristos, toate aspectele îndepărtării omenirii de propria ei natură sunt depășite, incluzând înstrăinarea acesteia de restul cosmosului fizic. Hristos a venit, în parte, să

restaureze creația materială în starea primordială a acesteia, ca paradisul terestru al lui Dumnezeu.[\[61\]](#) Prin urmare, împăcarea noastră cu Dumnezeu trebuie să se manifeste, în mod necesar, în împăcarea noastră cu natura, incluzând împăcarea noastră cu animalele. Nu este întâmplător faptul că istorisirea despre creație din cartea Facerii descrie crearea lumii animale și a omenirii ca având loc în aceeași zi (Facere 1:24-31). Nici nu trebuie uitat faptul că, potrivit istorisirii despre Potop, legământul lui Noe cu Dumnezeu include animalele din corabie și pe toți urmașii acestora, pentru totdeauna (Facere 9:9-11). Măreția unică a omenirii în această lume, chipul lui Dumnezeu din fiecare persoană, este, de asemenea, o responsabilitate și o lucrare unică, o preoție în slujirea întregii creații în căutarea nerăbdătoare de către aceasta a slavei lui Dumnezeu. Omenirea împarte pământul cu toate celelalte viețuitoare, dar numai ea, singura dintre toate creaturile vii, are capacitatea și puterea să aibă grijă de acesta (sau, în mod trist, să-l distrugă). Animalele care umplu lumea sunt o dovadă a mărinimiei iubirii creatoare a lui Dumnezeu, a diversității și abundenței acesteia; și toate animalele din lumea naturală sunt cuprinse în iubirea lui Dumnezeu; nicio o vrabie nu cade fără ca Dumnezeu să vadă acest lucru (Matei 10:29). În plus, animalele, prin chiar inocența lor, ne reamintesc de raiul pe care păcatul omenesc l-a pierdut, iar capacitatea lor de suferință nevinovată ne amintește de catastrofa cosmică care a avut loc prin înstrăinarea omenirii de Dumnezeu. De asemenea, trebuie să ne amintim că toate făgăduințele Scripturii despre viața viitoare se referă nu doar la destinul spiritual al omenirii, ci și la viitorul cosmosului răscumpărat, în care viața vegetală și cea animală sunt prezente din belșug, reînnoite la starea de armonie cosmică.

§78 Astfel, în viețile sfinților sunt numeroase istorisiri despre animalele sălbatice atrase de blândețea bărbaților și femeilor sfinte, deși, în mod normal, aceste animale ar fi înfricoșătoare și ostile față de oameni. În secolul al VII-lea, Sf. Isaac Sirul definește o inimă milostivă ca una care arde „pentru toată zidirea, pentru oameni, pentru păsări, pentru dobitoace... și pentru toată făptura.”[\[62\]](#) Aceasta este o temă curentă în mărturiile sfinților. Sf. Gherasim a vindecat un leu rănit lângă râul Iordan; Sf. Hubert, având o viziune a lui Hristos în timp ce vâna căprioare, a propovăduit o morală a vânătorii axată pe protejarea animalelor. Sf. Columban s-a împrietenit cu lupi, urși, păsări și iepuri; Sf. Serghie a îmblânzit un urs sălbatic; Sf. Serafim de Sarov a hrănit animalele sălbatice; Sf. Maria Egipteanca e posibil să se fi împrietenit cu leul care îi păzea rămășițele trupesti. Sf. Inochentie a vindecat un vultur rănit; Sf. Melangell era cunoscută pentru că apăra iepurii sălbatici și-i îmblânzea pe prădătorii acestora; în perioada modernă, Sf. Paisie a trăit în armonie cu șerpii. Dar nu numai animalele, ci și plantele trebuie să fie obiectul iubirii noastre. Sf. Cosma Etolianul propovăduia că „oamenii vor rămâne săraci, pentru că nu au dragoste pentru copaci”[\[63\]](#) și Sf. Amfilohie din Patmos

Întreba „Nu știți că Dumnezeu ne-a dat o poruncă în plus care nu este scrisă în Scriptură? Este porunca să iubim copacii.” Etosul ascetic și duhul euharistic al Bisericii Ortodoxe se potrivesc perfect cu această viziune sacramentală deosebită despre creație, care discerne urmele prezenței lui Dumnezeu, „Care pretutindenea este și pe toate le plinește” (Rugăciunea către Duhul Sfânt), chiar și într-o lume care zace încă sub sclavia păcatului și a morții. În plus, este o viziune care înțelege persoanele umane ca fiind legate de întreaga creație și una care le încurajează să se veselească de bunătatea și frumusețea lumii întregi. Acest etos și acest duh ne reamintesc împreună că recunoștința și uimirea, speranța și bucuria sunt singurele noastre atitudini potrivite – într-adevăr, atitudinile noastre cu adevărat creatoare și rodnice – în fața crizei ecologice cu care se confruntă acum planeta, pentru că numai ele ne pot dăruia dispoziția și hotărârea de a sluji binele creației pe cât de neîncetat cu putință, din dragoste pentru creație și pentru Creatorul ei.

IX. Concluzie

***Întărire și nădejde credincioșii avându-Te, ne bucurăm*[\[64\]](#)**

§79 Nu este nevoie să menționăm faptul că un document ca acesta poate aborda doar un număr limitat de probleme și autorii lui pot anticipa doar unele dintre preocupările cu care se confruntă cei care îl primesc. Prin urmare, documentul este oferit cu avertizarea și recunoașterea modestă că, în multe aspecte, rămâne incomplet pentru a fi considerat un text atotcuprinzător despre etosul social al Bisericii. În acest sens, el este mai mult o invitație pentru credincioși la o reflecție continuă și aprofundată. Mai precis, etosul social al Bisericii se realizează nu numai prin implementarea unor prescripții etice, ci, de asemenea și în mod plener, în așteptarea liturgică a Împărăției dumnezeiești. Nimic din ce este scris în acest document nu poate să aducă roade dacă este despărțit, în mod abstract, de întreaga viață sacramentală a acelor care sunt chemați să se cufunde în focul Duhului Sfânt, unindu-se prin aceasta cu Hristos și, prin Hristos, cu Tatăl. Pentru Părinții Bisericii, și în special în învățătura Sf. Dionisie Areopagitul, lauda cerească a puterilor îngerești și a cetelor dreptilor care înconjură Tronul împărătesc al lui Hristos (cf. Apocalipsă 7:11) desăvârșește și descoperă, în același timp, Liturghia arhetipală și pleneră la care întreaga creație este chemată din veșnicie; și această Liturghie cerească este cea care inspiră și dă formă Tainei Euharistiei de pe pământ.[\[65\]](#) Această legătură inseparabilă și inalienabilă dintre cetatea cerească a puterilor îngerești și a sfinților și viața pământească a Bisericii în lume asigură fundamentul esențial care stă la baza principiilor etice ale Scripturii și Bisericii; pentru că acele principii nu sunt nimic altceva decât un mod de a participa la bucuria veșnică a Liturghiei. Și numai această Liturghie poate să desăvârșească naturile create și să le ridice pe acestea la vocația lor dumnezeiască. Totuși, pentru

a urma poruncile lui Hristos, fiecare dintre creștinii ortodocși trebuie să-și asume crucea personală zi de zi; și, într-o oarecare măsură, acest lucru presupune disciplina ascetică a „tristeții strălucitoare” – nu ca un fel de suprimare purificatoare a emoțiilor, ci, mai degrabă, ca un act de pocăință pentru înstrăinarea de harul lui Dumnezeu. De aceea, în textul Fericirilor, cei care plâng sunt binecuvântați de Hristos, Care le făgăduiește certitudinea mângâierii dumnezeiești: „Fericiți cei ce plâng, că aceia se vor mângâia” (Matei 5:4).

§80 Biserica trăiește în lume, dar nu este din lume (Ioan 17:11; 14-15). Ea sălășluiește în această viață la limita dintre pământ și cer și dă mărturie de la o epocă la alta despre lucrurile care nu se văd încă. Ea sălășluiește printre națiuni ca un semn și imagine a păcii neîntrerupte și trainice a Împărăției lui Dumnezeu și ca o făgăduință a vindecării depline a umanității și a restaurării creației vătămate de păcat și moarte. Cei care trăiesc „în Hristos” sunt deja „făptură nouă; cele vechi au trecut, iată toate s-au făcut noi” (2 Corinteni 5:17). Aceasta este slava Împărăției Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, care chiar și acum poate fi întrevăzut pe fețele luminoase și transfigurate ale sfinților. Dar Biserica nu este numai icoana vie a Împărăției; ea este, de asemenea, un martor profetic neîncetat al nădejzii și bucuriei într-o lume rănită de propria respingere a lui Dumnezeu. Această vocație profetică cere ca Biserica să refuze să păstreze tăcerea în fața nedreptăților, minciunilor, actelor de cruzime și dezordinilor spirituale; și acest lucru nu este întotdeauna ușor, chiar și în societățile moderne libere. Caracteristică multora dintre societățile contemporane și, în mod curios, comună sistemelor lor politice, deseori incompatibile, atât în Est cât și în Vest, este această idee nouă că există o sferă publică pură care, pentru a fi în același timp atât neutră cât și universală, trebuie să excludă formele de exprimare religioasă. În plus, în astfel de societăți, religia este înțeleasă ca o preocupare privată, care nu trebuie să se amestece în discuțiile publice despre binele comun. Dar această perspectivă este în principiu falsă, și, aproape întotdeauna, opresivă la nivel practic. De exemplu, în sine, secularizarea este o formă de ideologie modernă, care deține propriul său concept de bine și dreptate; și, dacă acest concept este impus prea violent într-o societate cu adevărat diversă, devine doar o altă formă de crez autoritar. În anumite societăți contemporane, vocile religioase au fost, juridic și în mod forțat, reduse la tăcere în spațiul public, fie prin interzicerea simbolurilor religioase sau chiar a anumitor stiluri religioase de îmbrăcăminte, fie prin refuzul persoanelor religioase să acționeze în conformitate cu propria lor conștiință în probleme de importanță etică, care nu încalcă drepturile inalienabile ale celorlalți. De fapt, ființele umane nu pot construi ziduri impermeabile între convingerile lor morale și credințele lor cele mai profunde despre natura realității; și a le cere sau a le forța să facă acest lucru duce la resentimente, segregacionism adâncit, fundamentalism și conflict. Nu

poate fi negat faptul că societățile moderne devin din ce în ce mai diverse din punct de vedere cultural; și, departe de a deplânge acest lucru, Biserica Ortodoxă sărbătorește fiecare oportunitate de întâlnire și înțelegere reciprocă între persoane și popoare. Dar această înțelegere devine imposibilă dacă anumite voci sunt dinainte reduse la tăcere de o legislație constrângătoare. În lipsa acestei înțelegeri și, poate parțial ca urmare a acelei constrângeri, probleme mult mai grave și mai distructive decât dezacordurile din societatea civilă pot apărea și crește dincolo de limitele zonei publice igienizate. Prin urmare, Biserica Ortodoxă nu poate accepta plasarea conștiinței și a convingerii religioase într-o sferă pur privată, nu din alt motiv decât acela că propria ei credință în Împărăția lui Dumnezeu modelează fiecare aspect al vieții pentru credincioși, incluzând punctele lor de vedere despre politică, viață socială și probleme civile. Dar nici Biserica nu poate, pur și simplu, oferi, în mod abstract, aprobare evidentă, dezinteresare și imparțialitate în ceea ce privește secularizarea; orice ideologie poate deveni opresivă când i se oferă, fără prea multă opoziție, puterea de a dicta termenii vieții publice. În timp ce o formă moderată de secularizare, care nu impune o religie cetățenilor săi, este un ideal pe deplin bun și onorabil, o guvernare care interzice chiar și cele mai de bază expresii ale identității și credinței religioase devine foarte repede o tiranie luminată care, într-un final, va crea mai multă diviziune decât unitate.

§81 Acestea fiind spuse, Biserica respectă și chiar apreciază libertatea fundamentală a persoanei, sădită în aceasta de la început în virtutea chipului dumnezeiesc care sălășluiește în ea. Această libertate trebuie să includă atât libertatea de a accepta și iubi pe Dumnezeu, așa cum a fost Acesta descoperit în Iisus Hristos, cât și libertatea de a respinge Evanghelia creștină și de a îmbrățișa alte credințe. De aceea, Biserica este chemată în permanență să dea mărturie, în mod simultan, despre faptul că persoana umană este transfigurată prin fidelitatea față de voința Tatălui, așa cum a fost descoperită aceasta în Iisus Hristos, și despre caracterul inviolabil al adevăratei libertăți a fiecărei persoane umane, incluzând libertatea de a respinge această fidelitate. Încă o dată, Biserica afirmă caracterul bun al diversității sociale și politice și cere să existe o diversitate reală, adică una care permite libertatea de conștiință autentică și exprimarea liberă a credinței. Misiunea ei proprie este să vestească pe Hristos Cel Răstignit tuturor popoarelor și să-i cheme pe toți la viața Împărăției lui Dumnezeu. În mod inevitabil, această misiune include un dialog trainic cu cultura contemporană și enunțarea clară a unei viziuni cu adevărat creștine despre dreptatea socială și egalitatea politică în contextul lumii moderne.

§82 „Căci n-a trimis Dumnezeu pe Fiul Său în lume ca să judece lumea, ci ca să se mântuiască, prin El, lumea” (Ioan 3:17). Biserica Ortodoxă se consideră pe sine ca fiind chemată să condamne cruzimea și nedreptatea, structurile economice și

politice care contribuie la starea de sărăcie și inegalitate și care o mențin pe aceasta, forțele ideologice care încurajează ura și fundamentalismul; însă nu este chemarea Bisericii să condamne lumea, națiunile sau sufletele. Misiunea ei este să descopere iubirea mântuitoare a lui Dumnezeu, împărtășită tuturor creaturilor în Iisus Hristos: o iubire frântă și aparent învinsă pe cruce, dar care strălucește în mod biruitor din mormântul gol al Paștelui; o iubire care împărtășește viață veșnică unei lumi aflate în întuneric și desfigurată de păcat și moarte; o iubire adeseori respinsă, dar, totuși, râvnită neîncetat de fiecare inimă. Ea vorbește tuturor persoanelor și societăților, chemându-le la lucrarea sfântă de transfigurare a lumii în lumina Împărăției iubirii și a păcii veșnice. Acestea fiind spuse, această comisie oferă, în mod smerit, acest document tuturor celor care sunt dispuși să asculte sfaturile sale și încurajează în special pe toți credincioșii ortodocși – clerici și mireni, femei și bărbați – să poarte discuții pline de evlavie asupra acestui document, să promoveze pacea și dreptatea, pe care documentul le vestește, și să caute căi de a contribui în parohiile și comunitățile lor la lucrarea Împărăției. În acest scop, revitalizarea treptei diaconatului pentru bărbați și femei poate servi ca o cale instructivă de a asimila și aplica principiile și liniile directoare propuse în acest text. De asemenea, comisia roagă seminariile, universitățile, mănăstirile, parohiile ortodoxe și organizațiile partenere să încurajeze reflecțiile asupra acestui document, să-i ierte slăbiciunile, să încerce să dezvolte aspectele bune enunțate în text și să faciliteze receptarea acestuia de către credincioși. Rugăciunea cea mai sinceră a celor care au contribuit la acest document este ca ceea ce este scris în acest text să folosească la progresul lucrării inaugurate în 2016 de către Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe și să ajute pe mai departe în împlinirea voinței lui Dumnezeu în Biserica Sa și în lume.

Traducere de Viorel Coman și Petre Maican

[1] Vasile cel Mare, „Despre originea omului” în *PSB Serie Nouă, Vol. 4: Sfântul Vasile cel Mare, Scrieri dogmatice și exegetice I*, Ed. Basilica, București, 2011, p. 331.

[2] Irineu al Lyonului, *Demonstrația propovăduirii apostolice*, Ed. IBMBOR, București, 2001, p. 85.

[3] *Patericul sau apoftegmele Părinților din pustiu*, Ed. Adevărul Holding, București, 2011, p. 44. [PG 65.77B].

- [4] Vezi Vasile cel Mare, „Regulile morale, 3-5”, în *PSB Vol. 18: Sfântul Vasile cel Mare. Scrieri II*, Ed. IBMBOR, București, 1989, pp. 105-107.
- [5] Atanasie al Alexandriei, „Tratat despre întruparea Cuvântului”, în *PSB Vol. 15: Sfântul Atanasie cel Mare. Scrieri I*, Ed. IBMBOR, București, 1987, p. 151. [PG 25b.192B].
- [6] Irineu al Lyonului, *Împotriva Ereziilor*, 4.15.1. Vezi *Sources Chrétiennes* 100, Cerf, Paris, 1965, pp. 548-549.
- [7] Irineu al Lyonului, *Împotriva Ereziilor*, 4.16.5. Vezi *Sources Chrétiennes* 100, pp. 571-572. [PG 94.1200B]
- [8] Ioan Damaschin, *Dogmatica*, Ed. IBMBOR, București, 2001, p. 233.
- [9] Maxim Mărturisitorul, „Ambigua 42”, în *PSB Vol. 80: Ambigua: tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, Ed. IBMBOR, București, 1983, pp. 272-297. [PG91.1329C].
- [10] Ioan Gură de Aur, „Omilia a 6-a la Romani”, în *Comentariile sau explicarea epistolei către Romani a celui întru Sfinți Părintelui nostru Ioan Chrisostom Arhiepiscopul Constantinopolei*, Ed. Atelierele Socec, București, 1906, p. 67. [PG 60.429].
- [11] „Martiriul Sfântului Policarp”, în *PSB. Vol. 11: Actele Martirice*, Ed. IBMBOR, București, 1982, p. 30. [PG 5.1037A.]
- [12] Vezi Iustinian, *Novela 6*, 35.27-21. Vezi și *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
- [13] Ioan Gură de Aur, *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, Ed. IBMBOR București, 2001, p. 402. Vezi și *Sources Chrétiennes* 188, Cerf, Paris, 1972, p. 114.
- [14] Vezi Adunarea Episcopilor Ortodocși Canonici din Germania, *Scrisoarea episcopilor Bisericii Ortodoxe din Germania despre dragoste, sexualitate și căsătorie, adresată tinerilor*, 2017. Text integral <https://basilica.ro/scrisoarea-bisericii-ortodoxe-din-germania-despre-dragoste-sexualitate-si-casatorie-adresata-tinerilor/>.

[15] În special Sinodul din Gangra din 340. [PL 67.55D].

[16] Secțiunea II.5.ii.

[17] Sf. Ioan Gură de Aur, „Omilia a-XII-a la Coloseni”, în *Comentariile sau explicarea epistolei către Coloseni, I și II Thesaloniceni a celui întru Sfinți Părintelui nostru Ioan Chrisostom Archiepiscopul Constantinopolei*, Ed. I.V. Socecu, București, 1905, p. 153. [PG 62.388C].

[18] Sărbătoarea Vizitei Sfintei Fecioare Maria nu se găsește în toate calendarele liturgice ortodoxe. Ea a fost adăugată în 1883 în calendarului Bisericii Ortodoxe Ruse.

[19] „Învățătură a celor 12 Apostoli”, în *PSB Vol. 1: Scrierile Părinților Apostolici*, Ed. IBMBOR, București, 1979, p. 26.

[20] Arhimandritul Sofronie (Saharov), *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul*, Ed. Deisis, Sibiu, 2004, p. 48.

[21] „A doua poruncă a Evangheliei”, în *Monahia Maria Skobțova, Iubirea nebună de aproapele. Viața și învățăturile maicii Maria Skobțova*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, pp. 157-180 [aici la pp. 175-176].

[22] Ioan Scărarul, „Scara”, în *Filocalia Vol. 9*, Ed. IBMBOR, București, 1980, p. 106. [PG 88.705A].

[23] Vasile cel Mare, „Despre originea omului,” în *PSB, SN, Vol. 4*, p. 311.

[24] *Discursul 37.6*. [PG 36.289C].

[25] Conferința Episcopilor Ortodocși Canonici din America, *Scrisoare pastorală despre sinucidere*, 2007.

[26] Vezi Grigorie de Nyssa, „Despre Desăvârșire”, în *PSB Vol. 30: Sfântul Grigorie de Nyssa. Scrieri II*, Ed. IBMBOR, București, 1989, pp. 455-477. [PG 46.285C].

[27] Vasile cel Mare, „Omilie la ‘Strica-voi jitnițele mele’”, în *PSB Vol. 17: Sfântul Vasile cel Mare. Scrieri I*, Ed. IBMBOR, București, 1986, p. 407. [PG 31.261A].

[28] Vasile cel Mare, „Omilia a VII-a la Hexaemeron”, în *PSB Vol. 17*, pp. 147-156. [PG 29.152C].

[29] Vasile cel Mare, „Omilie rostită în timp de foamete și secetă”, în *PSB Vol. 17*,

pp. 423-424. [PG 31.321CD].

[30] Ioan Gură de Aur, „Omilia a V-a la Matei”, în *PSB Vol. 23: Sfântul Ioan Gură de Aur. Scrieri III*, Ed. IBMBOR, București, 1994, pp. 73. [PG57. 60-61].

[31] Ioan Gură de Aur, „*Omilia la săracul Lazăr*” în Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia la săracul Lazăr. Despre soartă și providență. Despre rugăciune. Despre viețuirea După Dumnezeu și alte omilii*, Ed. IBMBOR, București, 2005, pp. 61-62. [PG 48. 987-988].

[32] Ioan Gură de Aur, *Omilia a 2-a către Antiohieni*. [PG 49.43D].

[33] Ioan Gură de Aur, *Omilia la cuvintele Sf. Apostol „Având același spirit”*. [PG 51.299].

[34] Ioan Gură de Aur, „Omilia a X-a”, în *Comentariile sau explicarea epistolei 1 către Corinteni a celui întru Sfinți Părintelui nostru Ioan Chrisostom Archiepiscopul Constantinopolei*, Atelierele Socec, București, 1908, p. 67. Ioan Gură de Aur, „Omilia a XII-a la 1 Timotheu”, în *Comentariile sau explicarea epistolelor pastorale: I și II Timotheu, epistola către Tit și cea către Filimon a celui întru Sfinți Părintelui nostru Ioan Chrisostom Archiepiscopul Constantinopolei*, Atelierele Socec, București, 1911, pp. 94-97. [PG 61.85].

[35] Ambrozie cel Mare, *Omilia a VI-la Hexaemeron*. [PL 14.257A]. Vezi și Ambrozie cel Mare, *Comentariu la Evanghelia după Luca*. [PL 15.1699A].

[36] Sf. Vasile cel Mare, „Omilia a-II-a la Psalmul XIV”, în *PSB Vol. 17*, pp. 214-222. [PG 29.263B].

[37] Ambrozie cel Mare, „Despre Nabot Izraeeliteanul”, în *PSB Vol. 52: Sf. Ambrozie cel Mare Scrieri I*, Ed. IBMBOR, București, 2007, p. 432. [PL 14.769B].

[38] Traducerea substantivului grec *ὀφειλήμα* prin greșeală în Rugăciunea Domnească nu este foarte precisă. Termenul înseamnă datorie și apare, în acest fel, în primele două traduceri românești ale Bibliei din 1688 și 1795, precum și în traducerea Evangheliei după Matei de Cristian Bădiliță din 2009. În versiunea Bibliei tradusă de Mitropolitul Bartolomeu Anania, se face distincția între greșale, cu sensul de datorie, și greșeli, adică păcate (Nota traducătorului).

[39] Maria Skobțova, „A doua poruncă”, p. 172.

[40] Arhimandritul Sofronie (Saharov), *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul*, p. 48.

[41] Vasile cel Mare, „Canonul 13.” A se vedea Ioan N. Flocă, *Canoanele Bisericii Ortodoxe: Note și comentarii*, ediția a 3-a, Sibiu, 2005, p. 391. Vasile cel Mare, „Scrisoarea 188”, în *PSB Vol. 12: Sf. Vasile Cel Mare. Scrieri III*, Ed. IBMBOR, București, 1988, p. 381. [PG 32.681C].

[42] Iustin Martirul, „Apologia Întâi 39”, în *PSB Vol. 2: Apologeți de limba greacă*, Ed. IBMBOR, București, 1980, pp. 50-51. [PG 6.388B].

[43] „Tradiția Apostolică 16.9”, în Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei I. Canonul Apostolic*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 578.

[44] Athenagora Atenianul, „Solie în favoarea creștinilor 35”, în *PSB Vol. 2*, pp. 382-383. [PG 6.968B].

[45] Lactanțiu, *Instituțiile divine* 6.20, traducere de Petru Pistol, Ed. Arhiepiscopiei Timișoarei, Timișoara, 2004, p. 289. [PL 6.705B].

[46] Ioan Gură de Aur, „Predica a XVII-a la statui”, în *Omilii la statui*, Ed. IBMBOR, București, 2007, p. 280. [PG 49.173B].

[47] Vasile cel Mare, „Epistola 203”, în *PSB Vol. 12*, p. 412. [PG 32.737B].

[48] Vasile cel Mare, „Epistola 114”, în *PSB Vol. 12*, pp. 294-295. [PG 32.528B].

[49] Enciclica Sfântului și Marelui Sinod, §2. Pentru versiunea în limba română, a se vedea <https://basilica.ro/enciclica-sfantului-si-marelui-sinod/>.

[50] Georges Florovsky, „The Ethos of The Orthodox Church”, *The Ecumenical Review* 12:2 (1960), pp. 183-198 [la p. 186].

[51] Sfântul și Marele Sinod, „Relațiile Bisericii Ortodoxe cu ansamblul lumii creștine”, §2-3. Pentru versiunea în limba română, a se vedea <https://basilica.ro/sfantul-si-marele-sinod-relatiile-bisericii-ortodoxe-cu-ansamblul-lumii-crestine-document-oficial/>.

[52] Iustin Martirul, „Apologia Întâi 46”, în *PSB Vol 2*, pp. 55-56; [PG 6.397B]. Idem, „Apologia a Doua 8, 10 și 13”, *PSB Vol. 2*, p. 83. [PG 6.457A, 460B și 465B].

[53] Maxim Mărturisitorul, „Ambigua 7”, în *PSB Vol. 80*, pp. 69-101. [PG 91.1081C].

[54] Enciclica Sfântului și Marelui Sinod, §17.

[55] Enciclica Sfântului și Marelui Sinod, §16.

[56] Grigorie de Nyssa, „Omilia a 4-a la Eclesiast”, în *PSB Vol. 30: Sf. Grigorie de Nyssa, Scrieri, Partea a doua*, Ed. IBMBOR, București, 1998, pp. 224-233. [PG 44.664B].

[57] Ioan Gură de Aur, *Comentariu la Epistola către Filimon, Omilia I*. [PG 62.705B].

[58] Paragraful 19.

[59] Vasile cel Mare, „Regulile Mari 55”, în *PSB Vol. 18: Sf. Vasile cel Mare. Scrieri II*, Ed. IBMBOR, București, 1989, pp. 298-299. [PG 31.1048B].

[60] Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia: Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, Ed. IBMBOR, București, 2000, p. 26. [PG 91.684].

[61] Maxim Mărturisitorul, „Ambigua 106”, pp. 260-268. [PG 91.1305CD].

[62] Isaac Sirul, „Cuvinte despre sfintele nevoițe 81”, în *Filocalia Vol. 10*, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 393.

[63] Profeția 96

[64] Din Slujba Canonului Învierii

[65] Pentru o traducere accesibilă, a se vedea Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, Ed. Paideia, București, 1996.

— goarch.org